

ТАЊА ПЕТРОВИЋ
ЗДРАВИЦА КОД БАЛКАНСКИХ СЛОВЕНА
Етнолингвистички поглед

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
INSTITUTE FOR BALKAN STUDIES

SPECIAL EDITIONS 89

TANJA PETROVIĆ

THE RITUAL TOAST OF BALKAN SLAVS

Series Editor
Dušan T. Bataković
Director, Institute for Balkan Studies

BELGRADE
2006

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА 89

ТАЊА ПЕТРОВИЋ

ЗДРАВИЦА КОД БАЛКАНСКИХ СЛОВЕНА

Уредник посебних издања
Душан Т. Батаковић
директор Балканолошког института САНУ

БЕОГРАД
2006.

Рецензенти

Академик Александар Лома
др Биљана Сикимић

Прихваћено на седници Одељења историјских наука САНУ 24. јуна 2005.

Припрема и штампа

Чигоја штампа, Београд

Тираж

600 примерака

Илустрација на корици

Радосав Рац Мајдевац

Књига је штампана захваљујући финансијској подршци Министарства за науку
и заштиту животне средине Републике Србије

T a m u

Чисто лингвистичка истраживања мотивационих могућности и мотивационе продуктивности појединих лексичких група или семантичких поља блиско су повезана са оним областима друштвених наука које у својој реконструкцији наивне слике света излазе изван оквира језичког система, пре свега у сферу текстова (почев од паремиологије укључујући фолклорне, митопоетске, текстове басми и сл.), а затим у сферу ритуала, свакодневне праксе, веровања. Директан 'наставак' или 'проширење' лингвистичког појма мотивације јесте у овом случају појам кôда који се увелико користи у етнолингвистичким и антрополошким истраживањима.

Светлана М. Толстој,
Из приступне беседе САНУ
(Толстој 2002: 34)

ПРЕДГОВОР

Студија *Здравица код Балканских Словена* представља пре-
срађену и допуњену верзију рукописа магистарског рада под
истим насловом, одбрањеног јула 2002. године на Филолошком фа-
култету Универзитета у Београду, пред комисијом коју су сачињавали
проф. др Драгана Мршевић-Радовић, др Биљана Сикимић и проф. др
Александар Лома. Рад на овој теми резултат је мог интересовања за
језик као друштвено условљен феномен, и посебно за језик фолклора
и за фолклорне текстове као врсту дискурса која може бити драгоцен
извор информација како о културној и социјалној реалности једне за-
једнице, тако и о језичким фактима и културолошкој позадини семан-
тике и употребе језичких елемената.

Овом приликом желим да се захвалим онима који су допринели
томе да ова књига угледа светлост дана: др Биљани Сикимић, зато што
ми је указала на фасцинантно богатство универзума фолклорних тек-
стова као извора података о језику и о култури и на етнолингвистичке ме-
тоде као сврсисходан и поуздан начин да се до тих података дође; проф.
др Драгани Мршевић-Радовић за корисне сугестије у току настанка овог
рукописа; проф. др Александру Ломи за пажљиво читање неколико вер-
зија рукописа, бескрајно стрпљење и све савете и напомене који су овај
текст учинили богатијим, комплекснијим и квалитетнијим; проф. др
Љубинку Раденковићу, за помоћ и подршку при припремању рукописа
за штампу, као и за то што је ова књига уврштена у издавачки план Бал-
канолошког института САНУ; Радосаву Мајдевцу за свестрану помоћ у
току настанка ове књиге и за њену техничку припрему за штампу.

На крају, још неколико техничких напомена. Текст који следи
одликује се великим бројем цитираних извора на различитим словен-

ским језицима. Ради што већег уједначења текста, фолклорни текстови са српскохрватског ареала дати су ћирилицом без обзира на писмо оригинала, осим у случајевима када садрже специфичне словне знаке и када припадају нештокавским хрватским говорима. Имена аутора увек се наводе у оригиналу, као у тексту који се цитира. Извори на осталим језицима цитирају се у оригиналном облику.

СКРАЋЕНИЦЕ

назива језика и етничких група

блр. – белоруски
буг. – бугарски
горњолуж. – горњолужички
грч. – грчки
енг. – енглески
мак. – македонски
лат. – латински
нем. – немачки
пис. – праиндоевропски
пољ. – пољски
псл. – прасловенски
рум. – румунски
рус. – руски
сх. – српскохрватски
слч. – словачки
слич. – словеначки
слов. – (опште)словенски
словињ. – словињски
стпољ. – старопољски
стукр. – староукрајински
тур. – турски
укр. – украјински
цинц. – цинцарски
чеш. – чешки

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	9
0. УВОД	15
0.1. Традиционална слика света јужних Словена у здравици ..	15
0.2. Појам модела / слике света	17
0.3. Место и функције здравице у традиционалној култури балканских Словена	19
0.3.1. Реторички карактер здравице	25
0.4. Приступи и методе	27
0.5. Извори	29
0.6. Досадашња проучавања здравице	30
0.7. Здравница у систему словенских обредних текстова	33
1. ОБРЕД	43
1.1. Особености здравице код јужних Словена	43
2. ТЕКСТ	50
2.1. Здравница: фолклорни текст и обредни контекст	50
2.1.1. Уводна формула	51
2.1.1.1. Обраћање	51
2.1.1.2. Вантекстуална референција	57
2.1.1.3. Метатекстуални хронотоп	62
2.1.2. Завршна формула	62
2.2. Народна етимологија и текст здравице	65
2.3. Плодност – основна идеја јужнословенске здравице	67

2.3.1.	Радње	67
2.3.1.1.	Бројност потомства и домаћих животиња .	67
2.3.1.2.	Богатство усева	71
2.3.2.	Агенси плодности	76
2.3.3.	Обредни хлеб – симбол плодности	79
2.3.3.1.	Формула <i>вит-превит</i>	79
2.3.4.	Поређења	83
2.3.4.1.	Изглед усева	83
2.3.4.2.	Бројност потомства и домаћих животиња .	85
3.	КОНЦЕПТИ	90
3.1.	Модел света балканских Словена и фолклорни текст здравице.	90
3.2.	ПРОСТОР	91
3.2.1.	Организација простора у моделу света датом у тексту балканске здравице.	91
3.2.2.	Познати простор	92
3.2.2.1.	Кућа	92
3.2.2.2.	Делови куће	93
3.2.2.3.	Остали просторни маркери успостављени у односу на кућу	96
3.2.2.4.	Њива	99
3.2.3.	Граница између познатог и непознатог простора. .	101
3.2.3.1.	Кућа – врата, праг	101
3.2.3.2.	Двориште – плот	103
3.2.3.3.	Имање – међа	104
3.2.4.	Непознати простор	104
3.2.4.1.	Лугови – локус изван познатог простора .	104
3.3.	ВРЕМЕ.	105
3.3.1.	Добар час	106
3.3.1.1.	<i>добар час – бољи час</i>	106
3.3.2.	Континуитет.	108
3.3.2.1.	<i>ове године – догодине</i>	108
3.3.2.2.	<i>‘заувек’</i>	109
3.4.	ОБЕЛЕЖЈА	109
3.4.1.	Телесна обележја.	110
3.4.1.1.	Животињско тело	110
3.4.1.2.	Људско тело	117
3.4.2.	Бројно и поноса вредно потомство	129

3.4.2.1. Елементи поређења	130
3.4.3. Заштита	132
3.4.3.1. Мост	134
3.4.3.2. Сокак / улица / пут / (кланац)	135
3.4.3.3. Колац	136
3.4.3.4. Лонац	137
3.4.3.5. Врећа	137
3.4.3.6. Жена	138
3.4.3.7. Гост	138
3.4.3.8. Бошњак / Турчин / потурица	139
3.4.3.9. Атрибутивне конструкције	139
4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	141
4.1. Архаично и ново у тексту здравице	141
4.1.1. Лексика	142
4.2. Здравница и традиционални модел света	144
5. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	146
5.1. Извори	146
5.2. Речници и лексичка грађа	155
5.3. Литература	156
6. INDICES	168
6.1. Индекс текста	168
6.2. Индекс личних имена	205
6.3. Индекс појмова	210
6.4. Индекс разматраних лексема, израза и фолклорних формула	212
The Ritual Toast of Balkan Slavs – Summary	215

0. УВОД

0.1. ТРАДИЦИОНАЛНА СЛИКА СВЕТА ЛУЖНИХ СЛОВЕНА У ЗДРАВИЦИ

Основни предмет којим ћемо се бавити у тексту који следи је обред наздрављања у облику у коме се среће код балканских словенских народа, а посебно вербални део тог обреда.¹ Рад на овој проблематици започет је са идејом да се на примеру здравице покаже у којој мери и на који начин фолклорни текст може бити извор информација о традиционалној култури која тај фолклорни текст поседује у свом инвентару. Текст здравице биће сагледаван као део ширег контекста обреда чију вербалну реализацију он представља, а јасно дефинисани обредни контекст у коме се тај текст изговара даје могућност утврђивања међусобног утицаја вантекстуалног и текстуалног дела обреда: према Толстоју (1995: 58), ако вербални (усмени) језик (код) у обреду и шире – у култури, улази у један функционални и културни низ с другим језицима – предметним (реалним) и кинетичким (акционим), – онда он може и мора да утиче на њих и да се сам подвргава њиховом утицају.

Овако дефинисан приступ наметнуо је две перспективе у посматрању анализираног материјала; једна је **од културе ка тексту**, где конкретни елементи које налазимо у тексту здравице добијају своје пуно значење тек кад се посматрају у ширем културном контексту, док

¹ Толстој (1995: 57) обред посматра као текст изражен семиотичким језиком културе и у њему издваја “три облика, три кода, три стране језика – вербалну (усмену – речи), реалну (предмети – ствари) и акциону (делатну – дејства/радње)”. В. и Толстой 1982.

анализа из друге перспективе, **од текста ка култури**, омогућава да утврдимо место које у традиционалној култури и систему вредности балканских Словена заузимају идеје означене лексичким елементима и фолклорним формулама који сачињавају текст здравнице. Померање тежишта анализе са појединачних лексема на шири, текстуални план, а затим и на ванјезички план обреда и веровања омогућава утврђивање основних културних представа изражених обредом наздрављања, културних еталона укорењених у народној традицији, а анализа текстуалних елемената, њихове функције, семантике и мотивације, као и њиховог места у ширем систему обредних текстова, омогућава да се уочи и издвоји оно што Н. И. Толстој назива ‘народном полуфразеологијом’: ‘народна полуфразеологија’ представља “особен, постојан и клиширан вид текста, којим се изражавају добре жеље, проклетства, ритуалне констатације и својеврсни императивни подстицаји (...) Значај ове ‘полуфразеологије’ је велик, будући да она функционише у сакралној ситуацији, у ‘вишекодном тексту’, где осим вербалног симбола, знака или наслова, упоредно и у међузависности делује предметна и акционална симболика. Тако се полуфразеологизам укључује у микрообред” (Толстој 1995: 59). Чињеница да су проучавање ове врсте лексичких јединица и овакав приступ фолклорном језичком материјалу до сада “готово у потпуности пренебрегнути” (*ibidem*) у словенској лингвисти даје проблематици којом се бавимо актуелност и отвара нове перспективе за даља проучавања “фразеологије усмених клишеа и теорије стереотипа” (Bartmiński 1985).

Приступ здравници истовремено и као тексту и као делу обреда, тј. његовом вербалном коду, показао се нарочито корисним за сагледавање у ширем културном контексту језичких елемената који тај текст сачињавају. Текст здравнице и обред наздрављања, попут сваког ритуалног текста и обреда чији је он део, одликује однос динамичне интеракције – невербални елементи обреда, они који припадају акционом и предметном коду, у великој мери утичу на сам текст здравнице и, са друге стране, текстуални елементи могу утицати на структуру и семантику обреда: “В ряде случаев (...) вербальная формула функционирующая в обрядовом контексте, подвергается переосмыслению в зависимости от семантики обряда, однако и она сама способна ‘навязать’ ритуалу не свойственную ему изначально семантику, символику, вынуждает принять новые интерпретационные модели, т.е. песенный образ способен действовать в пространстве обрядовой ситуации по законам народной этимологии” (Виноградова 2004: 234). На

двосмерност утицаја обреда и текста указују и Н. И. и С. М. Толстој, одређујући народну етимологију и “етимолошку магију” као процесе кроз које се ови утицаји уобличавају (исп. и Толстая/Толстой 1988, в. и Попов 2004: 131).

0.2. ПОЈАМ МОДЕЛА / СЛИКЕ СВЕТА

Лингвисти различитих профила посвећују велику пажњу односу између језика, мишљења и културе. Систематско интересовање за ову проблематику можемо пратити од XVIII века надаље, а у XX веку она, захваљујући радовима Сапира, Ворфа и Боаса, постаје једно од суштинских питања у простору између лингвистике и антропологије. Додатну актуалност овом питању даје развој когнитивне лингвистике у другој половини XX века.²

Проблем “језик и култура” данас заокупља пажњу лингвиста који припадају различитим академским традицијама и који се баве различитим нивоима језичке структуре и облицима употребе језика. Научна продукција која произилази из интересовања за ову област различито се именује у различитим традицијама: на северноамеричком континенту, она се назива *лингвистичка антропологија*, *антрополошка лингвистика*, *етнолингвистика*, *социоллингвистика* (Duranti 2003), *културна лингвистика* (Palmer 1999), док се у словенској лингвистичкој традицији означава као *етнолингвистика*.

У ширем смислу, словенска етнолингвистика представља комплексну дисциплину која обухвата читави садржај културе, народну психологију и митологију, у свим облицима у којима се оне манифестују; “објекат проучавања такве етнолингвистике није само језик (мада се признаје као главни израз и чувар културне информације у времену), већ и други облици и супстанце у којима се изражава колективна свест, народни менталитет, ‘слика света’ формирана у неком народу или уопште друштву, односно доживљавање стварности од стране човека, њена категоризација и интерпретација” (Толстој 2002: 28); у

² “Генеративна револуција” у лингвистици имала је, такође, утицај на пораст интересовања за антрополошки оријентисане приступе језику; тај пораст интересовања на неки начин представља реакцију на доминацију генеративне граматике, њено инсистирање на Сосировој дихотомији између *langue* и *parole* и на аутономији синтаксе: “As a consequence, a sizeable number of linguists struck out on their own (...) and devoted themselves to building alternative conceptions of language, in which its social function was regarded as a paramount” (Lavandera 1988: 1; исп. Duranti 2003: 326).

ужем смислу, “етнолингвистика је део лингвистике или – шире – смер у лингвистици који оријентише истраживача на разматрање односа и везе језика и духовне културе, језика и народног менталитета, језика и народног стваралаштва, њихове међусобне зависности и различите врсте њихове кореспонденције” (*ibidem*; и исп. Толстој 1995: 27).

Иако се на први поглед америчка антрополошка лингвистика (и западноевропска антрополошка лингвистика, која се развија под изразитим америчким утицајем, исп. Кабакова 1993, Karstedt 2002) и словенска етнолингвистика у великој мери разликују како по основним постулатима, тако и по методама које користе у испитивању односа између језика и културе, између њих постоје велике сличности. У обе ове традиције централно место заузима теоријски концепт (језичке) **слике** или **модела света** (енг. *worldview*, *folk model*, рус. *языковая картина / модель мира*, пољ. *języczny obraz świata*).³

У словенској етнолингвистичкој традицији, *модел света* дефинише се као “сокращенное и упрощенное отображение всей суммы представлений о мире в данной традиции, взятых в их системном и операционном аспекте” (Цивьян 1990: 5), односно као интерпретација света која је фиксирана у језику (Bartmiński 1999). Та интерпретација врши се кроз његову сегментацију, опис, уређење и по правилу оцену помоћу језичких средстава (Maćkiewicz 1999). Модел света је скуп идеја о свету које се могу пратити у језику, његовим граматичким формама, лексичком инвентару, фолклорним текстовима, или се могу реконструисати индиректно, уз помоћ језичких облика и текстова (Bartmiński 1999; исп. Grzegorzczkova 1999).

Лексика је свакако један од најважнијих извора информација о моделу света носилаца одређеног језика. Tokarski (2001) језичку слику света дефинише као укупност правила које налазимо како у језичкој структури (флективним, деривацијским и синтаксичким компонентама језика), тако и у семантичким особинама лексике датог језика. Ове особине

³ Све више је, међутим, истраживача језика који концепт *слике света* сматрају проблематичним, поготову ако је он искључиво национално/етнички одређен: као што истичу Hill и Mannheim (1992: 381-382), “‘world view’ (...) suggests reflection and mastery of a repertoire of forms and meanings, neglecting the way culture is shaped in everyday practices below the threshold of awareness. Today, both theoretical inclination and the ethnographic data force us to admit the fragmented and contingent nature of human worlds, as opposed to their ‘wholeness’ and persistence. Thus, where ‘world view’ would once have served, ‘ideology’ is often heard, suggesting representations that are contestable, socially grounded, and laden with political interest”.

указују на начин на који говорници датог језика доживљавају свет, као и на најприсутније идеје о организацији света, хијерархијама које у њему постоје и системима вредности. Wierzbicka (1997) истиче: “language – and in particular, vocabulary – is the best evidence of the reality of ‘culture’ in the sense of a historically transmitted system of ‘conceptions’ and ‘attitudes’”; њен научни рад представља покушај да покаже како “every language has its keywords describing mayor concepts and reflecting the core values of a given culture” (исп. такође Wierzbicka 2003). Толстая (2000, 2002) скреће пажњу на то да семантика “обичних” речи може бити веома корисна за реконструкцију веровања, митолошког система и културних стереотипа. Успостављање везе између лексике и културе неопходно је у оба смера: тако она (Толстој 2002) истиче потребу да се у областима лингвистике као што су етимологија и лексикографија користе знања и подаци о култури, а Журавлев (2003) сматра да није могуће реконструисати било који аспект традиционалне културе или “наивне” слике света без коришћења података о локалним језичким варијететима; лингвистички подаци, а посебно дијалекатска лексика, представљају незаобилазни извор информација за оне који се баве културним феноменима.

Фолклорни текстови и фолклорне формуле су још један драгоцен извор података за реконструкцију традиционалне слике света, и у том смислу допуњују информације које добијамо проучавањем лексичке семантике, пошто се различите фолклорне форме с једне стране и семантички обрасци из лексике са друге, заснивају на истом моделу света (Mladenova 2000).

0.3. МЕСТО И ФУНКЦИЈЕ ЗДРАВИЦЕ У ТРАДИЦИОНАЛНОЈ КУЛТУРИ БАЛКАНСКИХ СЛОВЕНА

Обред наздрављања представља битну компоненту у систему традиционалне културе балканских Словена. Он фигурише у свим најбитнијим тренуцима како у личном животу појединца – наздравља се приликом рођења и крштења детета, на свадби, па чак и приликом сахране⁴ – тако и у свим важним тачкама годишњег циклуса – наздравља се приликом слава, литија, Божића и осталих годишњих празника. Пошто се у анализи која следи бавимо пре свега фрагментима

⁴ Филиповић (1949: 223) наводи да се у Височкој нахији “уз пиће говоре здравице, које су друкчије у веселим приликама (слава, свадба, крштење и сл.), а друкчије у жалосним (погреб, даћа)”.

текста здравице – формулама и лексичким јединицама – и ову фолклорну форму рашчлањујемо на саставне елементе, дајемо неколико примера текстова здравица у целини; они уз то треба да послуже као илустрација изразито широког спектра ситуација у којима се здравица изговара, и да укажу на ширину географског простора на Балкану на коме се обред наздрављања јавља као значајан елемент традиционалне културе.

здравица новорођенчету

Sretno došlo, sretno svetom pošlo! Raslo kao vita jela, a zdravo bilo kao riba! U obilju plivalo, o sreći snivalo, a sni da ti se izpunili! Sretni roditelji, koji su te ljubavljju začeli; ljubili te i milovali, u zvезде te kovali, svakim miljem život sladili, a ti da budeš svega toga vredno! Ne bilo ti nikad takova zdravlja, u kojem bi боловало, ne bilo ti veselja, u kojem bi tugovalo, ne bilo ti zadovoljstva, u kojem bi zdvajalo, već ti teklo u životu sve lagodno i mило, као птици у zraku i ribи u vodi. Ne dao ti Bog nikad zdrave bolesti, ni bolestnoga zdravlja, niti išta, što bi po te naopako bilo. Živi na čast rodu i porodu, majci i otcu, djedu i babi, a i meni tvom nazdravljaču, koji će eto sve to da potvrdи, izpiti punu čašicu rujna vinca. Amen. (Šarić [1890] 1994 : 25)

здравица приликом крштења

Ову здравицу Божјег пића пијем за срећу и дуг живот мог кумића! Да га Бог поживи много година; нек' буде узданица и понос родитељима. Нека вам је срећна принова да Бог да! Нек су живи родитељи! Дај Боже да сви скупа дочекамо па да овом чеду и на свадби заиграмо! Да Бог да! (Вишњевац 2000: 476)

свадбене здравице

U ime onega, ko nam je oвеga, u ime onega, ki ne jma brata ni gospodara, u ime svetega Rima daj nam dragи Gospodin pune kleti vina, na stropu ili na krovu lakomicu i na vrati pipicu: koji bude božji onud išel, da se napije i za dragoga Boga spomene. I onda za svim tim u lepe ime i u lepi glas, da je dragи Jezuš i Marija pri nas! Koj sada čašu z vinem v ruki drži, nek na svake зло mrzi; kad čašu osovi, nek mu ju Gospodin Bog blagoslovi; kad čašu ispije, nek mu se srce smije! Hvalen Jezuš i Marija, draga braća, moja verna gospoda svatovi, ja sem čul takev glas, da je dragи Jezuš i Marija pri nas. Želim svim skupa mir i veselje i dobre zdravlje, a te želim prvemu kuće gospodaru i stola ranitelu, i tak dale svim svatem, prijatelem i domaćini, u ime Božје da nam Gospodin pomaže! Nek

bude ove sve na slavu božju i na spas ovim svim dušam, koje se ovde vesele i v lice jedan drugoga gleda. Slava Bogu na visini i mir ludem v nizini, koji su dobre vole i dragemu su Bogu po vole. Zatim, gospoda svatovi, očeme svaki jednu čašu vina piti i svi dobre [sic!] vole biti. (Дубовац крај Крижевца, Криже 1903: 127)

Zdrav si mi za ova stara i odavnije plemena, ako Bog da! Iz ovoga stara doma, iz ovoga plemenita plemena, dosta izlazilo crnijeh brada, bijelijeh glava, starijeh okrnjaka, mladijeh ogranaka, ako Bog da! Od ovoga stara doma i od ovijeh plemenitijeh plemena dosta izlazilo mladijeh cura i nevjesta, pod okoľem, pod oľavijem! U svoja poľa odlazile igrajući, dolazile pjevajući, svakog cvijeća berući, dobre glase donoseći, ako Bog da! Kadgod izlazio ispod ovoga šľemena visokoga, sa oľništa širokoga, izlazio u dobri čas, s Bogom milijem, s anđelom mirnijem, ako Bog da! Kud okom pogledo, sreću ugledo; sreća te i sretala i stizala, ako Bog da! Kadgod na tvoja prostrana poľja slazio i na plemenita brda izlazio: slazio i izlazio u dobri čas, ako Bog da! Težaci ti vole gonili! Volovi ti bucali, konji hržali, ovce blejale, koze vrećale, pčele zujale, ako Bog da! Kad na svoja poľa dolazio, dobra svaka nalazio, ako Bog da! Rukom desnom mahnua, srećom mahnua u dobri čas, ako Bog da! Kudgod mahnua desnicom, rađalo ti pšenicom! Rijetko sijao, a često ti nicalo! Medna ti rosa rosila, a zemlja ti plodila, ako Bog da! U busu ti bilo busato, u trsu trsato, u klasu klasato; na njivi ti bilo stožno, na guvnu mnogo, u kući srećno, haerno i berićetno, ako Bog da! Poľa ti rađala pšenicom, a brda medom i cvijećem, ako Bog da! Da ti Bog da, da ti budu nebesa rašat, zemľa rađat svakijem darom od Boga poslanijem, ako Bog da! Kako ti bude koji zeman od godine dohodit, da ti bude oni plod donosit, ako Bog da! A ti, junače, u svoje ruke prihvaćat i u svoju kuću donosit, ako Bog da! Da budeš dijeliti tužnu i nevoľnu: na oľtar svijeeće namjeňivati, a u crkve zadužbine dijeliti, sve od svoga truda, a Božjega danja, ako Bog da! Da ti gospodin Bog da lijepi haer i berićet u tvrdu volu a u brzu konju, u punoj česi a u veseloj sreći, ako Bog da! Da se budeš u mladosti dićit i hvalit, a u starosti hranit, ako Bog da! Da ti Bog da, da te se bude svaka dobra sreća držat, kako se drži brštan drveta, kamena pijesak, zvijezde neba, a anđeli raja nebeskoga: onako se svaka dobra sreća bude tebe držati, brate domaćine! Da te braća i družina budu vavijek lijepo milovat, mjesto činit, a čast nositi, ko dobromu i izabranomu, ako Bog da! Da te gospodin Bog bude čuvati mutne vode a guste gore, gnjila broda a rđava roda, što je najveće, ako Bog da! A sada, da si mi zdravo, dolibaša! (Попово у Херцеговини, Palunko 1908: 252-253)

Здрав, кућни домаћине! Колико је у чашици трунова, толико имао синова! Колико је у овој чаши шара, толико имао снаша! Од оних

ти снаша било толико синова, колико Јаков патријарка! Они имали толико вјештине, колико вук брзине, лисица мудрине, Зеница пишенице, Сарајево блага, Таслица злата, Варош гвожђа, Братујо грозђа! Ако икад у овој чаши било лијепо вино, винули ти наши душмани низ Дрежањске дерике, дугове наплаћивали, нит дуга наплатили нит се амо повратили. Здрав, долибаши! (Броћанска жупа, Херцеговина, Milićević 1915: 213)

Ево ме с вином! Ако буде винце виновито, бит ће љето кишовито; ако буде виноквас, бит ће нама бољи глас; ако буде ракија жежеженица, родит ће нам проја и шеница и у брду винова лозица. Тко нам је злотвор, убио га господин Бог стријелом кроз плот, у лули ноге прекрстио, кроз камиш се провлачио, Бог му дао лојену главу, воштане ноге, те не могао љети на сунце, зими к ватри, црњи био од лонца а тањи од конца! (Липово Поље, Лика, Škarić 1908: 158)

Ево од нашег брата старог свата једна лепа част: дванајест белих погача: писане су, везане, шарене су. Колико на погачи писма, толико оженио сина; колико на погачи шара толико довео снаја. Па се с њима поносио: ко Ужице шљивама, ко Пожега дињама, ко Јагодина ћуранима, ко Параћин капетанима, ко Шабач патлицанима, ко Буково сметовима, ко Стари Влах кметовима, ко Лозница џаном, ко Мачва раном (Лозница, Кића 1906, II, No. 44)

здравнице приликом погреб

Бог да га прости и помилује! Бог да му да царство небеско! Душа му почивала и пребивала са Исаком и Аврамом, с праведним царом Лазаром! Бог да га прости и помилује! Вјечна му радост! (Височка нахија, Филиповић 1949: 180).

Испијам ову чашу у жалост нашу; свима који сте дошли да испратимо покојника до његове вечне куће, нека је хвала. Да Бог да да вам се добрим враћало и на добро долазило; покојнику нека да Бог рајско насеље, а ми га задржали у најбољој успомени. Вама, пријатељи, кумови и другови, дао Бог дуг живот и срећу (СМР 196, s.v. здравница)

славске здравнице

Здрав да си (име домаћиново). За здравље и добро. По каленице, послађеница, да последи Бог живот и здравље, кућу и дом, и пријатеље све и (сркне па му се налије). Оно послађеница а ово повлаченица. Ниско влачили, високо жњели, берићет имали, здраво јели.

Уз ову здравицу (послађеницу) пева се:

*У чије се здравље вино пије,
Све му здраво и весело било,
Родил му се [sic!] вино и пченица
И по куће све мушка дечица,
И по брегу та бела лозица,
Све му овце поље притиснуле,
По тору му све близни јагањци.*

(Косово, Нушић [1902-1903] 1986: 175).

*Здрав си, пријатељу, живио, веселио се, брате! Све ти напре-
довало у кући: кад ливицом, онда озимицом, кад дисницом – јечмом и
'шеницом. Живили ти воци и тежаци, у тору ти блејало, у подруму
хркало, у обору рикало, у наћвам ти нақвасивало, под биљцом издиги-
вало! Живио ми, веселио се, у здрављу, весељу! Здрав био и здравицу
попио! (уз јело, Рашћани – Дувно, Rihtman-Šotrić 1989: 191-192)*

*Здрав, брате домаћине, здрав! За нашега доброга пута, а ва-
шега доброга останка! И фала на лијепој части и братској љубави!
(гости домаћину на растанку, Далмација, Славарица 1995: 48)*

*Ову здравицу подижемо за живот и здравље омладини. Да Бог
омлади овај дом родом, гроздом, класатом пшеницом и мушком дечи-
цом (Гружа 1948, Недељковић 1991: 233)*

*Ајде аирлиа да е! Колач да режемо, жито да се роди! Бог здрав 'е
да дава и на дом, и на чел'ад, на оратн'и волове, на товарни кон'ове,
на кръмитн'а стока! Ајде аирлиа нека е! Куде оремо да се роди, на
земн'а да натегне! Куде кръмимо, да се млади, Боже дай. Колач да
пресипемо, а Господ да пресипе амбаре с жито, тръле с стока, куйк'а
с чел'ад, кесийа с паре (Ћустендил, Захариев 1918: 187)*

славске здравнице стоци: *Гости, овуј здравицу ће пијемо за
ораћи волови. Ајд'нек су живи, нек су здрави и весели дабогда. Дибобо
орали, високо жњејали. Ајд'здравсте, гости, сви редом! (Лесковач-
ка Морава 1958, Недељковић 1991: 236); Пи(с)мо целу славу, пи(с)мо
послаћенку, а сад да пијемо за здравље наше стоке: краве нам у обо-
ру рикале, беле се овце близниле, брадате козе се патиле! Сачувао и'
Господ Бог шумске але и сваке напасти и несреће (Хомољски срез,
Недељковић, loc. cit.)*

божићне здравнице

*Остромиче Боже, помози стари Бадњак и млади Божић! Како
иде тако иде од нашега домаћина, ови пет-шест жути дуката, ко-
лико у овом дукату писова, толико му Бог дао синова, на ову другу*

страну шара, толико му Бог дао снаја, да се носе и поносе, као гора висином, орах листином, жаба муљом, зец пртином, лисица вјештином, а вук снагом! Јунак на враној коњи по гори шетајући, дивојчица у русој коси по мајчином дому ходећи, Бога молећи, отуд напред весело! Амен! (Рекаш, Хрвати у Румунији, Vlašić 1928: 44)

Falen budi Jezuš Kristuš! Na te nove lete dej nam Bog Boži mir, sreću i zdravlje i onda 'sega, s čim dragi Bog dari: pilekov, racekov, žugekov, telekov, žrebekov, purekov, puļcekov: 'sem skupa zadobiti raj nebeski! (Требарјево, Јаңцегова 1901: 207)

шаљиве здравнице

Фала, домаћине, фалио из памети! Пи'мо за свеце Божје, ово да пијемо за свете славе! Где се света слава напијала, ту и убијала! Бог ти дао кућу богату, децу рогату, собу ладну, децу гладну. Ти домаћине скитао у лугове и тражио очеве дугове: ни дома дошо ни дугове нашо. На главу ти плоча, под ноге ти драча: плоча те туцкала, драча те буцкала. Шаров ти побеснио, шаруљу ти вук изио. Бог ти дао у њиву глогове, на главу рогове, и свака добра од мила Бога. (Гари, Расина, Кића 1906 II, No. 33)

Бог ти дао: шупаљ нос до очију, плодну жену, неплодну стоку – жена ти се близнила, стока јаловила, у кући ти се рађало женскиње, у тору мушкиње, из тора продаво, из куће удаво, синове женио, леба желио, сва ти стока куса била, само ти имо реп; све ти кукало, поп ти по кући пево; све ти кукало, а бурета певала; губио другаре, добивао шамаре; образ ти био црн, а салаш светао; жена те миловала прутом, пси те нападали путем (Глумач, Кнежевић 1961: 157)

Домаћине, Бог да живи кума Милојка, старог свата Радојка, куvara Милована, младожењу Радована, домаћина Миладина, комишију Стојадина, стрица Владимира, пашенога Миломира, ујака Живадина, побратима Којадина, девера Живана, тетка Милана, синовца Милорада, војводу Граду, стрину Томанију, ујну Полексију. Сви нек живе и да им се диве. Домаћине, Бог да живи мене, мужа моје жене, девера моје снајке, сина моје мајке, зета моје свастике, сестрића мога ујака, синовца мога стрица, унука мога деде, течу моје свастичине, кума мога крштеног кума. Бог да живи моје мајке снајку, моје таите ћерку, мога брата снајку, моје снајке јетрву, мога пашенога свастику, мога стрица синовцу, мога деде унуку, мога прадеде праунуку, мога оца снајку, моје куме куму. Домаћине, кућни стубе, да ти добро буде, да дочекаш стоту, уз сваку доброту, да ти кућа пева, ћерка лепо оде-

ва, да ти се сви диве и да ти сви дуго живе, да ти све напредује и да те то радује, да те срећа прати, да будеш свуда признати, да имаш велико знање, богато имање, да имаш добре синове, дебеле бикове, да се удружиш и да боље живиш. Домаћине, да попијемо, да се загријемо. Увек пили, срећни били. Домаћине не жали пиће, родиће и биће. Што се више пије, родева богастије. Пуну чашу наслужи, па тако продужи, свим гостима редом, али не једном, барем по десетину, за родну лети-ну. Ко имо и даво, ко немо гладан спаво. Кад се не би пило, шта би онда било, биле би препуне бачве, а празне чаше, вино би отицало, не би у бурад стало, зато немој жалити што ћемо ти наздравити (Гружа 1989, Недељковић 1991: 238-239)

Bog živio našeg poljara: da mu Bog dade, da uz rudo vozi, u luli da sēdi, kroz kamiš noge da pruži. Bog mu dao, kad bude u najvećoj potrebi, od raka dva kraka, od krmara rebara, u rešetu rakije da se junak napije. (Славонија, Плић 1846: 143)

0.3.1. Реторички карактер здравице

За разлику од већине фолклорних текстова, здравица се не одликује потпуно стабилном формом. Док су основне идеје здравице утврђене, форма представља комбинацију фолклорних формула и индивидуалних интервенција онога ко здравицу изговара. О томе сведочи и следећи етнографски исказ о здравици: “Нема туна да свакоји зна зборити једне исте ријечи; не, него свако онако како га памет учи” (Јовићевић 1928: 295). Толстая (1992: 35) наводи да у прагматички маркираним обредним текстовима који “представляют собой просьбы, мольбы, пожелания, предписания, обещания, приглашения, угрозы, проклятия, вопросы, поздравления и.т.п. (...) [и]сполнитель, говорящий (отправитель текста) репрезентирует в обряде не столько самого себя как участника обряда, сколько свою обрядовую роль, определенную модель говорящего (автора текста). При этом он как бы приписывает себе произносимый текст, становится его автором”. Чубелић здравици придаје кључно место међу реторичким фолклорним врстама, наводећи да је здравица “најстарији и најпознатији облик говорништва у свим културама свијета, а уз епску народну пјесму и најизразитији представник усменог народног стваралаштва” (Ћубелић 1970: LI). Будући да је у балканскословенској традиционалној култури “категорија усмености, слушаности и говорености представљала ос-

новну конститутивну и обликовно-стваралачку снагу” (Čubelić 1969; исп. Čubelić 1970: XXI), вештина у наздрављању се у народној култури веома ценила. Зато је кључно место у обреду наздрављања припадало најбољем говорнику и највештијем наздрављачу, који је преузимао улогу главног наздрављача и управљао током обреда. Долибаша је “најугледнији гост на гозби: избрани старешина гозбе или народне свечаности; онај који точи пиће и послужује њим остале госте у неком друштву” (РСАНУ, s.v. *долибаша*; више о значењу ове лексеме и њеном месту у структури текста здравице у поглављу 2.1.1.1.). Šarić ([1890] 1994: 20) овако описује улогу главног госта при наздрављању код Хрвата у XIX веку: “Kod ovećega društva imenuje se ili predloži stoloravnatelj, koji primivši čast izpije u to ime punu čašu pa se predstavi društvu kao izabrani i po svima odobreni glavar, kojega mora svako slušati i njegovim se odredbama pokoravati. Glavna je zadaća stoloravnatelja, da društvo što bolje zabavlja i da svakoga pri stolu nazdravi. Isto je nastolnik, dolibaša što i stoloravnatelj. Njemu za pomoćnike dodeljuju se fiškušī, koji paze na red.”

Интервенције које говорник уноси у текст здравице варирају од незнатних до веома великих. Често, тај текст садржи и метапрагматичке екскурсе карактеристичне за реторичке жанрове у којима говорник истиче своје скромне реторичке способности и извињава се слушаоцима због њих: *Moja braćo i družino, da bi ja više govorio, bojse bi se pogovorio; take drage i mile obraze zaglušio, kako sam može biti i doslije; ali u mene, sasvijem da ponešto sijede, još je mlada glava kako zelena trava, ko jedna voćka na visoku brdu: kojigod vjetar puhne, ona mu se sagible; tako i ja, što mi na um padne, govorim. Dosta sam ja rekao, a još više pozaboravio. Dakle, štogod ja dobra rekao i ne rekao, sve se zgodilo našemu bratu domaćinu!* (Попово у Херцеговини, Palunko 1908: 253); *Сад, моја мила и драга браћо, ја бих вас замолио да ми опростите, а о мени рђаве гласе не пренесете, јер је у мене млада глава ко зелена трава, као једно стабло на једноме брду, па како вјетар дува и с онјем стаблом окреће, тако и вино с мојом памети данас* (Дубравка Горња, Čubelić 1970: 18); *Што ћу ти друго петљати, кад ћу дуго напетљати: ова моја, друга твоја!* (Броћанска жупа, Херцеговина, Milićević 1915: 213).

Удео појединца у конкретним текстуалним реализацијама здравице, који је много већи него код већине других облика усменог фолклора, доприноси живости језичког израза и његовој непрестаној актуе-

лизацији. О томе ће више речи бити у поглављу 4.1.1, у коме се бавимо лексичким инвентаром текста здравице.

0.4. ПРИСТУПИ И МЕТОДЕ

У анализи текстова здравице користићемо се првенствено етнолингвистичким методама, што значи да ћемо језички материјал посматрати у ширем етнокултуролошком контексту. Етнолингвистичка метода интензивно се примењује у изучавању фолклорног материјала на словенским језицима у последњих неколико деценија. Етнолингвистички правац развија се у два главна центра – један је Москва, а други Лублин у Пољској.

Представници руске етнолингвистичке школе (П. Г. Богатирјев, Н. И. Толстој, С. М. Толстој, А. А. Плотникова, Л. Н. Виноградова, А. А. Агапкина, И. А. Седакова, Е. Левкиевска, А. Б. Мороз и други) баве се првенствено симболичким језиком словенског фолклора, језиком обредних радњи, обредних предмета и сл.⁵

Пољска етнолингвистичка школа (Ј. Бартмињски и његови сарадници) је, с друге стране, оријентисана пре свега на пољску традиционалну културу, јер следбеници ове школе инсистирају на историчности, узимајући у обзир историјске услове и етничку специфичност народне традиције.⁶

У овој студији, етнолингвистичке методе су коришћене како при анализи језичких елемената који чине текст здравице, тако и при разматрању значења и функције појмова обележених тим језичким елементима у систему словенске традиционалне културе. За сагледавање механизма помоћу којих су ти елементи интегрисани у кохерентан текст коришћене су пре свега методе лингвистике текста; будући да до сада није поклањана велика пажња проучавању фолклорног текста из овакве перспективе, анализа се заснива на резултатима постигнутим у општој и когнитивној лингвистици (Wierzbicka 1971, Grzegorzczukowa 1975) и славистици, првенствено у оквиру проучавања функционално-семантичких категорија (Piper 1997).

Главни део студије је подељен на три целине: у првој од њих (**Обред**) бавимо се местом обреда наздрављања у систему словенских

⁵ О основним поставкама московске етнолингвистичке школе в. Толстој (1995), Толстая/Толстой (1995) и Bartmiński (1992).

⁶ О основним поставкама пољске етнолингвистичке школе в. Толстая (1993).

ритуала и његовим особеностима, као и значајем концепта здравља у словенској традиционалној култури, полазећи пре свега од плана номинације и мотивације,⁷ и семантичких сфера у којима лексички елемент *здрав*- представља основу именовања; у другој целини (**Текст**), предмет анализе су фолклорне формуле које чине текст здравнице, њихова структура и место у систему словенских обредних текстова уопште, као и механизми изградње текста здравнице, а у трећој (**Концепти**) се из језичког материјала “ишчитавају” основне представе и подаци о моделу света присутни у традиционалној култури балканских Словена. На крају рада дат је **Индекс текста** који представља инвентар појмова у текстовима анализираних здравница и указује на најчешће лексичке везе које се у тим текстовима успостављају. Из материјала представљеног у индексу на овај начин види се из којих се језичких конструкција, односно фолклорних формула изграђује текст здравнице, а овај лексички материјал истовремено указује и на најбитније појмове и представе из традиционалне културе које текст здравнице садржи.

Док се у етнологији и из угла традиционалне историје народне књижевности често инсистира на подели здравница на оне које припадају годишњем (нпр. славске) и оне које припадају животном циклусу (нпр. свадбене), у овом раду неће се правити таква разлика, будући да се здравнице које припадају различитим циклусима разликују превентивно у оним елементима структуре који зависе од обредног контекста (адресат, вантекстуални елементи), док су основне идеје које здравница садржава и елементи структуре кроз које су те идеје изражене исти. У литератури се често указује на чињеницу да су здравнице које се изговарају у различитим приликама једнаке по свом садржају и основној идеји: у *Српском митолошком речнику* истиче се да су “здравнице о

⁷ На однос номинације и слике света присутне у датој култури указује Николаева (1983: 235-236) која, говорећи о улози квалитативних придева у формирању слике света истиче да “приписывая предметам и явлениям окружающего мира те или иные объективно присущие им свойства, человек демонстрирует свое небезразличие к этим свойствам”. Човеков покушај да свету прида значење и унесе ред у њега означава се као *рад на стварању номоса* (Todorova 1999: 203), који одликује типизација и стварање категорија у које сврставамо своје утиске из спољашњег света. Рад на стварању номоса врши се путем језика, односно кроз процес именовања. Његова два основна циља су стабилност и јасноћа, односно коначност (*loc. cit.*; исп. и Bruner/Goodnow/Austin 1986). Процес давања имена, истиче Mladenova (1998: 7), подразумева класификацију сваки пут када се створи ново име. Једна карактеристична особина или функција из менталне представе о референту изабира се да буде мотив за ново именовање.

Божићу исте као и славске, а многе се изговарају и у свадбеним обичајима, донекле прилагођене свадбеним церемонијама (...) И здравице приликом крштења детета сродне су славским” (СМР 1998: 196, s.v. *здравица*); исто тако, Ајдачић (1992: 159), указује на сродност благо- слова [код њега еквивалентно здравицама, ТП] који се изговарају у различитим приликама: та сродност “проистиче из истих или блиских интенција и формула благосиљања”.

Бавећи се основним идејама које славске здравице изражавају (и по којима се не разликују од осталих здравица), Петар Влаховић доказује да слава пре припада култу плодности него култу мртвих, и да у њој доминира аграрна димензија. Он истиче да су “најбољи показатељ” такве аграрне природе славе управо “здравице које се изговарају у одређеном тренутку”, и у којима преовладава идеја плодности и жеље за здравље укућана и напредак домаћинства (Влаховић 1997: 99).

Језички елементи који сачињавају здравицу, дакле фолклорне формуле, и у здравицама из годишњег и у оним из животног циклуса изражавају исту идеју и имају исту функцију – обезбеђење плодности и берићета. Будући да ова анализа полази од текста и да се из њега ишчитавају идеје и концепти присутни у народној традиционалној култури, нећемо инсистирати на подели здравица према животном и годишњем циклусу обичаја.

Поред текстова здравица, у анализи ће се због своје функције и садржаја узимати у обзир и *почашнице* – приморске песме уз чашу. Почашнице су везане за југозападни део српскохрватског ареала и одликују се изузетном старином; њихови трагови и записи срећу се од XV века. Због сличности основних идеја и функције не можемо оставити по страни ни фолклорне текстове које су се изговарали као део различитих опходних обреда.

0.5. ИЗВОРИ

Као извор за текстове здравица послужила је пре свега етнографска литература (*СЕЗб*, *ZNŽO*, *ГЗМ*, *ГЛЕМ*, етнографска грађа у делима Вука Ст. Карацића), грађа из Етнографске збирке САНУ, као и посебне збирке народних здравица објављиване последњих деценија (Ћубелић 1970, Јовановић 1992, Недељковић 1991, Славарица 1995, Вишњевац 2000, Šarić [1890] 1994). Етнографска литература главни је извор и осталих обредних текстова који су приликом анализе узимани у обзир.

Временски опсег посматраних здравица обухвата оне забележене и штампане у XIX и XX веку. При избору извора вођено је рачуна и о њиховој територијалној дистрибуцији, тако да материјал равномерно покрива и западни и источни део балканског ареала.

Фолклорни текст, односно фолклорне формуле и лексички елементи који га сачињавају, могу се с једне стране објаснити ванјезичким, обредним елементима за које је тај фолклорни текст везан, док са друге стране ови језички елементи служе као ‘оруђе’ за објашњење обреда и њихових значења.⁸ Због оваквог односа између језика, односно лексике и обреда (тј. културе), осим етнографских записа текстова здравица и других обредних текстова, као значајан извор података послужили су дијалектолошки, етимолошки и други лексикографски извори.

0.6. ДОСАДАШЊА ПРОУЧАВАЊА ЗДРАВИЦЕ

Предмет етнолингвистичке анализе до сада су биле углавном тзв. мале фолклорне форме,⁹ зато што су се “захваљујући својим културолошким функцијама и клишетираној форми мали текстови показали временски стабилни и способни да очувају језичке, митолошке и обредне елементе дубоке старине” (Sikimić 1996: 7); за етнолингвистичку анализу, здравица је погодна управо због тога што се на семантичком и структурном плану њен текст може разложити на две мале фолклорне форме – благослов и клетву. Обе те форме, и благослов и клетва, већ су проучаване помоћу етнолингвистичких метода.¹⁰

⁸ На ову ‘двострукоост’ функције језичких елемената у фолклорном тексту указује и Живков (1974: 57): “отделните формули в благословията могат да се обяснят чрез обичаи или да послужат за изясняване на неясни страни от самия обичай”.

⁹ Мале фолклорне форме (басме, клетве, загонетке, пословице, дечији фолклор) имају, како наводи Sikimić (1996: 7) “осим комуникативне функције, и особену ритуалну (обредну, сакралну, магијску) функцију. Осим те екстралингвистичке, ритуалне функције, њихове основне карактеристике су стабилност (рус. клишированность), зависност од других, невербалних елемената ритуала и семантичка вишеслојност”. Њихова семантичка и формална структура тек у новије време привлачи пажњу словенске лингвистике – исп. радове у зборницима *Етнолингвистика текста. Семиотика малых форм фольклора I-II*, Москва 1988. и *Славянское и балканское языкознание, Структура малых фольклорных текстов*, Москва 1993.

¹⁰ Исп. Плешакова (1988), Толстой (1988), Седакова (1988).

Благослов и клетва су на јужнословенском и шире на словенском материјалу проучавани и са других аспеката; неизбежно је свакако поменути Карамана (Сагапан 1933), који у својој анализи коледарских обреда код Словена и Румуна велику пажњу поклања благослову. Његова теза је да је коледарски благослов потпуно независан од коледарских песама и да је његова функција захваљивање домаћину на поклоњеним даровима.¹¹ Арнаудов (1913) коледарски благослов сматра развијеном формом завршних жеља изражених у коледарским песмама; он благослов одређује пре свега као интерпретацију у којој доминира лични моменат.¹² Живков (1974) анализира фолклорне формуле које се јављају у тексту бугарског коледарског благослова.¹³ Ајдачић (1992) се бави жанровским аспектима благослова, начинима приказивања плодности и обиља као основне идеје благослова, као и преплитањем благослова са сродним жанровима, као што су молитва, похвала, клетва итд. Ове жанрове он назива *апелативним* због њихове “непосредности и непосредованости обраћања” (Ајдачић 1992: 151). Исти аутор бави се и жанровским карактеристикама клетве (Ајдачић 1992а). Петровић (1997) разматра структуру и употребу клетве у свакодневној комуникацији и указује на зависност садржаја клетве од конкретне ванјезичке ситуације; у раду се такође указује на однос клетве и псовке¹⁴ у комуникацији и анализира се еволуција клетве од обредно маркиране и табуисане форме до текста коме су у савременој комуникацији приписане различите функције, од функције псовке до пародијске функције нпр. у политичким паролама и слоганима.¹⁵ Цветановска (2002) истражује обредно-магијске функције клетве и њене социјалне аспекте у традиционалном македонском друштву.

Сама здравица, међутим, не спада у форме којима се бавио велики број истраживача фолклора и традиционалне културе. Разлог за то свакако треба тражити у њеној недовољној жанровској дефинисаности и у томе што у текст здравнице улазе два жанровски већ дефинисана облика – благослов и клетва; тако Китевски (1988: 11), говорећи о малим фолклорним формама у македонском фолклору, здравнице одваја од благослова, али само због посебног обредног контекста у коме се

¹¹ Према Живков (1974: 55-56).

¹² Према Живков (1974: 56).

¹³ За бугарски језички материјал исп. и Дабева (1937).

¹⁴ О односу поменутих фолклорних форми говори и Bogdanović (1988).

¹⁵ Исп. и Петровић (1998).

изговарају: “Здравиците иако всушност се благослови ги изделивме во посебна група поради тоа што се кажуваат в посебни околности”. Ćubelić (1970: LII), са друге стране, указује на то да је “број цјеловитих и заокружених здравица неупоредиво врло мален”.

У опширном предговору збирци српских народних здравица, Вишњевац здравице описује са различитих аспеката (језичке особине, стилистичке особине) и повезује их пре свега са православним обичајима, чиме објашњава непостојање научних радова који би се бавили здравицом у послератном периоду – будући повезана са крсном славом, здравица је свесно “протеривана” од стране комунистичких власти, а ни “наши најбољи познаваоци народне књижевности нису се много бавили феноменом здравице. Чак и кад су јој морали поклонити неку пажњу, то је било маргинално: више као узредна напомена или кратак запис који се, у контексту неке друге теме, једноставно није могао избећи” (Вишњевац 2000: 99).

Здравица као обред, као фолклорна форма и као облик дискурса¹⁶ отвара врло бројне могућности за будућа истраживања; због преплитања фолклорних клишеа и израза реторичког умећа говорника у здравици, врло интересно би, на пример, било на њеном тексту применити методологију коју користи Људмила Поповић (2000) у анализи епистоларног дискурса на украјинском и српском језичком материјалу. Она се пре свега бави текстуалном структуром и организацијом текста писма као наративног облика, проблемом узајамне повезаности прагматичког контекста и обликовања епистоларне поруке, као и питањем условљености употребе стереотипних формула у дискурсу и реализације одређених интенција адресанта. Пошто и здравица представља вид дискурса у коме важну улогу има “социјални контекст из кога црпимо податке о учесницима интеракције и процесима производње и рецепције поруке” (Поповић 2000: 7), било би занимљиво видети како се генерише текст здравице, у којој мери зависи од поменутог социјалног контекста, као и које се врсте говорних чинова реализују у дискурсу здравице. Сличну методологију примењује и Павловић (2000), који у оквиру теорије говорних чинова анализира српске средњовековне повеље, посматрајући их као комплексан говорни чин обраћања. Аутор указује на непходност да се на такве

¹⁶ Дискурс у овом случају можемо дефинисати као “скуп текстова исте функционалне усмерености, насталих у процесу интеракције и сагледаних у контексту језика као делатности” (Поповић 2000: 7, ф. 1).

текстове примењује методологија модерних лингвистичких дисциплина као што је теорија говорних чинова, јер се тако показује да су наша данашња знања “макар и у клицама, по правилу, већ посејана у ранијим периодима” (*op. cit.*, 414). Због своје реторичке природе, здравица је свакако врста текста коме би било вредно приступити на овај начин.

На значај анализе фолклорних форми које су “прагматички маркиране” – које, дакле, представљају молбу, жељу, наређење, обећање, питање, позив, проклетство, поздрав итд. указује Толстая (1992). Будући да се изговара у контексту чији су прагматички елементи јасно дефинисани и да се састоји од различитих “прагматички маркираних” сегмената, здравица представља форму веома погодну за ову врсту анализе.

Уколико се посматра само као текст, из жанровско-књижевно-историјске преспективе, здравица је форма коју је тешко дефинисати и разликовно одредити у односу на друге фолклорне текстове. Стога је неопходан приступ који с једне стране укључује читав обред, а не само његов вербални код, а са друге је стране неопходно текст здравнице посматрати парадигматски, у ширем систему словенских обредних текстова, а не изоловано.

0.7. ЗДРАВИЦА У СИСТЕМУ СЛОВЕНСКИХ ОБРЕДНИХ ТЕКСТОВА

Оправданост тврђења да се текст здравнице, да би могао послужити као извор података о традиционалној култури, мора посматрати у контексту општег система словенских обреда и усменог фолкора покушаћемо да илуструјемо једним примером. Следећи сегмент текста забележен је у оквиру здравнице:

*У уже ждрале, у наше лијепо здравље!
Ко нам о злу мислио, о клинчини висио!
Уже ждрале, у јато кртине!
Здрав живили и Бог нас помога*

(Кордунаш 1896: 62,
цит. према Вишњевац 2000: 497).

Формула *у наше лијепо здравље* указује на акциони контекст наздрављања карактеристичан за здравицу, исп. *У здравље господара*

овога дома код кога смо дошли (Банат, Попов 1983: 28). Слично је и са завршним сегментом овог текста – *здрав живили и Бог нас помога*. Сегмент *ко нам о злу мислио, о клинчини висио* семантички представља превентивну клетву потенцијалним непријатељима, такође карактеристичну за структуру здравице (исп. *кој ти зло мислел, на клин висел* (Пирот, Јовановић 1992: 16).

Преостали део текста, а тиме и текст у целини је, међутим, семантички непрозиран и за његово декодирање потребно је познавати читав систем фолклорних текстова који на први поглед нису повезани са здравицом и обредним контекстом у коме се она изговара.

Сегмент *уже ждрале* постаје мотивисан кад се у обзир узму веровања везана за ждралове и начин њиховог лета и могућност да човек утиче са земље на лет ждралова: “У земљу је грјехота задијевати нож, јер се, веле, ждралови помету и не могу даље, већ се у зраку на једном мјесту окрећу и муче” (Власеница, Драгичевић 1908: 465); “Кад се ждралови селе или враћају, ако неко зарије оштрицу ножа у земљу, они ће се ‘побркати’¹⁷ то јест залутати и неће више наћи пут док неко нож не извади из земље. То је грехота чинити” (Тешић 1938: 30); “Кад се ждралови у лету помету, мисли се, да је неко из пакости изнео пред њих решето, те их тиме помео” (Шумадија, Hirtz 1938: 259, s.v. *лет*); “Кажу кад се скине капа с главе и метне се пред ждралове на земљу, или кад се што замршено преда њих баци, онда се они помету; али говори се да је то грјехота чинити” (Вук посл., 329). Веровање да се вербално или акцијом може утицати на лет ждралова среће се и у Бугарској и на словенском истоку: да би се ждралови помели, измешали или летели у круг на једном месту, деца их пребројавају, бацају на земљу црвени појас, преврћу камен или узвикују: *Журавли, журавли, колесом, колесом! Ваши дети за лесом, за лесом!* (укр.); *Закрутились жиравы, жиравы, калясом, калясом!* (Смоленск); *Колесом дорога!* (витеб.); *Жерове, перове! Врѣтетеся на коло!* (буг.) (Славянские древности 1999: 229, s.v. *журавль*).

Формула у *уривак, ждрале* забележена је у неким деловима Црне Горе и представља семантички еквивалент већ наведене формуле – исп. *уривак* ‘уже, којим жене носе на себи какав терет’ (RJAZU, s.v.; Вук рј.); “Кад чељаде види јато летећих ждраљева, па му је воља,

¹⁷ На то да су ждралови птице склоне ‘збуњивању’ и губљењу правца при лету (те им изговарањем поменуте формуле треба помоћи да се врате у прави поредак и на прави пут) указује и пословичко поређење *помели се као ждралови* (Капетановић 1888: 143).

да лете у реду један за другијем – говорити: *У уривак ждрала!* и то понављати неколико пута, и они ће се по тој команди уредити у колону по један” (Загарач, Дукађински 1900: 51); “Такође држе, да је грешно сметати у путу ждралове, кад с прољећа лете у јатима к Дунаву на љетовиште. Како они увијек иду нанизани за својим вођом, ђеца им, вели се, често бркају ред вичући: *Смети коло, ждрале, смети коло!*, а кад их збркају, онда вичу: *Уривак, ждрале, уривак, уривак!* и онда они наставе лет” (Дучић 1931: 336).

Још једна реализација формуле која имплицира поредак садржи лексему *зуби*: “*Упоред ждралеви, као моји зубови* – ваља рећи кад се први пут у прољеће или у јесен виде ждралови ђе лете” (Бока, Вук посл., 334; исп. и Чајкановић, цит. према Мршевић 1990: 189).

Особина ждралова да лете у правилном низу (као нанизани на уже) представља битну компоненту “око које се конструише митска природа ових бића, она која их спаја с другим њима сродним птицама” (Мршевић, *loc. cit.*). Асоцијација тог правилног низа са ужетом среће се и кад су друге птице у питању: исп. следећи опис птице глагоњаче (*Anser fabalis*): “Она је колик и гуска, а дебко дугега врата; перја је сињава, а лопатица њена баш је као и у гуске. *Оне начине уже велико*, кад уз божићни пост кроз Лику иду у Далмацију, али кад их магла смете, падну к земљи. Тада пуцају на њих, и ако су им крила пролеђена, хватају их рукама. (*Помели се као глагоњача*)” (Hirtz 1938: 121).

На словенском простору широко је распрострањено веровање да лет ждралова у правилном низу указује на то да ће следећа година бити родна, док је њихов неправиан поредак лош предзнак, и то пружа објашњење за табуисаност и негативну маркираност обредних радњи којима се та правилност ремети, и са друге стране, мотивише везу веровања о лету ждралова са здравицом, пошто у оба случаја у основи лежи жеља за обезбеђивањем плодности и благостања: “У Љубињу пазе особито на лет ждралова. Ако ждралови лете у реду, а један пред њима предњачи, онда кажу у Љубињу да ће година веома родна бити. Ако ждралови не лете у облику трокута, него раскомешани, биће буна или рат. Кад ждралови лете јатомице, веле, да ће то бити тешка зима” (Лилек 1894: 652); “По лету ждралова пресуђује народ родност године” (Hirtz 1938: 259, *s.v. лет*).

(У) *уже, ждрале* је дакле, формула која имплицира жеље за богатом и родном годином. Ова формула се среће и као самосталан фолклорни текст и примарно представља вербални део обреда којим

се жели утицати на лет ждралова: “Кад се ждралови у свом лету помету, мисли се да је неко из пакости изнео пред њих решето, те их тиме помео. Држи се да је грехота то чинити. Зато ће сваки честит човек, и свака честита жена, видећи их пометене, викнути: *У ужсе ждрале! Напред коловођа*, после чега се држи да ће они оварисати пут” (Шумадија, Милићевић 1894: 71); “Ако су се ждралови у летењу побркали, треба им зајеват ову пјесмицу, па ће се опет изредати: *У ужсе ждрале, у ужсе ждрале | здраво прошли горе јадикове*” (Гацко, Grdić-Bjelokosić 1902: 103-104); “Кад се ждралови селе, каже им се *У ужсе ждрале, у ужсе ждрале!*” (Колашин, Hirtz 1938: 531, s.v. *ужсе*); “*Ужсе ждрале!* говоре ђеца кад се помету ждралови, као да би се управили један за другим – као уже кад се отегне” (Вук посл., 329).

Семантички супротна формула је у *решето, ждрале*: “*У решето ждралеви!* говоре они који би шћели да помету ждралове, али се каже да је то грјехота чинити” (Грбље, Вук посл., 335); “Ако ждралове хоће помест, онда се виче: *У решето, ждрале!*” (Заострог, Vanović 1918: 214); “Ако пак неко хоће, да ждралови који лете у поредак, овај поремете и побркају колону, онда викати *У решето ждрале!*, разумије се више пута, и они ће се збунити и растројити” (Загарач, Дукађински 1900: 51). Насупрот ужету, које се повезује са концептом праволинијског кретања, решето¹⁸ је повезано са кружним кретањем које је у овом случају супротно од жељеног и уобичајеног лета ждралова. Мршевић (1990: 192) указује на то да се решетом застрашују и терају са поља птице грабљивице, али да оно у исто време представља и магијски предмет и сматра “да се у претпостављеном махању решетом чува траг његове функције као магијског предмета, више него одбрамбеног средства од гладних и прождрљивих птица”. Кад је у питању формула у *решето, ждрале*, чини се кључним, међутим, визуелни утисак кружења оног што се кроз решето сеје по његовој површини, на шта указује и следећи фолклорни текст: *Вртите се, жерови, како вино у бурило, како жито у решето!* (Јужна Србија, Златановић 1994: 191); и: “Ждрали кад се осучу у арији, узми три четири пиљка у шаку, примећи ји’ и говори: *Помишат ћу ждрале ка’и насје главе, међу њиман војевода, липше вино него вода*. На те се ричи узмишају, не зна се, ‘ди су први ни задњи” (Пољица, Ivanišević 1905: 284); “Кад се жели гавранима пореметит лет, узму се у шаку три-четири каменчића и говори

¹⁸ О симболици решета и његовим магијским и обредним функцијама в. Stojković (1930).

Помишат ћу гавране ка'и пасје главе, међу њима воједода, липше вино него вода!" (Пољца, Nazor 1972: 504).

И остали предмети који због начина употребе или облика асоцирају на кружно кретање, као што су *кључ* или *појас*, јављају се у текстовима чије изговарање има за циљ да се изазове кружно кретање ждралова или њима сродних птица: *Na kluč, na kluč, sveta tica! Meti baba kodelu na tu mladu nedelu. Vertete se, žerjavi, kak kolo na rali!* (Ви-довац крај Вараждина, Žganec 1950: 256); *Гусі, гусі! колесом, червоним поясом!* (шоб то дикі гуси, почувши їх, закрутилися на однім місці) (Номис [1864] 1993: 52).

Правилност која карактерише летење ждралова у низу и која се у народним представама вреднује позитивно, свакако је повезана са перцепцијом ждралова као птица селица које лете у *одређено време*. Зато се ждрал у народним представама, слично као кад су у питању рода или гуска, често везује за метеоролошке појаве: “С аистом и с гусем журавля связывают сходные календарные приметы о первом снеге и наступлении зимы в связи с отлетом этих птиц” (Славянские древности 1999: 228, s.v. *журавль*). При томе је у народној свести веома присутна идеја о двосмерном кретању ждралова – они одлазе у јесен¹⁹ и враћају се у пролеће.²⁰ Идеја о тој двосмерности запажа се и у следећим реципрочним формулама: “*Тури ужину, а узми хаљину* – кажу да ждралови летећи тако говоре, кад у јесен полазе од нас (из Србије), а у пролеће кад долазе к нама, онда говоре: *Тури хаљину, а узми ужину*” (Вук посл., 332).

Одлазак ждралова тумачи се као сигуран знак наступања зиме: “Кад жрјав (ждрал) лети на тује (сели се), брж се зима приближује” (Влајинац 1925: 47); по украјинском веровању, ждралови одлазе са снегом испод крила (Славянские древности 1999: 229, s.v. *журавль*). Њихов повратак је, с друге стране, сигуран знак наступања лепог времена – исп. пољске пословице: *Jak pierwszy raz lecą żurawie, wtedy się groch godzi siać prawie; Jak przylecą żurawie, można było paść na trawie;*

¹⁹ “*Жерави! Носите са собом нашу грозницю!* (кажу дјеца по напутку својих матерах, кад виде летити жераве (ждрале) пред јесен остављајући наше краје, и пролазеће у топлије стране)” (Stojanović 1866: 253).

²⁰ “*Na Svitlo Marine svete se nove sviće, a stare gore u crkve. Kad led pada, onda se zažgu te sviće. Zajedno se sviti tivtik (vul). Kod kuće među taj konac deca na vrat i na ruke, izmiša se crljeno i bilo, da vrat ne boli. Kad prođu tice žeravi, onda se bace u vatru*” (Варош у Славонији, Čolić 1916: 145).

Jak przylecą żurawie, można ryby łapać w stawie; Kiedy żurawie wysoko latają, prędziej się wiosny ludzie spodiewają (NKPP 968-969, s.v. *żuraw*).

Представа о ждралу као птици која у одређено време лети у одређеном смеру послужила је и као мотивација за именовање печалбара који су, попут ждралова, одлазили на рад у рано пролеће и враћали се у касну јесен: *Црнотравци* у Србији и *трњчани* у Бугарској су традиционално називани *къркавци* – што је дијалекатски назив за ждралове (Николић 1912: 231; Миронова-Панова 1971: 65; исп. Христов 2004: 78).

Концептуализација простора, тј. правца у коме ждралови лете, вежује се код јужних Словена за две кључне тачке – Дунав, који одговара северу, и море, које одговара југу: “Ждралови када се враћају с пролећа, ко их види или чује, треба да им довикне: *Путуј, ждрале, с мора на Дунаво!* А кад одлазе на пут: *Путуј, ждрале, с Дунава на море!* Тада они, прича се, таквом лицу одговарају крицима: *Од Бога ти здравље!* То ‘због здравља’” (Тешић 1938: 30); “Ждрал лети по народном веровању ‘с мора на Дунаво’ и то на по девете недеље пред Ђурђев-дан” (Hirtz 1938: 586, s.v. *ждрал*). Исп. и следеће фолклорне текстове: *Забраздио Лазар с мора на Дунаво, ни за њиме бразде, ни пред њим волови ‘ждралови’* (Мишковић 1866: 560); *До мало времена разболи се цар и усни чудан сан. Он сања, да има неђе ждрал првљенац, који путује морем и Дунавом* (Hirtz 1938: 391, s.v. *првљенац*); *Жераве, бели Дунаве, кџт ми високо фџрчите, и на широко гл’едате...* (Бургаско, Ђорданова 1966: 135).

Према народним представама, не само да човек са земље може утицати на лет ждралова, него између човека и ждрала може постојати и интеракција, у виду дијалога: “Кад ждралови лете, вичу им у Босни: *У уже, ждрале!* а они да одговарају *У кућу ти, здравље!*” (Hirtz 1938: 531, s.v. *уже*). Украјинци и Белоруси поздрављају ждралове на следећи начин: *Здароў буў пан*²¹ *веселый!*, а ждралови одговарају *Нэхай жэ штоб ты весела була на весь год* (Славянские древности 1999: 229, s.v. *журавль*); исп. и већ наведени пример преузет од Тешића (1938: 30).

²¹ Исп. загонетке са српскохрватског језичког терена у којима се лексема *бан* повежује са ждралом: *Бан, бан, бири бан, пређе за дан и за ноћ, што не може човек с коњем за годину дана ‘ждрал’* (Новаковић 1877: 50; Vuković 1890: 19, итд.); *Прође бан јербан с мора на Дунаво коњским вриском, јуначком виком, мало га ко виђе, свак га чу* (Вук рј. 1852, s.v. *јербан*); исп. и текст бројанице *Седи бан јаребан, броји тице јаребице* (РСАНУ, s.v. *јаребан*). Исп. и глагол “*preždraliti* pf. ‘preletjeti’ (o ždralovima); само у примеру: *Kolika je Janjina planina, ne mogu je ždrali preždraliti*” (RJAZU, s.v.).

Док се оглашавање птица у традиционалној култури најчешће тумачи на основу сличности са речима из људског језика,²² дијалог између човека и ждрала заснован је на другачијим принципима и мотивисан је најчешће формулом коју изговара човек или неком лексемом која је део те формуле: исп. риму *ждрале : здравље* и везу између лексема са основом *весел-* у наведеним примерима.

У неким словенским језицима лексема *ждрал* табуисана је преко народне етимологије, те се у обраћању ждраловима у лету они називају другачије: “Като видиш есено време жерави ‘журавли’ треба да кажеш ‘веселыкы’ и тогава цела година ще бъдеш весел, а ако кажеш ‘журавли’, ще се кахъриш цела година (будешъ цілый годъ журищця)” (Шишманов 1893: 504); “При обращении к летящим журавлем слово *журавль* у украинцев и белорусов табуизируется исходя из народной этимологии. Если назвать их журавлями, они в ответ прокричат: *Шоб ты журыўся [печалился] целый век!*” (Славянские древности 1999: 228, s.v. *журавль*); исп. и већ наведени текст са лексемом *пан* за ждрала: “Здароў буў пан веселый!” (Славянские древности 1999: 229, s.v. *журавль*).

На обредно-семантичком плану, формуле *У уже ждрале* и *У кућу ти здравље* функционишу као благослов и клетва. Размењивање благослова, на принципу размене *дара за дар*, срећемо у следећем опису из Босне: “Кад ждралови лете, вичу им у Босни: *У уже ждрале!* а они да одговарају *У кућу ти здравље!*” (Hirtz 1938: 531, s.v. *уже*). Ове две формуле налазимо и у здравици од које смо кренули, с тим што су адресант и адресат благослова промењени у складу са захтевима обредног контекста у коме се здравица изговара.²³ Удевање магијске формуле везане за лет ждралова у контекст здравице могло би се повезати са древним обичајем гатања и прорицања по птицама, који има одраза у формулама типа *чудо велико* (о томе в. Лома 2002: 32-33).

За наредни сегмент текста наведене здравице, *ко нам о злу мислио, о клинчини висио!*, јасно је и без ширег контекста да представља превентивну клетву која за циљ има заштиту од могућих непријатеља

²² Исп. следећи исказ: *Кад сова ћурличе, обично ако је жена која трудна, онда вели, сова, јој, вели, пјевала је цијелу ноћ ‘ћуруу, ћуруу’ – да ће цуру родити; Била је једна жена ту, покојна тета Смиља, која је погодила свакој жени шта носи. Вели, хвала Богу, мени је то дато да ја то погодим – и погодила је.* (Бела крајина, ТП, теренски запис). Више о имитирању гласова животиња у словенском фолклору даје Гура (1993).

²³ Детаљније о формули *у уже, ждрале* и веровањима о ждраловима код словенских народа в. Петровић (2003).

и њихових лоших намера путем вербалне магије. Управо овакав синтаксички облик клетве карактеристичан је за здравицу: клетва, тј. негативне жеље упућују се потенцијалним непријатељима, те су конструкције којима се такве жеље изражавају најчешће условног или релативног типа, исп. *Ко ти о злу мислио, о клину висио* (s. l., Čubelić 1970: 8), и даље у овом тексту и друге облике превентивне клетве којима претходе релативне конструкције као што су *ко ти нашао ману, ко нам је злотвор* и сл. Клетва као самостална магијска формула се, с друге стране, најчешће изриче *post festum*, као одговор на већ нанешено зло.

Иако семантички и контекстуално препознатљива, формула *Ко нам о злу мислио, о клинчини висио!* пуно значење добија тек кад се сагледа читав систем фолклорних текстова у којима се она јавља. Веза *висити-мислити* врло је честа у словенском фолклору и представља формулу, при чему значење глагола *мислити* у њој унеколико варира:

- ‘намеравати, смерати’

У загонеткама: *Низ бедру виси, у шкуљу мисли* ‘кључ’ (Новаковић 1877: 9); *Што ти виси низ гузицу, то ти мисли у гузицу* ‘торбица коју човек када коси на себи спушта ниже појаса, а унутра је брашњеник, који служи за јело’ (Ровински 1994: 415); *О теби виси, а у те мисли* ‘торба и хлеб’ (Дурмитор, Вукосављевић 1893: 252); *Шта низа те виси а у те мисли* ‘ужина у торби која виси о врату чобанину’ (Ужице, Жуњић 1897: 4);²⁴ *О мени виси, а у те мисли* (Новаковић 1877: 9); *Nad stolom vam štakor visi, štakor visi, u zdelu misli* (необдарене ладарице, Žganec 1950: 65); исп. пољски текст: *Zkądęście wy? – Z ty wsi, co nad wodo wisi. – A gdzie wisi? – W d... musi* [sic!] (шала, Cercha 1900: 205). Исп. *мислити* ‘имати намеру, намеравати, канити, имати нешто у виду, помислити на нешто’ (РСАНУ, s.v.) и пољ. *zmyślać* ‘смерати’ (Šivic-Dular 1999: 194).

- ‘размишљати о нечему’

Црвено виси, а црно о њему мисли ‘месо и мачка’ (Бован 1980: 106); исп. у РСАНУ: *мислити* ‘имати у мислима, у памети (некога, нешто), размишљати (о неком, нечем)’.

- ‘имати зле намере’

“Питао Турчин из Никшића Црногорца: Зашто ти је велика пушка пут мене окренута? – Не бој се, чоче, пушка сама не пуца! – Не знам

²⁴ Занимљиво је ове загонетке са денотатом ‘торба’ упоредити са пословицом градишћанских Хрвата *Сит ко торба* (Хрватски Цикљин/Spitzzicken 1972, Ritig-Beljak 1995: 356).

ја, јер она и кад о чуљу виси о нечијему злу мисли” (Врчевић 1930: 103); загонетке са денотатом ‘пушка’: *О клину виси, о злу мисли; О чавлу виси, о злу мисли* (Новаковић 1877: 182, други пример из Босне); *О клину виси, о злу ти мисли* (Врчевић, *loc. cit.*). Исп. *мислити* ‘желети некое нешто; припремати, смишљати (обично нешто зло)’ (РСАНУ, s.v.).

- ‘имати добре намере’

О чавлу виси сваком добро мисли ‘икона’ (Новаковић 1887: 71); исп. и текст словеначке еротске песме: *Lepa moja draga, | sedi k meni naga, | ti bom pokazal vruga, | ki sedem kilov vaga, | če ravno od mene visi, | pa nima slabe misli* (Anthropophytheia VII 1910: 36).

Наредна формула из текста од кога смо кренули, у *јато*, *кртине*, попут формуле у *уже*, *ждрале*, део је ширег система формула и обредних текстова заснованих на веровању да њиховим изговарањем човек може да утиче на кретање и уопште понашање животиња. Она је структурно еквивалентна формули у *уже*, *ждрале* и лексема *јато* у њој упућује на орнитолошки код; иста формула јавља се и у пословици *У јато, голубе (да те кобац не однесе)* (Вук посл., 296). У *јато*, *кртине*, ипак, највероватније припада формулама које се изговарају ради истеривања кртица.²⁵ На то упућују и бројне магијске радње за истеривање кртица и заштиту од њих, којима се кртице изједначавају са мишевима и другим штеточинама у пољу и у башти (исп. Гура 1997). Бугари у пловдивском округу кад угледају кртицу изговарају следеће речи: “Диндиримид, диндиримид”, од којих се оне сакривају у рупе, или у кртичју рупу угурају вретено. Срби у Банату за заштиту од кртица сеју боб, а у неким их крајевима Бугарске плаше пуцњевима из оружја на Покладе или Благовести, а на Ђурђевдан закопавају кртицу у земљу са шапама нагоре; у околини Охрида бацају зечју шапу у кртичњак (Славянские древности 1999, s.v. *крот*).

У традиционалној култури јужних Словена може се наћи велики број обредних радњи чија је сврха истеривање гамади и штеточина: бува – “Кад први пут унесу коприве у кућу, ставе их у корпу коју мотком подижу увис приносећи је у свако ћоше, говорећи: *Беите б’ле коприве иду* (погореће их)”; “Да би се спасле бува, у току године, жене на Ђурђевдан рано, пре изласка сунца, поустају па голе голцате помету куће” (Сопот / Пирот, Бранковић 1997: 470); “(На Божић) лице које је

²⁵ Исп. *кртина* ‘кртица’ (РСАНУ, s.v.); исп. и пословицу *Кртина испод земље иде, па опет не може да се сакрије* (Вук посл., 167).

изнело сламу снажно викне: *Ко ме чује, покупи ми бује*. То се чини да у току године не буде бува” (с. Поповић, Рача Крагујевачка, Радовић 1998: 220); “*Za križari (ki idedu s križcem) bue mesti, unda bue otijdu za njimi*” (Пригорје, Rožić 1908: 102); стеница – “У зору на Божић трче два дечака око куће у супротном правцу, где се сретну говоре: *Шта ћемо за доручак? – Чеснице и печенице. – А шта ће стјенице? – Нека једу саме себе*” (Пишаћ, Крбава, Смиљанић 1998: 349); на Тодорову суботу се узму зрна пшенице из цркве, посаде у чашу, кад порасте скину се пера и закаче у четири ћошка да униште стенице (*тљџтабитите*) (Прилеп, Цепенков 1891: III); мишева и штакора – “Када тко у туђој кући приповиједа, како је у њихову дому мишева, штакора или сличне гамади, онда ће тко од домаћих брже на то: *Там нај бију!*, или *Нај се там држи!*, бојећи се, да се не би она гамад к њему преселила” (Самобор, Lang 1914: 202).

*

Тек овако сагледан у систему фолклорних текстова и у читавом опсегу значења фолклорних формула, текст здравице постаје потпуно “читљив” и може служити као извор информација о представама, концептима и моделу света које налазимо у традиционалној култури балканских Словена. Језички елементи који сачињавају текст здравице добијају пуно значење тек кад се посматрају као део општег фолклорног инвентара и читавог система семантичких реализација лексема. С друге стране, једино се оваквим приступом може одредити шта је карактеристично само за здравицу и по чему се овај фолклорни текст разликује од сличних форми усменог фолклора које имплицирају идеје сродне онима које су у основи текста здравице и ритуала наздрављања. Због свега тога ћемо приликом анализе како самог текста здравице, тако и концепата и представа који се из тог текста ишчитавају, узимати у обзир и друге фолклорне текстове, нарочито опходне, који су здравници функционално најближи.

1. ОБРЕД

1.1. ОСОБЕНОСТИ ЗДРАВИЦЕ КОД ЈУЖНИХ СЛОВЕНА

Иако је наздрављање пићем универзално распрострањен обичај, он је код балканских Словена по много чему специфичан; потврду те специфичности налазимо и у самом именовању обреда: како наводи Лома (2002: 163), лексема *здравица* је из српскохрватског ушла и у околне језике – у новогрчки,²⁶ италијански²⁷ и румунски. Лома (*loc. cit.*) сматра да би се “разлог да се назив те радње позајми из једног језика у друге могао најпре тражити у његовом специфичном садржају, тј. у карактеристичном начину на који се код датог народа, овде код балканских Словена, чин наздрављања и напијања изводио”.

Најстарији помен обредне здравице код Словена са спојем благо- слова и клетве у једном обреду вероватно је опис немачког свештеника Хелмолда, који је у XI веку као мисионар боравио у Бранденбургу, трудећи се да словенског кнеза Прибислава преведе у хришћанство: *Словени имају чудну празноверицу: наиме, на својим гозбама и пијанкама они се обређују чашом уз коју изговарају (неке) речи, не бих рекао молитве, већ пре клетве својим боговима, добром и злом, исповедајући (веровање) да сваку добру коб удељује добри (бог) а злу зли.*²⁸

²⁶ За новогрчки језик исп. Miklošič (1870: 30).

²⁷ Лексема *здравица* “не само да се среће у латинским и италијанским споменицима из Котора и Дубровника, већ и код Марка Пола у једном млетачком спису о Ђурђијанцима” (Лома 2002, *loc. cit.*).

²⁸ Хелмолд (писао 1164–68), *Chronica Slavorum* I 53, према Meyer (1931: 44), превод Лома (2002: 185), где в. о значењу овог обреда.

Велику старост ритуала наздрављања код балканских Словена показује Лома (*op. cit.*), убедљиво успостављајући везу између епске песме у којој српски кнез Лазар на вечери са српским великодостојницима уочи битке на Косову сумњичи Милоша за издајство²⁹ и славског обреда наздрављања посведоченог на Косову крајем XIX века (Нушић 1902-1903).³⁰ Аутор такође наглашава да “већ у најранијој посведоченој верзији епске легенде, италијанском преводу Дуке, преткосовска вечера има извешан ритуални карактер. Дукин преводилац напомиње да је на Лазареву двору владао обичај да господар својеручно диже здравице по извесном реду. У напомени Цријевићева издавача Франческа Сердонатија уз један Бокачов спис, рађеној по Цријевићу, каже се да су на Лазаревој гозби званице наздрављали један другом према обичају те земље (*secondo l'uso del paese*)” (Лома 2002: 163).

У српскохрватским говорима, реч *здравица* среће се у следећим значењима: “пиће које се пије коме у здравље, чаша или други слични суд из којих се то пиће пије или напија, ријечи, којима се здравица напија; суд, којим се позивају гости у сватове или на какву другу гозбу; пиће или јело, које се коме даје у сватовима или на путу, куда сватови пролазе” (RJAZU), исп. изведенице *здравичар* “онај који наздравља” (Кучи), *здравити* “поздрављати кога здравицом, наздрављати кога или коме, пити коме у здравље, напијати коме”, *здравичарка* “онај дио на свадби у којем се напијају здравице” (Косово) (RJAZU).

Лексички елемент *здрав-* који је у основи назива обреда наздрављања говори нам о лествици вредности Словена код којих је очување здравља сматрано највишом животном вредношћу.³¹ Здравље представља основу за успех и срећу и услов за ступање у брак и продужење рода (исп. Славянские древности 1999: 299, s.v. *здоровье*). О највишем положају здравља у хијерархији вредности сведоче и фолклорни текстови као што су загонетке – рус. *Что всего дороже 'здоровье'*, затим пословице и фразеологизми – буг. *Имаш ли здраве, всичко имаш; От идно здраве по-убаво няма; Здравето на со свет е то бо-*

²⁹ Најпознатију варијанту ове песме доноси Вук II (50°), али су забележене и многе друге – о томе в. Лома (2002: 159, ф. 249).

³⁰ Уп. и текст припева уз славску здравицу са Косова чији је текст наведен у поглављу 0.3 и клетве кнеза Лазара која је, у ствари, “обрнуто усмерена трансформација ритуалног благослова, чији текст налазимо код Срба као део домаћег, породичног култа” (Лома 2002: 168).

³¹ О вредности здравља у бугарској традиционалној култури пише Усачева (2001).

гатството; Здравето е най-хубавото нящо на човяка. Светът цял да е твой, нямаш ли здраве, пусто опустео, укр. Здравоя всему голова, Не просимо хлиба у Бога, а просимо здороя, сх. Здравље је највеће благо овога свијета, Здравље је највеће богатство (Вук посл., 89), као и следеће потврде из свакодневне традиционалне вербалне праксе које наводи Вук (*loc. cit.*): “Здрава ти глава – кад се казује за какву болест”; “Здрав си! – одговара се: Од Бога ти здравље! или Бог ти здравље дао!”.

И обред наздрављања изводио првенствено са циљем да се осигура здравље члановима заједнице, што представља основни услов за срећу, а затим и бројно и здраво потомство, богати приноси и бројне домаће животиње на имању. Здравље се, како се из таквог концепта ишчитава, у великој мери поистовећује са срећом, и идејом доброг и позитивног уопште. Потврде за то даје нам и етимологија: лексема *здрав* (псл. **sъdorvъ*) састоји се од компонената **съ-* и **-dorvъ* и дословно значи “од доброг дрвета” (Фасмер), а прва од њих, **съ-* ‘добар’ јавља се и у рус. *счастье* ‘срећа’ (псл. **същєстьѣ*), што дословно значи ‘добар (у)део’. Како истиче Жујкова (1998: 78), у руском језику су се у значењу ‘несрећа’ употребљавале, осим *несчастье* и речи *злосчастье*, *злосчастье*, у којима је компонента *зло-* семантички директно супротстављена елементу *съ-* у речи *счастье*.³² Што се тиче друге компоненте ове сложенице, **-dorvъ* (дрво), Лома (1995: 45) значење ‘тврд, чврст’ сматра средишњим у разноликој семантици коју показују придевске изведенице од пие. корена **dereu-*; “да се из појма тврдоће дрвета могла развити идеја здравља сведочи англосаксонски придев *trum* својим значењима ‘чврст’ > ‘снажан’ > ‘здрав’” (*loc. cit.*). На везу између сх. *дрво* и идеје здравља указује, како истиче Лома (*op. cit.*, 47), и “веома раширени и стари обичај да се при изрицању жеље за здравље удари три пута у неки *дрвен* предмет, најчешће уз пропратну напомену *да куцнем у дрво*”. Још једну потврду повезаности идеје здравља са дрветом налазимо у поређењу сх. *здрав као дрен*, слнч. *zdrav kot dren*, мак.

³² Елемент **съ-* ‘добар’ срећемо и у псл. речи **сѣмьртъ*, што Жујкова (*op. cit.*) објашњава чињеницом да су Словени правили разлику између природне, “добре”, и изненадне, насилне смрти и прву од њих означавали кореном **mr-/mer-/mir-*, а другу кореном **gyb-/gъb-/gyb-*. Лексичко маркирање овакве разлике и постојање представе о “доброј” смрти објашњава на први поглед неочекивану чињеницу да се здравице изговарају и приликом погребца и даћа. Другачије тумачење “добре смрти” даје Лома (2004а), који сматра да би назив могао бити мотивисан добром *загробном* судбином покојника, обезбеђеном пре свега обредом кремације.

здрав како дрен,³³ “веома распрострањеном у свакодневном говору, које се среће и као формула у басмама (Раденковић 1982: 143)” (Лома, *loc. cit.*).

Потврде великог значаја које здравље има за Словене и његовог високог положаја у њиховом традиционалном систему вредности налазимо и у другим лингвистичким фактима. Представа о здрављу као основном услову за живот и успех човека огледа се, рецимо, у чињеници да традиционални поздрави на словенским језицима често садрже основу *здрав-*: исп. сх. *здраво*, у *здравље*, буг. *останете със здраве*, рус. *здравствуйте*,³⁴ *здравия желаю* (војнички поздрав, Ожегов 1981).

Здравље је представљено као основна животна вредност која се изједначава са животом самим и у устаљеним изразима у којима се лексеме са основом *здрав-* јављају у спрези са лексемама са основом *жив-*: исп. сх. поздрав *здраво-живо*. Спрегу ових лексема налазимо и у благословима, исп. израз чест у српским говорима *нека је жив(а) и здрав(а)*, као и следеће фолклорне текстове: *Честита ти светковина, жив и здрав био и много их још у весељу и миру Божијем доживио* (Славонија, Пић 1846: 30); *Честита ти светковина, жив и здрав био и оженио се, и ја ти у сватових био* (*loc. cit.*); *жив и здрав био и лађе вуко* (честитка из шале, *loc. cit.*).

Правци семантичког развоја лексеме *здрав* такође су у вези са системом вредности носилаца културе у којој се тај развој одвијао. Њега карактеришу изразито позитивне конотације – тако на Космету *здрави* може значити ‘прави’ (*здрави Циганин*), исп. и израз *здраво је болестан*, а у рум. дијалектима облик *năzdravan* позајмљен је у значењу ‘који је обдарен натприродном магијском снагом’, док *zdrăvan* значи ‘јак’,³⁵ а *zdravenie* ‘јакост’ (Skok III, 646, s.v. *здрав*).

³³ Етимологију *дрен* < **der-* ‘драти’ Лома (1995: 47) сматра “примером формалистичке етимологије која занемарује семантички моменат” и као исправнија види тумачења која полазе од тврдоће дрвета као основне карактеристике дрена, наводећи да Skok “исправно запажа да *дрен* ‘Cornus’ не спада у врсту биља као драч, тј. нема бодљи које деру”.

³⁴ Што се тиче директне мотивације овог руског поздрава, међу етимолозима преовлађују два мишљења: према првом од њих (исп. Фасмер II, 90) он је формиран од првог лица глагола *здравствовать* ‘поздрављати’ (*здравствую*), отпадањем финалног -у које није под акцентом; према другом мишљењу, првобитно значење овог поздрава је *буђ здоров* и форма *здравствуй* представља императив глагола *здравствовать* ‘быть здоровым’ (ЭСРЯ, II, s.v. *здравствуй*). У сваком случају, веза између концепта здравља и поздрава очигледна је и у руском и у другим словенским језицима, а Skok (I, 268, s.v. *цзо, цијела*) скреће пажњу да је то универзална појава.

³⁵ Овог значења нема у јужнословенским дијалектима.

Значај здравља огледа се и у постојању фитонима са основом *здрав-*: најпознатији и најраспрострањенији је свакако *сх. здравац*, буг. *здравец* (*Geranium*), за који се верује да има “изузетну моћ у очувању здравља и напретка” (СМР 193, s.v. *здравац*); исп. следећи бугарски фолклорни текст: *Колко здравец њу планина, толко здраве в тая кѣща* (Славянские древности 1999: 289, s.v. *здоровье*). У румунским говорима је ова основа позајмљена у називу за жалфију (*Salvia officinalis*): *zdráviță* (Skok III, 646, s.v. *здрав*).

Још једна карактеристичана појава везана за лексему *зравица* је преношење значења са именовања самог обреда на посуду из које се пиће испија приликом наздрављања, која је, дакле, главни елемент предметног кода обреда. У овом значењу је лексема позајмљена и у грчки језик: грч. *σδραβιτζα* ‘пуна чаша’ (Skok III, s.v. *здрав*).³⁶ Преношење имена обреда на предмет којим се тај обред врши имамо у и случају лексеме *молитва* (молитвена чаша): исп. текст сватовске песме из Конавала: *Извила се златна жица врхом из мора, | Савила се ђеверима око молитве*, уз коју Вук напомиње: “Дјевери носе бокарић вина накићен вијенцем, и то се зове молитва или невјестина чаша” (Вук I, 65°).³⁷ Како истиче Лома (2002: 175), јасно је “да се назив *молитва*, *молитвена* не односи непосредно на контекст у коме се таква чаша поклања уз *молбу*, већ да има шире ритуално значење”. Сам глагол **modliti*, од кога потичу *сх. лексеме молитва, молитвени*, “спада у паганску културну терминологију која је тек накнадно попримила хришћанску боју” (*op. cit.*, 175). ЭССЯ (19, 1992: 87-92, s.v. **modliti*) за овај глагол реконструира првобитно значење ‘обрати се с молитвом божанству, вршећи жртвене обреде, приносећи на жртву стоку, храну, пиће’, полазећи од следећих његових значења: у рус. дијал. *молить* ‘клати стоку, жртвовати нешто у обредне сврхе’, чеш. *modla* ‘идол, кумир’, стпољ. *modlebny* ‘повезан са култом паганског божанства, идоло-

³⁶ Krek (1887: 770, ф. 1) наводи да су следећи запис: *Και εἶπεν εἰς τὴν νικήουσα πῖνω τοῦτο τὸ καυχί κρασί γεμάτο σ δ ρ ά β ι τ ζ α καὶ οὕτως ἐπῖναν οἱ ἀρχόντες γεμάτο, καὶ ἔκαμαν χαραῖς μεγάλας διὰ τὴν [νίκην], ὅπου ἔκαμαν. καὶ ἀφοντότε ὠνομάσθη εἰς τοὺς Βουργάρους τὸ γεμάτο καυκί σ δ ρ ά β ι τ ζ α* (Ducange 1688, s.v. *σδραβιτζα*) [И рече: у част победе пијем ову пуну чашу здравицу! И тако су пили архонти пуну (чашу), и чинили су то уз велику радост у част победе, када би то чинили. И отуда се зове код Бугара пуна чаша здравица.] За превод овог фрагмента захваљујем се Маји Ђокић из Етимолошког одсека Института за српски језик САНУ.

³⁷ Исп. варијанте песме о деоби Јакшића, у којој отац невести поклања молитвену чашу; више о томе Лома (2002: 174 и д.)

поклонички'; исп. *молитва* 'жртва, жртва крви' у бугарском (околина Габрова) (Skok II, 452, s.v. *молити* I).

Супротан по смеру процес семантичког преношења налазимо у именовању за здравицама сродне почашнице, у чијој је основи лексема *чаши*, где је појава из традиционалне културе (обред) именована према предмету која се приликом извођења обреда користи. Почашнице су припеви који се изговарају или певају *по чаши*, дакле после изговарања здравице: Вук (I, 111°) наводи да при наздрављању у Паштровићима "осим напијања или молитве уза сваку здравицу имају мали припјеви, које сви у глас пјевају". Лома (2002: 164) указује на велику сличност почашница и припева који се на Косову изговарају за време испијања здравице. У косовским славским припевима се, као и у почашницама, славе "старештво, нпр. старијег човека који има синове; господство, нпр. сеоског кмета, или друге уважене личности; јунаштво, нпр. храбра човека, кога у селу сматрају за јунака; лепота, нпр. младића од јаке куће" (Нушић 1902-03: 171).³⁸ Стога Лома (*op. cit.*) истиче да је важно "уочити двојну структуру здравице која осим прозне (уосталом, високо формулаичне) молитве (напијања), упућене божанству, обухвата и припев намењен некоме од присутних (тј. 'почашници')".³⁹

У западним деловима српскохрватског ареала, среће се назив *напитница* за здравицу: "Онда и напијају младенки и старејшим и свим, как је ова напитница" (Дубовац крај Крижевца, Križe 1903: 127); *наптиница* 'здравица, наздравица (кад се напија)' (RJAZU, s.v.); исп. и Milčetić (1904: 4), Francev (1937). Приликом овог именовања, у први план је дошао акциони код обреда наздрављања, где изговарање одређеног текста обавезно прати обредно испијање пића.

На плану текста, особеност здравице код балканских Словена је у томе што тај текст у себи садржи благослов и клетву као кључне елементе структуре – дакле, две семантички супротстављене и у осталим фолклорним текстовима међусобно искључиве форме. У опходним и осталим оптативним текстовима⁴⁰ благослов и клетва се неће јавити у

³⁸ Исп. почашнице у којима се наздравља јунаштву (Вук I 130°, 132°, 138°, 139°, подсмешљиво 148°), старештву (Вук I 133°), господству (Bogišić 128°, Вук I 141°), лепоти и младости момака и девојака (Вук I 143°-145°).

³⁹ Вук (I, 111°) наводи да при наздрављању у Паштровићима "осим напијања или молитве уза сваку здравицу имају мали припјеви, које сви у глас пјевају".

⁴⁰ Фолклорне текстове у којима адресант изриче жеље, добре или лоше, адресату, по аналогији са оптативним реченицама овде називамо *оптативним текстовима*. И благослов и клетва синтаксички представљају оптативну реченицу или низове опта-

оквиру истог текста – благослов се јавља као један од елемената у низу обредних дејстава заснованих на принципу размењивања дара за дар, док ће се клетва јавити као упозорење да ће ускраћивање дара имати негативне последице по домаћина и његову породицу и имање, или као одговор кад до очекиваног даривања не дође.⁴¹ У трајању опходног обреда клетва и благослов не јављају се у истој ситуацији, тј. у истој временској тачки.

Коегзистенција благослова и клетве у истом фолклорном тексту могућа је због односа акционог и вербалног дела обреда којим је здравица контекстуално условљена: ситуација, коју карактерише “усмереност говорника према другом лицу” (Агапкина/Виноградова 1994: 186) условљава акционо релацију *домаћин : гост*. У тексту се, с друге стране, експлицира релација *пријатељ : непријатељ*. Благослов се односи на акциони део обреда и однос *домаћин : гост*, а клетва на вербални део и релацију *пријатељ : непријатељ*. При томе се *домаћин* (и његов дом) и *пријатељ* често семантички преклапају: добре жеље – благослови упућене су домаћину и пријатељима, а клетве непријатељима: *Он [домаћин, ТП] давао свакоме дешном, а њему Бог и дешном и лијевом са свијех страна, а највише са небескијех врата. Ко му је злотвор, обрнуо га Бог да му је добротвор. Но не тио ни то, зајмио га Бог низ потајнске лугове, да наплати старе дугове; ни дугове наплатио ни се дома вратио* (Ријечка нахија 1928, Недељковић 1991: 227); *Да нам Бог душмане побије, а повиси и пошири кумове и пријатеље* (околина Сарајева, Тривковић 1887: 183).

тивних реченица, којима се “исказује жеља да дође до онога што оне значе” (Станојчић/Поповић/Мицић 1989: 331). Попут оптативних реченица, и клетву и благослов карактерише употреба крњег перфекта, узвична интонација и модалност – “никад не казују већ реализовани процес (радњу, стање, збивање) везан за одређено време у прошлости, садашњости или будућности” (Стевановић 1988: 37).

⁴¹ О необдареним опходницима в. Сагапан (1997).

2. ТЕКСТ

2.1. ЗДРАВИЦА: ФОЛКЛОРНИ ТЕКСТ И ОБРЕДНИ КОНТЕКСТ

Обред наздрављања на јужнословенском терену одликује висок степен структурираности: у њему су јасно дефинисани сви елементи обредног контекста, као што су *време* (у оквиру годишњег циклуса Божић, слава, или други празници, у оквиру животног циклуса крштење, свадба, итд.), *место* (домаћинова кућа – дом), *ситуација* (обично за трпезом), *учесници* (наздрављач – адресант, домаћин и његова породица – адресати, гости), *елементи предметног кода* (чаша, обредни хлеб, пиће – вино или ракија).

Висока структурираност обреда корелира са високом структурираношћу текста здравице: следећи модел можемо сматрати типичним за његову структуру:⁴²

1. уводна формула

2. благослов

2.1. изражавање добрих жеља

2.2. заштита од зла

3. клетва потенцијалном непријатељу

4. завршна формула

⁴² Ово, међутим, не значи да свака здравица има све структурне елементе из предложеног модела, и да с друге стране грађу која представља основ анализе у овом раду сачињавају само здравице овакве структуре; сакупљена грађа, ипак, дозвољава претпоставку да управо овако изгледа идеалан, парадигматични текст здравице, док у конкретним вербалним реализацијама здравица неки од наведених елемената структуре може бити изостављен.

Кључни елементи садржаја у овој структури су благослов и клетва, који функционишу и као посебне фолклорне форме и, са друге стране, улазе у састав разних врста фолклорних текстова (пре свега опходних). Здравница, ипак, представља целовиту и дефинисану фолклорну форму пре свега захваљујући елементима предметног и акциног кода обреда који се одражавају у тексту здравнице: она је омеђена дискурсним маркерима⁴³ који означавају почетак (обраћање адресату, упућивање на вантекстуалне елементе обреда или давање објашњења о току обреда и његовом вербалном делу) и крај текста (формула на-здрављања, “предавање” здравнице следећем адресанту).

2.1.1. Уводна формула

Текстуални елементи који означавају почетак текста здравнице се према својој функцији могу поделити у три групе:

- формуле обраћања
- елементи из предметног кода у вербалном коду
- метатекстуални елементи.

2.1.1.1. Обраћање

Обредна маркираност текста здравнице, која има за последицу и његову прагматичку маркираност (Толстая 1992: 35), и усмереност текста од адресанта ка адресату одражавају се и на његову семантику и на његову структуру. Будући да је, као и у свим оптативним текстовима, присуство адресата обавезно, највећи број текстова здравнице почиње директним обраћањем адресату и његовим именовањем. У текстовима здравнице тај адресат је најчешће домаћин, будући да је кућа простор где се обред чију вербалну реализацију представља здравница изводи, а домаћин централна фигура у кући, представник и заштитник породице.

⁴³ Под дискурсним маркерима се овде подразумевају “они делови текста, обично интонацијски или интерпункцијски издвојени, којима се истиче његова тематска конфигурација, остварена почетком и завршетком текста, и почетком/завршетком сваког његовог смисаоно релативно самосталног фрагмента (надреченичне целине), као носиоца информације која се жели издвојити као комуникативно мање или више засебна” (Piper 1997: 174).

❑ **домаћин, домаћица**

- (кућни) домаћин
Здрав, кућни домаћине! (Броћанска жупа, Херцеговина, Milićević 1915: 213); *Домаћине, хвала ти!* (Санџак, Вуковић 1993: 43); *Заповедај, домаћине, за ову чашу, за љубав нашу* (Косово и Метохија, Бован 1978: 78).
- брат домаћин
Здрав, брате домаћине, здрав! (Далмација, Славарица 1995: 48); *Вала, брате домаћине* (Херцеговина 1896, Недељковић 1991: 220).
- домадар (кућни господар)
Фала дому домадаре кутни господаре (Загорје, Срби, Авакумовић 1891: 146).
- бан домаћин
Бане домаћине (Лисац код Стона, Marinović 1971: 519); *Да ми, вишињи госпoде Бoже, овему нашемy бану домаћину за волом доброга орача* (Конавли, Balarin 1898: 287). Исп. и моциони пар
- баница домаћица
И здрава си ми банице домаћице! (Далмација, Славарица 1995: 43).

❑ **Бог**

У питању су најчешће сакралне формуле без реалне функције обраћања: *Falen budi Ježiš Kristuš!* (Требарјево, Jaščerova 1901: 207); *Бoже помози, бoже весели!* (s. l., Продановић 1951: 415); *Помози Бог!* (Србија, Славарица 1995: 16).

❑ **гости**

У оним случајевима кад здравицу изговара домаћин, адресати су присутни гости или неко од гостију: *Хвала пријатељу, који си дошао и донео здравицу* (Дежевски крај 1987, Недељковић 1991: 235). Распоред гостију за софром од великог је обредног значаја и то се огледа и у тексту здравице, како у уводној тако и у завршној формули:⁴⁴ *Здрави сте, моја лијепа браћо, десно и лијево* (Црна Гора, Славарица 1995: 19); *Здрави, браћо, десно и лијево* (горњи крај Височке нахије, Недељковић 1991: 231); *Здрав си ми куме, десни друже* (Црна Гора, Славарица 1995: 20).

⁴⁴ В. поглавље 2.1.2.

- **свадбени часници (пријатељ, кум, стари сват)**

У свадбеним здравицама: *Здрав, дебели куме!* (Височане, Задарски котар, Зогић 1896: 186); *Пријатељу! Честитам ти снаху!* (Златибор, Кића 1925, No. 12); *А ти стари свате, драги брате, здрав био* (s. l., Кнежевић 1964: 343); *Стари свате господине, добре ти сиједе* (Продановић 1951: 419).

- **долибаша**

Здравице могу бити упућене и долибаши: *Делибаша, поклон ти имамо* (Босна, Славарица 1995: 21); *Здрав си ми делибаша, брате!* (Црна Гора, Славарица 1995: 22). Долибаша је особа која руководи наздрављањем како у славском, тако и у свадбеном обреду – исп. следеће наводе: “Долибаша је главни гост на свадби: он седи у челу трпезе, зна најбоље напијати (држати) здравице и од њега здравица почиње (Пива); Колач сам долибаша ломи на својој глави (Високо); Обје куће, и момачка и дјевојачка, имају долибашу. Он је старјешина куће све дотле док свадба не прође (Буковица)” (РСАНУ, s.v. *долибаша*).

Лексема *долибаша* је турцизам и представља сложеницу чији други део *-баша* одговара турском индеклинабилном придеву *baş* који долази пред називе части, а такође значи и “поглавар, старјешина, заповједник, господар” (исп. војничке титуле *субаша*, *бимбаша*) (Skok I, 118, s.v. *баши*). Први део сложенице, *доли-*, потиче од турског придева *dolu* ‘пун’ (исп. *долија* ‘чаша којом се напија’). Скок (*loc. cit.*, исп. и стр. 424, s.v. *долија*), наводи да се *доли-* и *долија* “у нашој језичној свијести доводе у везу с нашим глаголом *долити*, *доливати* ‘још налити’”. По аналогiji, у Лици су створене нове сложенице истог значења: *точибаша*, *точимбаша*, *точинбаша*. Ово семантичко преосмишљавање према пучкој етимологији, истиче Скок, “показује како настаје славизирање турских ријечи” (Skok, *loc. cit.*).

У наведеним текстовима здравица облик *делибаша* је највероватније погрешно записан и замењен другом, звуковно сродном лексемом: *делибаша* “који заповједа делијамма, роду лаке коњице у турској војсци која је служила као претходница и као вођа пута и која је чинила хорду обласног везира” (Skok II, 390, s.v. *deli*). За разлику од тур.

форманта *dolu-* ‘пун’, *deli-* је “индеклинабилни придјев као епитет за алку и кад долази пред лично мушко или женско муслиманско или хришћанско име или презиме” (Skok, *loc. cit.*). До преплитања ова два облика долази и у српским народним говорима – исп. *делибашиа* (покр.) ‘стари човек који о слави домаћина седи уврх трпезе’ (РСАНУ, s.v. *делибашиа*).

2.1.1.1.1. Индиректно обраћање

Разматрајући прагматичке карактеристике обреда и обредних текстова, Толстая (1992)⁴⁵ указује да је модел адресата изузетно сложен кад је у питању обредни текст и издваја три врсте адресата: 1) непосредни адресат обредне ситуације, тј. један од учесника обреда, коме се упућује текст (домаћин или цела породица при коледарским обредима, невеста и младожења у свадбеном обреду, болесник у ритуалу лечења итд.); 2) адресат који је именован у самом тексту (то не мора бити само реална особа, већ и Бог, неки од светаца, персонификовани празник, митолошко биће, предмет, итд.); 3) неки апсолутни адресат, тј. виша сила, којој је у крајњој линији упућен сваки обредни текст у коме се нешто призива или жели.

Здравица је текст у коме је сложеност модела адресата нарочито присутна. Осим модела директног обраћања који смо већ описали, адресат може бити и индиректан и наведен и у трећем лицу:

- **(брат) домаћин**

Сваку писмо и пописмо, и до капи оциједисмо а ево ћемо петом: за здравље нашега брата домаћина (Гацко, Мутић 1887: 122); *Нека домаћина сачува Бог...* (Гајтан, Требјешанин 1960: 584); *За дома и домаћина и његове среће и ћесе* (Љубово, Требиње, Лилек 1898: 24).

- **домаћица**

Ову ћемо сад у здравље наше честите домаћице која је данас нам ову част приправила (Далмација, Славарица 1995: 42).

Будући да је обред наздрављања вишеслојан и да се састоји од више кодова, директни адресат здравице везан за конкретни обредни контекст не мора се поклапати са адресатом добрих жеља које се здравицом упућују. И у оним текстовима у којима адресант здравицу не упућује директно домаћину, него неком од гостију или се обраћа свима

⁴⁵ Исп. и Толстая (1989).

присутнима, домаћин, његова породица и имање најчешће су посредни, али прави адресат: *Пријатељи и прије и остали гости! Дижем ову чашу у здравље господара овога дома код кога смо дошли, имали смо код кога и доћи!* (Банат, Попов 1983: 28); *Стари свате господине, добре ти сиједи. За здравље оба домаћина, и нашега и нашега* (Продановић 1951: 419); *Гости, овуј здравицу да пијемо за ораћи волови* (Лесковачка Морава, Недељковић 1991: 236). Следећи текст илуструје појаву постојања два директна адресата и домаћина као трећег, индиректног, али 'правог' адресата: *Боже помози, Боже весели... Здрав си, брате, који си према мени, а у здравље нашега брата домаћина* (Продановић 1951: 415).

2.1.1.1.2. Парне римоване формуле обраћања

У анализи уводне формуле обраћања задржаћемо се на парним римованим конструкцијама, будући да су оне карактеристичне и за уводно обраћање у другим врстама словенских обредних (пре свега опходних) текстова.

• *(дома) домадару, кућни господару*

Фала дому домадаре кутни господаре (Загорје, Срби, Авакумовић 1891: 146); *Фала ти дома домадару, кућни господару!* (горњи крај Височке нахије 1928, Недељковић 1991: 221-222).⁴⁶

Лексема *домадар* карактеристична је и за друге врсте јужнословенских фолклорних текстова.⁴⁷ Етимолошки, она се изводи из псл. **domat'orъ*, при чему је реконструкција базирана на севернословенским потврдама. За -*д-* у српскохрватском облику у ЕРСЈ(ОС) каже се да "оно може бити секундарно према блискозначном *господар* или плод експресивизације" (исп. и Sikimić 1994). Занимљиво је да је облик са -*д-* посведочен и код Бугара у Русији: *Кату сте душе в този дом | думудара гуспудара* [sic!] (Державин 1914: 172).

Поред пара *домадар : господар*, у обредним текстовима ће се јавити и пар *господар : комадар*: *Добар дан, господар, / пред кучом вам комадар, / изнеси нам комад круха / и валатић меса* (Бојанци, Terseglav 1996: 193-194). Исти текст забележио је Филиповић (1970: 225). Ста-

⁴⁶ Аналогна римована формула среће се у пољском фолклору: *Mości gospodarzu, domowy szafarzu* (Шчебжешин 1983, Niewiadomski 1999: 58).

⁴⁷ О паретимолошким преобликовањима ове лексеме у фолклорним текстовима в. Sikimić (1994), а о њеним варијантама које се јављају у загонеткама Sikimić (1996: 136-137).

новници православних села у Белој Крајини памте текст који изговарају комадари у облику у коме су га забележили поменути аутори. Овај текст одликује римовани пар *господар* : *комадар*, који се не јавља у хрватским и словеначким варијантама. Terseglav (1996: 63) наводи да су лексему *комадар* “informatori razložili tako, da so komadari (komedarji in tudi komedičarji) tisti otroci ali fantje, ki so ob Božiču hodili po hišah ‘v komadih’, v parih”. Од информатора на терену (с. Бојанци) добијен је, међутим, податак да се лексема *комадар* повезује са лексемом *комад* [к^руха], а ове две лексеме јављају се и у наведеном тексту. Скок лексему *комадар* не помиње у свом речнику (Skok). Значења ове лексеме у РСАНУ (s.v. *коматар/-а*) су “нерадник, ленштина који само мисли о јелу, неспретан човек” (Србија); исп. и друге потврде из источног дела јужнословенског ареала: *коматарка* ‘нерадница, која мисли само о јелу’ (Врање, Златановић 1998), мак. *коматуша* ‘лакомица, готованка’ (РМНП), буг. *коматан*, *коматанин*, *коматана*, *коматанка*, *коматанче*, *коматар*, *коматара* ‘готован’ (БЕР, s.v. *комат*). Сикимић (1998: 39) наводи да је *комадара*, мак. *коматуша* и назив којим се у породици погрдно ословљавају млађе жене са истим генерацијским статусом (јетрве и заове). БЕР овај погрдни назив своди на грецизам (сх. *комад* / *комат*), са чим је у складу и интерпретација информатора у Белој Крајини. Сикимић (*loc. cit.*) овакву етимологију сматра прихватљивом, имајући у виду фразеологизме са специјализацијом значења ‘парче’ > ‘парче хлеба’.

Срби у Белој Крајини и данас употребљавају лексему *господар* у значењу ‘домаћин’: “Увече господар уноси сламу у кућу” (с. Мариндол, ТП, теренски запис).

• *бане домаћине*

Лексема *бан* се у текстовима јавља и изван спреге са лексемом *домаћин*: *Које пријатеље Бог нашем брату домаћину до сада даровао, те му и подржао, а к овим и друге оваке врсне банове, кумове и побратиме* (Далмација, Славарица 1995: 44-45); *Врсне банове и биране кумове и побратиме у ови поштени дом сабирао* (Далмација, Славарица 1995: 40).

Као једно од значења лексеме *бан* Скок (Skok I, 104-105, s.v. *бан*) наводи ‘господин, господар’ (буг. такође у том значењу), ‘наслов који се из поштовања давао сваком човјеку у Дубровнику и Црној Гори (Вук)’ и њено порекло изводи од аварског *bojan* ‘владалац хорде’. Станојевић (1927: 179) наводи да у Тимоку “старији млађе од миља зову *бане*, *пане*, *панче*”.

Лексема *бан* карактеристична је и за јужно јадранско приморје, исп. у тужбалицама из Паштровића: *Јеси л’, бане, поручио; На банове,*

на ђедове; *На банице, миле сестре*; (Вук I, 150°); *Ге си, бане, упутио* [sic!]; *Казуј, бане, по истини* (Вук I, 151°); *Него, бане, не заборав*; *Још те, бане, с јадом молим*; *Када, бане, тамо дођеш* (Вук I, 152°); *Да си, бане, преминуо* (Вук I, 155°).

Исп. и фолклорну употребу лексеме *бан* у значењу ‘ждрал’ у поглављу 0.6.

- ***стојадине, господине***

Парна формула обраћања са првим делом који у основи има *стати/стојати* врло је карактеристична за опходне текстове источног дела балканског ареала: *Стојадине, господине* (Карановић 1996: 47); *Стојадине, господине* (Лековачка Морава, Ђорђевић 1958: 330-331); буг. *Станенине, господине!* (Софијско, Василева 1998: 36; Константинов 1889: 7); *Стан’е нине, господине!* (Самоковско, Тодоров 1936: 413). Геров (1978) наводи у бугарском следеће лексеме: *станеник, станенин, станин, станинин, станик*, са значењем ‘домакинџ, стопанџ, сайбия, чорбаџија, хозяинџ’.

У бугарским фолклорним текстовима долази до варирања основе *стар-/стан-*: *Старенине, господине!* (Константинов 1889: 7); *Стани, стани, стар станино* (Силистренско, Василева 1998: 36); *Нашџ старџ станеникџ | и старџ господиникџ* (Геров 1978, s.v. *станеникџ*).

- ***домаћине, господине***

Још једна од лексичких комбинација која се јавља у уводном делу обредних текстова чинећи парну римовану формулу обраћања је *домаћине, господине*: *Домаћине, господине, коledo!* (Златановић 1982: 158).

2.1.1.2. Вантекстуална референција

Текст здравице се, као што је већ истакнуто, изговара у одређеном и високо дефинисаном контексту. Тај вантекстуални, обредни контекст, свакако је морао имати одраз на сам текст здравице – како истичу Агапкина и Виноградова (1994: 205), “особенности конкретике (...) ритуала (адресат, место и време проведения обряда, культовые предметы, обрядовая метафорика) ‘проникают’ в текст благопожелания, обуславливают его символику, а порой и структуру”. Предметни код обреда одражава се у вербалном коду здравице, и то најчешће у уводној формули. Обредни предмети на које се у тексту најчешће упућује су *хлеб, чаша, вино*.

2.1.1.2.1. Обредни хлеб

Хлеб у словенским обредима има изузетно важну функцију, и јавља се као предметни код оних обреда којима се жели утицати на плодност, берићет и благостање.⁴⁸ Сам ритуал ломљења/сечења обредног хлеба има за циљ осигуравање плодности, пре свега житарица; ова функција хлеба очитује се и у тексту здравице: *Где погаче ломили, жито да се роди* (Алексиначко Поморавље, Недељковић 1991: 97); *хлеб узесмо жито да се роди* (Недељковић 1991: 229);⁴⁹ *за срећнога крснога колача, ђе се ломи ове године, (...) до вијека у дому се ломио, а на њиви родио* (Црна Гора, Славарица 1995: 24). Ломљење колача (обред) овде се показује као функционално еквивалентно орању (акција) – обе радње имају за циљ обезбеђење плодности, што потврђују и следећи фрагменти текста здравице: *Што орач оре, жито да се роди* (Алексиначко Поморавље 1971, Недељковић 1991: 235); *где орач оре, жито да се роди* (loc. cit.); *кудјен мурало одило тудјен му сјеме родило* (Црна Гора, Славарица 1995: 18).⁵⁰

Будући да је хлеб један од најважнијих елемената из предметног кода који се јављају у обреду наздрављања, особа која меси хлеб често је адресат добрих жеља у здравици: *Кој месил и готвал, да готва за д'лго и много!* (Карашево, Румунија, Радан 1998: 108); *Које су га руке квасиле, у рају се огласиле* (околина Сарајева, Тривковић 1887: 232).

Уводне формуле у којима се јавља хлеб представљају начин да се предметни код представи у вербалном; оне су у исто време врста метадискурса, пошто се у обредном тексту износи и објашњава ток обреда и тим се током управља: *Ево ме с крувом!* (Липово Поље, Лика, Škarić 1908: 157); *Ево хљеба и жарке погаче која је на вјетру вијата, на ситу сијата, са јајима кувата, оћу је ломити* (Забрђе-Бјељина 1971, Rihtman-Šotrić 1989: 189); *Колачи да дигнемо, ракију да спустимо* (Карашево, Румунија, Радан 1998: 108); *Ево од нашег доброг брата старог свата једна лепа част, дванаест стуба белих погача: шарене су, писане су!* (Србија, Славарица 1995: 16-17).

⁴⁸ О месту хлеба у традиционалној култури Словена исп. радове у зборнику *Хлябът в славянската култура*, София 1997.

⁴⁹ Исп. у бугарском благослову: *Колач да режем, жито да се роди!* (Ћустендил, Захаријев 1918: 187).

⁵⁰ Исп. буг. *Куден оремо да се роди* (Ћустендил, Захаријев 1918: 187); *Да се роди, дете рало ходи; дете ходи и не ходи* (Пашакеј, К'з'л-агачко, Усачева 1977: 63). О формули *родити* : *ходити* в. Katičić (1987, 1989); исп. и Belaj (1990).

2.1.1.2.2. Чаша с пићем

Чин наздрављања је универзално акционо праћен подизањем чаше са пићем. Тај акциони код обреда огледа се и у тексту здравице: *Здрав си, брате, из ове чаше!* (Горња Пољница, Nazog 1964: 386).⁵¹

У текстовима здравице из ареала Косова и Метохије⁵² уместо лексеме *чаши* јавља се лексема *каленица*: *Ову каленицу ћемо да пијемо за домаћиново здравље* (Косово Поље 1907, Недељковић 1991: 220). Скок ову лексему доводи са именицом као ‘блато’, и обликом *каљавац* у значењу ‘лончар’ (Србија, Космет). Лексема *каленица* (Дрсник, Космет) и њен деминутив *каленче* (Космет) представљају поименичење овог придева са значењем ‘чанак, проста здела домаће израде’, а овај “лончарски термин посудише и Арбанаси: *kalenicë* ‘idem’” (Skok II, 37, s.v. *kâo*).

2.1.1.2.2.1. Текстуални хронотоп

Врло често, нарочито кад су славске здравице у питању, појединачна здравица представља само један елемент у низу здравица. Вук (I, 111^о) наводи да је “у Паштровићима обичај, да се на свадбама, а и о крснијем именима и на осталијем великијем гозбама пије управо и само по седам здравица, и то: I. у славу Божју; II. у славу свијех светијех; III. у здравље домаћиново; IV. у здравље црковно или свештеничко; V. у здравље својијех старјешина и поглавица; VI. у здравље царско; VII. у здравље софре (цијелога друштва)”. Испijaње седам здравица распрострањено је у западнобалканском ареалу: прва здравица се испијала у *добри час од обеда*, друга – у *бољи час од обеда*, трећа – у *славу Божју* (негде: *трећом, најбољом срећом*), четврта – у *здравље домаћиново* (у Херцеговини: у име *часнога крста који сија на четири стране света, и у име четири јеванђелиста*), пета – у *здравље пријатељско* (или у име *Бога, свете Петке и Неђељке*), шеста – за *честитост збора и сабора* и седма – за *софру, образа и устанка* (исп. Недељковић 1991: 220, Вук етн. сп., 208), или за *прибирање софре и образа* (Grđić-Bjelokosić 1902: 21). У Крагујевачкој Јасеници су се испијале три здравице. Прву је ди-зао најстарији гост, који је у челу софре, за *здравље домаћина и укућа-*

⁵¹ О чаши уп. Лома 2002: 172 и даље.

⁵² Нушић (1902-03: 171) наводи да се “на Косову о навечерју најпре пије из винске чаше редом у славу Божју, а кад се сви обреде домаћин износи само за то намењену чашу ‘каленицу’, која се пије у славу свеца и најпре нуди њоме све госте, али сви они одбијају, и тада он њоме наздравља најмлађем у друштву, из три пута испија чашу, и онда она крене даље од госта до госта.”

на, друга се пила за *здравље кумова и пријатеља*, а трећу је испијао домаћин за *здравље комишија и гостију* (Павловић 1921: 91). У Грузи је на слави био уобичајен овакав ред здравица уз служење јела: прва – за *помози Боже*, друга – за *крсно име*, трећа – за *свету Тројицу*, четврта – за *четири ступа Јеванђеља*, пета – за *петозарне мученике*, шеста – да *Бог сваким добром по дому пошета*, седма – за *срећну добродошлицу и виђење*, осма – за *здравље домаћина*, девета – за *живот и здравље омладине*, десета – за *здравље кумова крштених и пријатеља поштених*, једанаеста – за *пајанте* (без благосиљања, из укрштених руку наздравичара и онога коме се наздравља), дванаеста – *на послаћеније* (она треба да “заслади” претходне здравице), док је на растанку најстарији гост испијао последњу здравицу и она се зове *испратница* (Петровић 1948: 211). На свадби су се у Грузи редом испијале следеће здравице: за *помози Боже*, друга у *добри час*, трећа *света Тројица*, четврта за *четири ступа Јеванђеља*, пета за *Петозарне мученике*, шеста *добродошлица*, седма у *здравље младенцима*, осма *комишинска*, девета *омладинска*, десета *кумовска и пријатељска*, једанаеста у *пајанте* и дванаеста за *послаћеније*, док се остале здравице пију без реда (Петровић 1948: 283).

Будући да се читав обред наздрављања може посматрати као текст, његова вербална реализација такође представља целовит текст, те су стога појединачне здравице само делови структуре линеаризованог текста.⁵³ Као вантекстуални елемент преузет из предметног кода, чаша се јавља у уводном делу таквих појединачних здравица и служи за њихово повезивање. Редни број чаше којом се наздравља (односно редни број здравице која се изговара) најчешће представља то везивно ткиво: *Првом чашиом почелицом, почетка ради, да нам почеци буду сретни и напредни* (Јадар 1964, Недељковић 1991: 223); *Прва за помози Боже* (Србија, Славарица 1995: 14); *Другом чашиом а љубави нашој за свете Богородице, мајке Божје, која сједи на пријестолу Божијем* (Срби граничари, Беговић 1887, Недељковић 1991: 228); *Чаша друга, да је међу нама љубав дуга* (Србија, Славарица 1995: 15); *Трећа чаша – срећа наша* (Срби граничари, Беговић 1887, Недељковић 1991: 229); *Трећа, да је срећна, и у име Бога и свете Тројице* (Србија, Славарица 1995: 15); *Ево пете – на што нам пријете?* (Срби граничари, Беговић 1887, Недељковић 1991: 233); *Па и на шестој – и честој, рећи ћу...* (op. cit., 234).

Овакве текстуалне маркере Piper (1997: 158-169), полазећи од теорије функционално-семантичких категорија, назива *хронотопима текста*. Он истиче да је “у основи сваког хронотопа локализација

⁵³ О хијерархији функција у славској здравици в. Лома (2002: 190-192).

– просторно-временска, односно просторна или временска” (*op. cit.*, 164). Будући да је редослед по којем се здравице изговарају строго одређен, хронотопи и овде имају функцију временског лоцирања ритуала, тј. показују докле се са извођењем обреда дошло.

2.1.1.2.3. Вино, ракија

Обредни предмети (чаша, буклија) у ствари су посуде које садрже пиће којим се наздравља. То пиће на терену Балкана може бити вино или ракија и оно је веома важан елемент у обреду наздрављања, са којим су повезана одређена правила и забране: тако се у околини Пожеге каже да се “ракија не пије без здравице”, док се, са друге стране, “уз врућу ракију здравице не читају” (Тешић 1988: 125-126).

У тексту здравице често долази до метонимије на основу односа посуда : садржина: *Ево ме с вином! Ако буде винце виноват, биће нам добар глас; ако буде ракија жежсена, родиће нам проја и шеница* (Забрђе-Бјељина 1971, Rihtman-Šotrić 1989: 191); *Ево ме с вином! Ако буде винцо виновито, бит ће љето кишовито, ако буде виноквас, бит ће нама бољи глас; ако буде ракија жежженица, родит ће нам проја и шеница и у брду винова лозица* (Липово Поље, Лика, Škarić 1908: 158).

Различите врсте пића којим се наздравља у тексту здравице користе се за формулу која представља условну конструкцију и изражава жеље за добрим приносима, успехом и благаостањем домаћина, или се њоме “гата” какво ће време бити у наредној години – исп. и текст: *Ако је винце, свијетло ти лице, ако је ракија прежежженица, родила ти проха и шеница! Ако је каква медовина, родила ти брда и долина! Ако је какав квас, био ти свијетао и добар глас, ако бог да* (околина Тешња, Станковић 1887: 29).⁵⁴

2.1.1.2.4. Остали предмети (шамија, дукати, сто)

И други елементи из предметног кода који су директно везани за ситуациони контекст у коме се обред изводи могу се јавити у уводном делу здравице: *Где се тура ова шамија, на здраву главу, на лаку снагу* (на свадби, Црни врх, Радовановић 1995: 137); *Како иде тако иде од нашега домаћина, ови 5-6 жути дуката* (коледарска здравица кад домаћин дарива новац, Рекаш, Хрвати у Румунији, Vlašić 1928: 44).

Сви елементи предметног кода најчешће су основа за релационе конструкције (*где : ту, колико : толико, како : тако* итд.) које се у тек-

⁵⁴ Исп. гатање по нивоу лањског вина у Свентовитовом рогу у Лома (2002: 176).

сту користе за изражавање добрих жеља везаних за изглед и богатство приноса, изглед и бројност домаћих животиња и потомства; о овим конструкцијама биће речи касније, у поглављу 2.3.4.

2.1.1.3. Метатекстуални хронотоп

Повезивање више здравица у линеаризовани текст постиже се и средствима које можемо назвати метатекстуалним – то су делови текста у којима се говори о тексту самом: у уводним деловима појединачних здравица говори се о оном што је већ изречено претходном здравицом, или о ономе што ће бити речено у управо започетој. *Метатекстуално* се овде односи како на вербални код у обреду, тако и на обред у целини – учесници обреда, наиме, речима објашњавају и најављују његов ток:⁵⁵ *Прву писмо за сретну славу, за твоје здравље, а сад пијемо за здравље твоје домаћице, нек ти је жива и здрава!* (Јадар 1964, Недељковић 1991: 231); *Писмо за крста и крсних имена, а сад да пијемо по слави послађенија* (Србија, Славарица 1995: 14); *Ову чашу да пијемо у здравље твоје, домаћине, твоје главе и десне руке* (Качер 1928, Недељковић 1991: 221); *Писмо за крста и крсних имена, а ову ћемо трећу чашу вина за свете Тројице* (Србија, Славарица 1995: 14); *Писмо како знадосмо, молитвасмо како умедосмо, а ово да пијемо по чашу вина за тврде славе Божје* (Србија, Славарица 1995: 14).

Овакве уводне јединице у тексту појединачних здравица функционишу аналогно метатекстуалним прилозима *прво, друго, треће*, којима се “истиче сукцесивност семантичких целина унутар текста, који тиме добија наглашени облик уређеног низа” (Piper 1997: 203).

2.1.2. Завршна формула

Текстуални маркер завршетка текста здравнице балканских Словена најчешће има једну од следећих форми:

- **"предавање" здравнице другом адресанту**

Обред наздрављања састоји се најчешће од низа појединачних здравица које изговарају различити учесници у њему.⁵⁶ Завршна фор-

⁵⁵ Bartmiński (1990: 142) овакве сегменте текста назива „режисерским”: „Z kolejnych wsród tych jawnych, semantycznych wykładników sytuacyjności można wskazać pewne wyraziste typy intencjonalne. Należy do nich np. tekst ‘reżyserski’, programujący działania”.

⁵⁶ Редослед по коме се наздравља за трпезом од изузетног је ритуалног значаја. Тако се “путем кружне чаше за столом и здравице у нашим народним песмама јунаку

мула, као и уводна, има за једну од функција повезивање ових појединачних здравица у низ, и то се повезивање врши прозивањем следећег наздрављача: *Здрав си ти до мене!* (Трмбас, Крагујевац, Кића 1906, 14); *Здрав си, десни друже!* (горњи крај Височке нахије, Недељковић 1991: 224); *Здрав, долибаша! Што ћу ти друго петљати, кад ћу дуго напетљати: ова моја, друга твоја!* [испије чашу] (Броћанска жупа, Milićević 1915: 213).

Текстови здравица показују да је у распореду гостију за столом десна страна маркирана,⁵⁷ тј. здравица се “предаје” госту који седи са десне стране говорника. У неким текстовима овај просторни однос лексикализован је у називу *одеснија*, тако да гост са десне стране, попут учесника у обреду значајних за његово извођење као што су кум, долибаша, стари сват итд., постаје једна од кључних улога: *Здрав си, одеснију!* (Гацко, Мутић 1887: 122).⁵⁸

Значај распореда гостију за столом за реализацију обреда наздрављања, односно “предавање” здравице од једног адресанта другом, огледа се и у лексикализованој формули *омене домене* забележеној у Буковици, која попут *одесније* функционише као назив за улогу учесника у обреду. Тако Ардалић наводи да “долибаша једну за другом три посвири, пак се насмије и онда четврту бателу (...) напије своме *омене домене*” претходно изговоривши следећи текст: *Kud ću, kamo li ću? Da bi tome ol tome, biće kome ža', nego zdrav omene domene, s ovom si mi zdravo, drugom veso, s trećom omoga' te Bog, a četvrta batela!* (Буковица, Ardalić 1902: 246).

Структуру сличну наведеној имају бројне јужнословенске загонетке за које је често карактеристична еротска конотација. У ареалу Косова и Метохије денотат ових загонетки повезан је са обредом наздрављања, што може бити кључ за објашњење фолклорне формуле предавања у загонеткама – исп. *Притку држим код себе, припнем ти га ја тебе, а ти томе до тебе* ‘ибрик’ (Дебељковић 1897: 3); ‘чаша

на ритуализован начин указује почаст или наноси увреду” (Лома 2002: 177, в. и даље). На значај пијења *редом* указује и етимолошка повезаност лексема **ređь* и *обред*. Лома (ор. cit., 180) на основу реконструкције на прасловенској равни сижеа јуначког пира на коме се јунацима наздравља редом, реконструише и прасловенски прилошки инструментал **ređomъ*. Код истог аутора (2002: 180 и даље) в. и о пијењу *редом/рядом* у српској и руској епизи.

⁵⁷ У традиционалној словенској култури десна страна је маркирана као повољна, што се огледа и у етимолошкој вези између сх. придева *десан* и *подесан*.

⁵⁸ Уз овај текст стоји напомена: “Споменути одеснију, мора на здравицу, своју чашу испакити, и здравицу даље предати”.

здравица с вином' (Бован 1980: 168); ... *прицуцнем га ја тебе, а ти томе крај тебе; ...прикуцни га ти мене, а ја ћу овоме до мене* 'бардак с ракијом' (Вукановић 1970: 82). Фолклорна формула се шири и на друге ареале (Бугарска, Македонија, Црна Гора, Босна, Кордун), а загонетке добијају различите денотате: *куцнем га ја тебе, а ти другу до тебе* 'кремен и труд' (Ровински 1994: 414); *ја почукнем тебе, а ти тога до тебе, а он тебе, па тебе* 'кључ' (Новаковић 1877: XVIII); *приперим га и теби, и отац ти матери, и ја теби те теби* 'кључ' (Кордунаш 1896: 133); *припрем ти отцу, а отац матери, а ја отцу тер отцу* 'кључ' (Босански пријатељ 1861: 185); *присучем да и теби, и ја теби те теби, а отац ти матери* 'појас' (Босна, Обрадовић 1896: 49); *приперим га и теби, и теби тер теби, а ћаћа ти матери* 'приперци на кукурузу' (Босна, Обрадовић 1896: 122).

• **формуле наздрављања**

Текст здравнице често има завршетак који представља формулу наздрављања и садржи основе *здрав-*, *жив-*, или једну од њих: *И здрави, браћо!* (Далмација, Славарица 1995: 45); *Живио и у здрављу!* (Крајпоље-Љубиње 1974, Rihtman-Šotrić 1989); *Живели!* (Банат, Попов 1983: 80); *Здрав си тако* [име онога коме се наздравља] (Недељковић 1991: 219); *Ајд' здравсте, гости, сви редом!* (Лесковачка Морава, Недељковић 1991: 236).

Данас углавном ове, некада завршне формуле текста здравнице, замењују тај текст у целини.⁵⁹

• **'аминовање'**

Завршна формула може садржати и неку од религиозно-обредних лексема: *Дете, дјецо, амин!* (Кола у Босни, Šajnović 1906: 142-143); *Амин! И да Бог да!* (Беговић 1887, Срби граничари, Недељковић 1991: 235).

Лексему *амин* и њене изведенице, мада првобитно припадају домену црквене лексике (у српски је лексема *амин* ушла као грецизам хебрејског порекла), одликује велика значењска разноврсност у српским и хрватским говорима. Као узвик, лексема *амин* има значење 'нека тако буде' (Вук рј.), или 'готово, свршено, збогом'. *Амин сватови* говори се у Војводини кад се распуштају сватови. Као именица, *амин* може значити 'крај, свршетак', 'до века, до краја, потпуно, сасвим' (Србија,

⁵⁹ Оваквим кратким формама здравнице у пољском језику са становишта прагматике баве се Gawęda *et al.* (1985: 115-121).

Војводина, Црна Гора),⁶⁰ ‘час, тренутак’ (Сокобања), ‘заклетва, завет’ (у народној песми), ‘проклетство, клетва’ (Црна Гора, Херцеговина), ‘неодређена фантастична невидљива сила, бог’ (Црна Река, Лесковац); исп. и *амин(ат)* ‘погодан, прави тренутак’, ‘тренутак у коме се изречена клетва остварује’ (Пирот), *Амин* ‘последњи дан Духова’ (Банија), *амин* ‘вероисповест’ (Вргада). Глаголи изведени од ове лексеме имају следећа значења: ‘изговарати “амин!”’ (Вук рј.), ‘повлађивати, одобравати’ (Косово, Стара Црна Гора, Прошћење, Златибор, Војводина); ‘анатемисати’; ‘заповедати, наређивати’ (Александровац) (ЕРСЈ I, s.v. *амин*). На Космету је глагол *аминат*, -ам добио значење ‘после сватовске здравице певати амин-амин’ (Skok I, s.v. *амин*).

2.2. НАРОДНА ЕТИМОЛОГИЈА И ТЕКСТ ЗДРАВИЦЕ

Народна етимологија (рус. *народная этимология*, енг. *folk etymology*, нем. *Volksetymologie*),⁶¹ иако често “омаловажавана” како од стране лаика, тако и од лингвиста, представља врло значајан извор података о односу између језика и културе: “folk etymologies of a language reveal the cultural and linguistic patterns of that language (...) that not only help make sense of the otherwise opaque and confusing words often produced by the accidents of history, but also clarify cultural or social meaning” (Rundblad/Kronenfeld 2003: 121).

Говорећи о механизмима помоћу којих се генерише текст здравице, потребно је указати на оне његове сегменте настале путем народне етимологије,⁶² будући да је она веома продуктиван механизам у изградњи фолклорног текста, путем којег се спајају радње, предмети и учесници преко својих назива и имена (в. Толстој 1995: 58). На значај народне етимологије указују С. и Н. Толстој (1988: 250), дајући јој чак предност у односу на “праву” етимологију, јер “лежащий в основе народной этимологии принцип семантического притяжения (аттракции) созвучных слов (независимо от их этимологического родства) имеет более общий характер и составляет одну из важнейших особенностей

⁶⁰ Исп. буг. текст: *Живо и здраво до година, до година, до амина!* (Христов 1995: 166).

⁶¹ О историјату термина в. код Vennemann 1999: 269-273.

⁶² Један од представника компаративне митологије у XIX веку, Max Müller, заступао је теорију да су митови настали погрешном етимологизацијом теонима (митологија као “болест језика”), уп. De Vries (1961: 225).

ряда архаических фольклорних и ритуално-магических текстов, ко-
торую можно назвать этимологической магией”. Толстојеви предлага-
да се словенски материјал о народној етимологији систематизује у по-
себном речнику (Толстая/Толстой 1988: 262).⁶³

У материјалу којим располажемо, следећи појмови спојени су
путем народне етимологије захваљујући свом сазвучју, и представљају
окосницу фолклорних формула које улазе у текст здравице:

• **граб : грабити**

Звуковна сличност лексема *граб* и *грабити* искоришћена је за
формирање следећег сегмента текста здравице: *Све је тако, грабовог ми*
грања, грабиле се жене око мене! (Драгачево, Стајић 1996: 149-150). Ова
звуконна сличност представља мотивацију и за ритуалну радњу са гран-
чицама граба као елементима предметног кода: у Боки Которској је на
Ђурђевдан једна од девојака узимала грабову гранчицу, крила је испод
пазуха и на питање друге девојке шта јој је испод пазуха одговарала: *Граб,*
да се грабе и мене, и тебе, и ту што гледа про тебе (Толстой 1995: 58).

За уобличавање ритуалне радње употребљава се и звуковна веза
између лексема *грабити* и *грабуља*: “У Србији (Гружа) после вечерњег
утеривања оваца у тор, домаћице излазе код оваца с грабуљама и гре-
бу њима по земљи говорећи *ја не грабим ничије, него своје!*” (ор. cit.,
1995: 58).

• **свила : свити**

Овај лексички пар повезан на основу сазвучја условљен је об-
редним контекстом, тј. даривањем, које је важна компонента свадбеног
обрета: *Свекрвици дароваће свилену кошуљу, свиле јој се кости од бо-*
лести (Врцар-Вакуф, Klarić 1897: 699).

• **мана : ма(х)нути**

Звуковни пар *мана : ма(х)нути* везан је за формулу ‘махнути
празном врећом’: *Ко јој нашао ману, мануо врећом пред твојом кућом*
(Златибор, Кића 1925, No. 12); *Ко ти манисао маном, мануо празном*
врећом пред твојом кућом (Златибор 1988, Недељковић 1991: 237).
Више о овој формули в. у поглављу 2.3.1.2.5.

• **вино : винути**

Први елемент пара *вино : винути* одређен је обредним контекс-
том здравице – вино се, осим у тексту који се у датом тренутку изгова-

⁶³ О “рехабилитацији” словенске народне етимологије и најважнијим радовима
који се овом проблематиком баве в. Sikimić (1996: 12-13); народном етимологијом се у
новије време баве, између осталих, следећи етнолингвистички радови: Толстая/Толс-
той 1988, 1995а, Булыгина/Шмелев 1999, Журавлев 2000, Попов 2004.

ра, среће и у предметном, вантекстуалном коду обреда: *Ако икад у овој чаши било лијепо вино, винули ти наши душмани репом низ Дежањске дерике* (Броћанска жупа, Херцеговина, Milićević 1915: 213).

2.3. ПЛОДНОСТ – ОСНОВНА ИДЕЈА ЈУЖНОСЛОВЕНСКЕ ЗДРАВИЦЕ

Основна функција здравице је обезбеђивање плодности и берихета у кући домаћина – адресата и на његовом имању. У вербалном коду обреда наздрављања, тј. у тексту здравице, идеја плодности и берихета изражава се путем бројних и разноврсних формула. Овим формулама адресату се жели плодност у кући, множење домаћих животиња и богатство приноса. Оне се могу поделити на оне које исказују радњу којом се обезбеђује плодност, које показују агенсе плодности, или представљају поредбене конструкције које изражавају идеју множења, берихета и великог броја.

2.3.1. Радње

2.3.1.1. Бројност потомства и домаћих животиња

• *родити / рађати*

Рађање мушке деце вреднује се позитивно у здравици: *Снахе јој рађале сретњу и честиту унучад, а највише мушки глава ако Бог да!* (Далмација, Славарица 1995: 42-43; Херцеговина, Славарица 1995: 32-33); *(Наше сестре и невјесте) својему дому ишле играјући и пјевајући, мушка чеда грлећи, у наручју носећи* (Čubelić 1970: 14); *на прагу те маја дочекала, на рукама синке придржала* (Височане у Задарском котару, Zorić 1896: 186); *да му се роди вино и шеница бјелица, и мушка сва дјечица* (Херцеговина, Влајинац 1925: 218); *у пољу ти родила шеница, а у кући курата ђечица* (*loc. cit.*). Глагол *родити* односи се на потомство и приносе, док се жеље за множењем домаћих животиња изричу помоћу одговарајућих глагола: *Пили здравице, телите се кравице, овчице се јагњиле, козице се козиле, крмаче се прасиле* (Ужице, Борели 1961: 132; о лексици везаној за плођење исп. Богдановић 2002); исп. текст коледарске песме: *краве ти се истелиле, овце ти се изјагњиле, кобиле се иждебиле, жене ти се изродиле,*

челе ти се изродиле⁶⁴ (Босанска Посавина, Simić 1966: 202). У клетви се, с друге стране, среће директна негација ових глагола: *Краве ти се не телиле, | кобиле се не ждребиле, | крмаче се не прасиле, | овце се не јањиле, | мачке ти се не мациле* (loc. cit.). И глагол *јаловити*, којим се такође изражава негација идеје плодности, има важно место у структури клетве у здравици: *стока ти се јаловила* (Лисац код Стона, Marinović 1971: 521; Глумач, Кнежевић 1961: 157).

Категорије *бројност потомства* и *множење животиња* (обележене локусима *кућа* и *тор/обор*) карактерише опозиција *мушко* : *женско* – у првој је *мушко* конотирано позитивно, а *женско* негативно, док је у категорији *множење животиња* обрнуто: исп. благослов *У дому ти мушко, а у тору женско* (врањски округ, Кића 1925, No. 33) и клетву у *кући ти се рађало женскиње, а у тору мушкиње* (Лисац код Стона, Marinović 1971: 521; пожешки крај 1988, Недељковић 1991: 237).

• **патити се**

Глагол *патити се* у тексту здравице означава множење домаћих животиња: *Брадате козе се патиле* (хомољски срез, Недељковић 1991: 236); *говеда му се патила* (бољевачки срез 1909, Недељковић 1991: 221).

Овај глагол, наводи Скок (Skok II, 621, s.v. *патити се*), има следеће семантичке реализације: “1° ‘трпити, поднашати, мучити (се), страдајући кињити се’; 2° ‘тећи што, прибављати’ (Србија); 3° ‘гајити, множити (гуске, кокошке, итд.)’ (Левач, Темнић, Космет); 4° ‘слагати се’; 5° ‘устезати се’”. Значење 2° Скок објашњава “по семантичком правилу резултата (упор. рум. *a căștiga* ‘стећи’ од лат. *castigare* ‘казнити’)”. На ово значење надовезује се значење дато под 3°, које налазимо и у тексту здравице; оно је, сматра Скок, могло настати “депревербијацијом (депрефиксацијом) *патити се*, -им (Космет, објекти *пилиће, шотке, татабе; овце, свиње* код Вука) ‘намножити се, залећи се’, *запатити*, -им pf. (Вук, *свиње, козе, овце*) према *зарадити* ‘стећи’ од *радити*. Према impf. *запаћати*, -ам од *запатити* у том значењу постоји поствербал на -џк > -ак (тип *задатак* од *задати*) *запатак*, ген. *запатка* (Вук, Космет) ‘што се као патњом, муком заради, стече’”.⁶⁵

⁶⁴ Текст здравице показује да се глагол *родити* употребљава за пчеле исто као и за људе. Ова подударност постоји и при означавању смрти – за пчелу се кад угине каже да је *умрла* (Пантић 1996: 66). О семантичким реализацијама глагола *погинути, умрети* и *угинути* у српским и хрватским говорима в. Ивић (1999), а о употреби глагола *умрети* за пчеле в. Пецо (2000).

⁶⁵ О етимологији и семантичком развоју глагола *патити* пише Vlajić-Popović (2004).

• *близнити се*

Беле се овце близниле, брадате козе се патиле (хомољски срез, Недељковић 1991: 236); *краве вам се и овце близниле* (Кордун, Опачић-Ћаница 1983: 14).

Опозиција *кућа – тор/обор* релевантна је и за функционисање формуле са глаголом *близнити се* у оквиру текста здравице – уколико је везана за множење животиња, тј. локусе као што су *тор* или *обор*, ова формула има позитивну конотацију, док је њена конотација изражено негативна уколико се односи на рађање деце и везана је за локус *кућа*. Оваква дихотомија одраз је веровања присутних у традиционалној култури: Толстој (Толстой 1995а: 144) истиче да на словенском простору постоји различит однос према деци близанцима и близанцима – младунцима животиња: “появление первых воспринимается весьма отрицательно, как несчастье, кара, наказание, а появление вторых – вполне положительно, поскольку то увеличивает приплод скота”. Тако Срби у селима Дувањског Поља (западна Босна) сматрају да када се рађају близанци то “није добро” ни за дом ни за село; боље би било кад би један од њих умро и коментаришу тај догађај изреком *да је среће не би се двоје родило!*, сматрајући да ће један од њих, ако умре, однети са собом све несреће од којих ће бити спасен онај који је остао међу живима (Филиповић 1967: 304); Срби у Горњој Пчињи су се радовали ако би се нека домаћа животиња облизнила, али су били веома незадовољни рођењем деце – близанаца (Филиповић/Томић 1955: 106). Овакав однос карактеристичан је и за друге словенске ареале.⁶⁶ Различит однос према близанцима код људи и животиња ишчитава се и из текста здравице – исп. *клетве жена ти се близнила, стока јаловила* (Лисац код Стона, Marinović 1971: 521; Глумач, Кнежевић 1961: 157).

• *(х)иљадити се*

Аналогно са глаголом *близнити се* ‘рађати двоје младунаца истовремено’, у тексту здравице јавља се и хиперболизовани глагол *хиљадити се* ‘рађати хиљаду младунаца истовремено’. Овај глагол се у здравици односи само на домаће животиње: *Куда крме стоку, да им се иљаде* (Црни врх, Радовановић 1995: 137); *овце ти се хиљадиле* (Лисац код Стона, Marinović 1971: 518); *биле ти се иљадиле овце* (Трновац, Госпић, Čubelić 1970: 5).

⁶⁶ Исп. и Славянские древности 1995, s.v. *Близнецы*.

• ‘оглашавати се’

У традиционалној култури и народним веровањима Словена глас је “осмишљен као обавезни симбол ‘овога’ света, док је ‘онај’ свет обележен печатом тишине” (СМ 123, s.v. *глас*). Позитивна конотација гласа и оглашавања огледа се, рецимо, у следећем благослову: *буг. Да си здрави воловете, да рипат, да мучат, да не црџкалеят!* (Пирински крај 1980: 435). Зато се у басмама “болести терају тамо где не пева петао,⁶⁷ не блеје овце, не певају девојке итд.” (СМ, *loc. cit.*).⁶⁸ Тишина се, с друге стране, у познатом простору, тј. у кући и на имању, јавља као мотив у клетви: *Ни да му завика, ни да му закрека, ни пиле да не заврти, и не појде од-руку* (Пирот, Златковић 1989: 230).⁶⁹

Осим што означавају припадање “овом свету”, глас и звук у традиционалној култури Словена имају веома важну улогу у магији плодности.⁷⁰ Тако Срби у Бачкој на основу громава на Ђурђевдан предвиђају број снопова у будућој жетви (Кордунаш 1932: 87);⁷¹ исп. и пољ. изреку *Kiedy grzmi na święto Wojciecha, rośnie rolnikom pocicha* (Stelmachowska 1933: 155). Код Словенаца је лавез паса на ноћ уочи Ускрса предсказивао добар род воћа (Kuret 1970: 165), а у Босни су младићи на Ђурђевдан у воћњацима завијали као вукови да би воће родило, при чему су им старији људи говорили: *Ајде, лајте, трчите, нек шљиве боље роде!* (Агапкина 1999: 30). Исту функцију има и ритуално подражавање гласова животиња у многим обредима, пре свега из календарског циклуса.⁷²

У тексту здравнице, најкомплетнији облик формуле која садржи глагол са семантиком оглашавања има следећу структуру: *локус + актер + радња ‘оглашавати се’: у плугу ти бучали волови, а у турми*

⁶⁷ За овај мотив као обележје “оног” света исп. и Раденковић (1996: 27-28).

⁶⁸ Исп. словеначки текст у коме мајка проклиње дете које одлази у гору: *Prošla v uno črno goro, niti mi ljudje ne hodo* (Видин код Прелоке, Менцеј 2000: 113-114) и басму којом људи изгоне ђавола: *Pobjarte se, hudobe na gurine, na sprčine tam, k zvanov ne zvane, petelini ne pojo* (Ихан, *loc. cit.*), као и бугарску басму против главобоље: *Тя кю да си отида в пуссти гори, | дека слънце не грее, | дека ветър не духа, | дека петел не пее, | дека куче не лае, | дека овци не блеят, | дека кози не врецят* (Воденичарова 2000: 179).

⁶⁹ О значењу гласа и звука у словенској традиционалној култури в. зборник *Мир звучащий и молчащий. Семантика звука и речи в традиционной культуре славян*, Москва 1999.

⁷⁰ Више о томе у Агапкина (1999: 17-50).

⁷¹ Исп. и поређење *клас као глас* у поглављу 2.3.4.1.

⁷² О ритуалном подражавању гласова животиња в. Усачева (1999).

вриштали коњи (Трновац, Госпић, Ćubelić 1970: 5); *краве нам у обору рикале* (хомољски срез, Недељковић 1991: 236).

Она може бити редукована на структуру локус + радња ‘производити глас’: *у тору ти блејало, у подруму хркало, у обору рикало* (Рашћани-Дувно 1972, Rihtman-Šotrić 1989: 191-192).

Такође, локус може бити изостављен: *волови ти букали* (горњи крај Височке нахије 1928, Недељковић 1991: 224); *овце ти блејале, козе ти врекале, свиње ти грделе, коњи ти вриштали, волови ти ровали* (Пирот, Јовановић 1992: 19); *волови ти буцали, коњи хржали, овце блејале, козе врекале, пчеле зујале* (Херцеговина, Влајинац 1925: 218).

• **прекрити, испунити: хиперболичне формуле**

Хиперболичним формулама изражава се жеља за множењем, тј. великим бројем домаћих животиња и оне најчешће имају опште значење ‘бити у толиком броју да се у потпуности прекрије неки локус’: *Кравице ти дворе загрешале, а челице сунце заставиле. Козе баре закрилиле стране, бијеле овце брда и долине, оранице, луке и дубраве* (Кола у Босни, Šajnović 1906: 145); *краве ти канту промужиле, а челе ти небо помрачиле* (Лисац код Стона, Marinković 1971: 518); *врање козе стране прикриле, а јарчине брда и долине!* (Трновац, Госпић, Ćubelić 1970: 5); *пчеле му сунце замрачиле, сиве краве селу досадиле, беле овце поље прекрилиле* (Бољевачки срез 1909, Недељковић 1991: 221); *Челице ти сунце оштитиле, козе баре прикривале стране, биле ти овце и брда и доце* (Пољница, Ivanišević 1904: 272); исп. и коледарски текст: *челе ти се изродиле, сунцу зраке помрачиле* (Босанска Посавина, Simić 1966: 202).

2.3.1.2. Богатство усева

2.3.1.2.1. место + особина / количина

Један од начина да се у благослову изрази жеља за што бога-тијим усевима је конструкција која садржи локус и жељену (што већу) количину приноса или неку њихову пожељну особину: *На њиви ти било стожно, а на гувну много, у кући срећно, хаерно и берићетно* (Попово, Palunko 1908: 252); *на гумну рпато, у дому мушко* (Невесиње, Мештеровић 1887: 188); *а у гувну рпато, а у амбару много* (Херцеговина, Славарица 1995: 31; Далмација, *op. cit.*, 41); *на гумну много, а у кући скоро ко и сад* (Крајпоље-Љубиње 1974, Rihtman-Šotrić 1989: 192); *У гумну му много, у кући му споро* (Љубово код Требиња, Лилек 1898: 23-24); *на гувну млого, а у кући споро и берићетно* (Загорје, Срби, Авакумовић 1891: 145); *Све ти било на гувну платно,*

у камари златно, међу браћом сито и богато (околина Тешња, Станковић 1887: 28).⁷³

Прилог *споро* у значењу ‘облино, издашно, берићетно’ представља на јужнословенском терену реликт првобитног прасловенског значења које се у другим словенским језицима очувало, док се у српскохрватском, према наводу Скока, “налази још у синтагми *спор љеб* (‘хљеб који је издашан’), у деноминалу *спорити*, -им, (на-), (Вук) ‘умножити, аугео’, одатле поствербал *наспор* ‘напредак, срећа, берићет’, *наспорив*, *наспорит* ‘берићетан, обилан’ (Skok III, 313, s.v. *спор*). Примери из текстова здравица показују, међутим, да се у српскохрватском лексема *спор* сачувала у овом значењу и у основном облику. Пример из околине Љубиња, уколико није погрешно забележен, вероватно представља њено преосмишљавање, до кога је дошло кад се псл. значење изгубило. У тексту здравице из Гацког јавља се и глагол *наспорити*: *Бог ти наспорио што у њега желио!* (Мутић 1887: 122). Исп. и бугарски текст коледарског благослова у коме се јавља именица *споръ*: *Колкуту зрњца ф тос кравай, толку споръ и берикет ф тѣс кѣцѣ!* (северна Добруца, Арнаудов 1923: 88),⁷⁴ као и име митолошког лика рус. *Спорыш*, блр. *Спарыш*.⁷⁵

2.3.1.2.2. место + радња која имплицира плодност и берићет

За ову формулу у здравицама и сродним јужнословенским фолклорним текстовима карактеристичан је локус⁷⁶ и глаголска основа са

⁷³ Исп. текст руске здравице где се уместо прилога у истој функцији јавља именица: *на поле приростъ, на гумне – примолотъ, на мелнице примолъ, на квашине – спорины* (Вјатска губернија, Шейн 1900: 484).

⁷⁴ РСАНУ наводи следеће лексеме које у основи имају *спор* у овом значењу: *наспор* ‘подстицање, подстицај; напредак, добробит; напон, врхунац’; *наспоравати, наспоривати* ‘помагати, потпомагати, подстицати; давати подршку, помагати’; *наспоран* ‘бујан, напредан’; *наспорит* ‘напредан, радан’; *наспоритељ* ‘онај који снабдева нечим, који даје нечему оно што је нужно, снабдевач’; *наспорити* ‘стећи, прибавити, прискрбити; помоћи нечему, потпомогнути, унапредити нешто; обилно дати, подарити (некоме нешто); прибавити, обезбедити; повећати, појачати; обилно повећати, навалити’; *наспорити се* ‘набујати, намножити се’; *наспоритост* ‘особина онога што је наспорно, напредно, бујно, обилно; обилност’.

⁷⁵ Иванов и Топоров (МНМ II, 467) упућују за њега на следећу литературу: Тихоницкая (1932), Терновская (1974).

⁷⁶ Исп. полске и украјинске текстове које изговара *полазник*; у за њих карактеристичној формули локус такође представља централни елемент структуре: *żeby wam się darzyło, mnożyło wszystko dobrze w komorze, w oborze i w roli* (Подгале, Шлезја, Усачева 1977: 39-40); *Daj boże w komory i na dwory* (op. cit., 29); *Niech się wam wiedzie w*

префиксом на-(до-): *У млину ти се намиљало, у наћвама накухавало, у ватри ти се напијецало* (околина Тешња, Станковић 1887: 28); *У млину се надомиљало, у наћвам напухавало, у пећи надопећало!* (Забрђе-Бјелјина, Rihtman-Šotrić 1989: 189); *У млину се надомиљало, у наћвама накухавало, у пећи надопјецало и свој браћи надотјецало* (Попово Поље, Лика, Škarić 1908: 157-158). Исп. и текст који изговарају чаројнице: *У млину ти се намиљало, у наћва накухавало, а у згради наљубило и наспавало* (Кола у Босни, Šajnović 1906: 143).

2.3.1.2.3. место + родити

Плодност засејаног семена, способност да кад падне у земљу да нову биљку,⁷⁷ пожељна је особина која је у здравици често дата хиперболично – та способност зрна се преувеличава, тј. жели се да оно никне и роди и тамо где се то обично не очекује или где то није могуће.⁷⁸ *Да Бог да да ти роди по камену и по дрвету, и по црној земљици!* (Стројице-Јањ 1978, Rihtman-Šotrić 1989: 190); *куд гођ му зрнце падало, по страни, по равни, по дрвету, по камену – свако му зрнце прифатило* (Загорје, Срби, Авакумовић 1891: 145).⁷⁹

2.3.1.2.4. ‘махати рукама’

Будући најблискије повезана са идејом аграрне плодности, сетва је основна активност приказана у тексту здравице. Као главни актер сетве дат је увек домаћин. Обредним дејством махања рукама на десну и леву страну приказан је чин сетве коме се придаје магијски смисао обезбеђивања аграрне плодности:⁸⁰ *Кад ливицом, онда озимицом, кад*

stajni, w oborze, | By wam nie brakło ziarna w komorze! (Лањцуцка област, Niewiadomski 1999: 182).

⁷⁷ О овој особини семена житарица в. Niewiadomski (1999: 189-190).

⁷⁸ За мотив падања семена на разне подлоге исп. параболу о сејачу у Јеванђељу по Матеју 18, 3-23.

⁷⁹ Исп. опходни текст: *Коледар, домаћине! (...)* | *Родило ти по дрвету, | По дрвету, по камену* (Босанска Посавина, Срби, Simić 1966: 202), и семантички аналогне текстове код других словенских народа: *Sij maty pszenycy, po hori po dolyni* (Виники, Дрохогичка област, Niewiadomski 1999: 24); *Да се роди дѣто рало ходи, дѣто ходи и не ходи!* (Пашакеј, К’з’л-агачко, Усачева 1977: 63).

⁸⁰ Махање рукама у обредним текстовима уопште има позитивну конотацију – исп. текст из Истре: *Jena Mala Marija | v ručeti se vozila, | škročiće lovila; | kato je z rukun mahala, | tamo je slava padala* (Istarske 1924: 184). Мотив махања рукама ради обезбеђивања плодности постоји и у источнословенским коледарским текстовима: *Ходил Иля | на Васиља | Носит пугу | Дротяную | Сюда махне, | Туда махне – |*

дисницом, јечмом и 'шеницом (Пашћани-Дувно 1972, Rihtman-Šotrić 1989: 191-192); *Ма'нуо десницом, родило му 'шеницом* (Крајпоље-Љубиње 1974, Rihtman-Šotrić 1989: 192); *Руком десном махнуо, срићом махнуо! (...)* *Кудгод махнуо десницом, рађало ти пишеницом!* (Попово, Херцеговина, Palunko 1908: 252); *Куд гођ јунак својом руком махо, од оне му јаки Бог помаго и наклањо* (Конавли, Balarin 1898: 287); *Руком га ма'ао, а Бог му даво* (горњи крај Височке нахије 1928, Недељковић 1991: 222-223); *Којегод сјеме из дома износио и преко кутњег прага преносио, те га десном руком махао: махао га десно, било му сретно; махао га лијево, родило му лијено* (Влајинац 1925: 128); *Куда десном руком мануо било му срећно; куда десном и левом махао било му срећно и берићетно* (Косово и Метохија, Бован 1978: 78).

Бинарна опозиција *десни – леви*⁸¹ није изразита у формули махања рукама: јављају се и десна и лева (*куд ливицом – куд дисницом*), само десна (*руком десном махнуо; куд год махнуо десницом*; такође и 'махнути десном руком на обе стране'), или није одређено која је рука у питању (*руком га ма'ао, а Бог му даво; својом руком махо*). Једина не-реализована могућност је само лева рука, што донекле потврђује негативну маркираност леве стране у традиционалној култури Словена.⁸²

У неким текстовима слика сејача који маше рукама употпуњена је мотивом вреће са семеном која виси о врату или рамену: *на врату сјеме износио, а пред собом бјеле волове изгонио, па се Богу молио и јунак на дубоке долове доходио* (Конавли, Balarin 1898: 287); *понио га о лијевом рамену (...)* *десном ногом крако, десном руком махо, са рамена жито расијаво* (околина Сарајева, Тривковић 1887: 246).

Жито расте... | Роди, Боже, | Жито, пишеницу (Иванов/Топоров 1974: 120); *Шов Илля | На Василья | У его пужочка | Житяночка. | Куды ею махнеть | Там жито ростеть* (Малорусија, Сумцов 1996: 235-236); *Ходя Илля | на Василья | Нося пугу | Жытяную | Где замахне – | Жыта расте (ор. cit., 189); Ходя Илля | пад Василья | У яго пужка да драцяная | И дзе пужкой махае, | Там и не бывае* (Виноградова 1982: 223).

⁸¹ Ова и друге парне опозиције и етимолошке и семантичке везе између њих биле су често предмет интересовања – видети Толстој (1995: 101-119), Шайкевич (1960), Зечевић (1963), Толстой (1965), Успенский (1973), Толстая/Толстой (1974).

⁸² Распрострањена су, на пример, веровања да ако неком звони десно уво добиће добар глас, а уколико му звони лево, глас ће бити лош (Тројановић 1925: 31, Левач и Темнић, Мијатовић 1909: 444). У долини јужне Мораве верује се да десно око *игра на добро*, а лево *игра на лоше* (Лесковачка Морава, Ђорђевић 1958: 547). У Левчу девојке за удају пресецају уочи Ђурђевдана две стабљике које расту из истог корена; ако следећег Ђурђевдана десна стабљика буде виша, девојка ће се удати, а ако буде лева, неће (Мијатовић/Бушетић 1925: 40). Исп. и формулу у басмама *лева рука крста нема, овој болки овде места нема*.

2.3.1.2.5. 'делити шаком и капом'

Ова формула је на акционом плану донекле аналогна формули *махати рукама* и карактерише је градациони низ елемената *капа – шака – врећа*: *Ове године дијелијо шаком, до године капом, до друге торбом, до треће врећом и сваком срећом* (Лисац код Стона, Marinović 1971: 519); исп. бугарске коледарске текстове: *та стигнаме Бога и светога Њована, дека делџеат сребро и злато, кому капа, кому шака, на овој домакин гулемия шиничин* (Ћустендил, Захаријев 1918: 169); *Погнаа Бога и светото Иована, ти га стигнаа на голема делба, дека дела сребро и злато – кому с лажичка, кому с паничка*,⁸³ *на наш домакин кило и половинка* (с. Врбница, Софијско, Ватев 1890: 5). У неким фолклорним текстовима елементи ове формуле везани су за различите актере: исп. *Кад њему бог с врећу, он ће тебе с шаку* (Црна Река, Марковић 1986: 496); *Ка тебо бог сас шаку, а ти мен сас капу даруј* (Пирот, Златковић 1989: 301); текст из дечјег фолклора *Клаце, клаце кобилаце, | на путу се ждребиласе, [sic!] | подајте му сенце, | да оде у селце, | да донесе ораси, | коме шака, коме капа, а на [име] пуна врећа!* (Лесковачка Морава, Ђорђевић 1958: 654).

Ова формула, у редукованом облику, функционише као фразеологизам и у савременом језику: *давати (дијелити) капом и шаком* 'давати обилно и несебично (радо)' (Matešić 1982: 230, s.v. *капа*); исп. и пословицу *Који шаком, који капом, ето ти (га) пуна торба* (Вук посл., 143).

Семантички антипод елементу *врећа* из ове формуле (*делити врећом*) налази се у антиформули *махнути празном врећом пред туђом кућом / араром пред амбаром*, која се јавља у делу здравице који представља клетву: *ко ти мани, манио ти празним араром пред пуним амбаром* (Стројице-Јањ 1978, Rihtman-Šotrić 1989: 192); *пред кућом ти [душмани, ТП] празну врећу тресли* (Трмбас, Крагујевац, Кића 1906, II, No. 14); *ко ти мануо, мануо празном врећом пред твојом кућом* (врањски округ, Кића 1925, No. 33). У овој формули се радња *ма(х)нути* на основу народне етимологије везује за лексему *мана*, о чему в. поглавље 2.2.

⁸³ Пример за формулаични низ *лажичка – паничка* у бугарском језику налази се и у поглављу 3.3.1.1.6.

2.3.2. Агенси плодности

Кључни субјекти који се у тексту здравнице наводе као вршиоци радњи које утичу на плодност су *домаћин* с једне и *Бог* с друге стране.

□ **домаћин**

У тексту балканске здравнице, кључне радње из аграрног циклуса (изношење семена на њиву, сетва, орање, жетва) везане су увек за домаћина, а такође и формуле *делити капом и шаком* и *махати рукама*. Формуле које описују радње у аграрном циклусу најчешће су засноване на пару глагола семантички супротстављених на основу одредби за начин или количину које их детерминишу; при томе је домаћин вршилац обе радње или једне од њих; агенс може бити дат и уопштено у првом лицу множине, и онда обухвата *домаћина и госте*, односно све који на вербалном плану спадају и категорију *пријатељи*.

- **сејати (турати) : ницати // ретко : често**
Ријетко сијао, а често ти ницало! (Попово, Palunko 1908: 252); *Јунак ријетко сијо, често му ницало!* (Груда, Конавли, Balarin 1898: 286); *Пак јунак ретко сио, а често му ницало* (Срђ, Влајинац 1974: 703, s.v. *пас*); *Ријетко га туро, често ти ницало* (Љубово, Требиње, Лилек 1898: 24).
- **орати : жњети / влачити // дубоко : високо**
Дубоко орали, високо жњели (Лесковачка Морава 1958, Недељковић 1991: 236); *дубоко орали, високо жели* (Пирот, Јовановић 1992: 17); *дубоко орали, високо влачили* (Алексиначко поморавље, Недељковић 1991: 235).
- **сејати (бацати) : жњети // ниско : високо**
Ниско бацали, високо жели (Алексиначко поморавље, *loc. cit.*); *с једним бацали, с хиљадама жели* (*ibidem*).
- **везивати : дизати // мали : тешки**
Мале снопове везивали, а тешке дизали (*ibidem*).

Наведене формуле садрже елементе који су на логичком плану повезани узрочно-последичним односом – први низ аграрних радњи (орати, сејати, везивати) увек претходи радњама из другог низа, а извршење првих радњи неопходан је услов да дође до извршења других, с тим да је између ових радњи успостављен логички однос супротности.

□ Бог

Осим као агенс у формули *делити шаком и капом*,⁸⁴ Бог се јавља као вршилац следећих радњи које утичу на плодност:

- **(п)осладити**

Нека Бог пошље сласт међу нас, те нек ослади у дому, у тору и на сваком месту (Левач и Темнић 1907, Недељковић 1991: 219); *Посладио господ Бог: сена у ливади, жита у њиви, воћа у шљивару, жира у шуми, приплода у стоци, живота и здравља у дому!* (хомољски срез, *loc. cit.*).

Ова је радња у директној вези са именовањем *послађеница* за једну од здравица у низу. На Косову, на пример, трећу чашу којом се наздравља називају *послађеница*. Њу неко од гостију диже у домаћиново здравље и наздравља речима *Здрав си* [име домаћина]. *За здравље и добро. По каленице, послађеница, да Бог послади живот и здравље, кућу и дом* (Нушић 1902-03: 175). Више о томе у поглављу 2.1.1.2.2.1.

- **омладити**

Нека Бог омлади у дому, у тору и на сваком месту (Левач и Темнић, Недељковић 1991: 232); *Да Бог омлади овај дом родом, гроздом, класатом пшеницом и мушком дечицом* (Гружа 1948, Недељковић 1991: 233).

И глагол *омладити* директно је мотивисан наменом, односно адресатом здравице – једна од здравица упућује се *омладини*, односно за *омлађије*. Исп. поглавље 2.1.1.2.2.1.

- **дати / давати**

Бог нека му да сваки берићет у пољу и дому, да су му пуни амбари са житом, гувно са сламом и сеном, торишта са овцама и говедима, кравама и кобилама, биволицама и воловима, тејацима и ждребићима (Косово Поље, Недељковић 1991: 220); *Да ни Бог даде плни амбаре, плни кошеве, пне кошаре и кочине. Да Бог даде сирење и масло и да се каце преплне* (Пирот, Јовановић 1992: 19).

У спојевима са глаголима *давати* и *делити*, субјекат *Бог* фигурира у складу са примарним етимолошким значењем ове лексеме ‘уделитељ, давалац’: исп. *Дабог* ‘име митолошког

⁸⁴ У бугарском коледарском тексту као агенс уз формулу *делити шаком и капом* јављају се Бог и свети Јован: *та стигнаме Бога и светог Јована, дека дельеат сребро и злато, кому капа, кому шака, на овой домакин гулемия шиничин* (Ћустендил, Захариев 1918: 169).

бића (ЕРСЈ (ОС), s.v.); прасловенска лексема **bogъ* етимолошки већ садржи у себи семантику давања, реализовану у два значења – пасивном ‘оно што је додељено’ и активном ‘давалац’ (*loc. cit.*). Ова лексема је у прасловенском језику имала, осим значења у коме је и данас користимо, и значење ‘удео’, као у *бог-ат*, *богатство*, такође *у-бог*, ‘лишен удела’ > ‘сиромашан’, уп. нпр. Лома (2002: 186). Ова семантика огледа се и у формули *дај боже* карактеристичној за словенске језике: исп. пол. *Daj boże w kotory i na dwory* (Подгале, Шлезеја, Усачева 1977: 39-40) и у другим конструкцијама које садрже лекичке елементе *бог + дами*: слнч. *Bog vam daj telko piščancev, kelko na moji glavi vlasi*, *Bog vam daj telko ecekov, kelko na moji glavi vlasi*, *Bog vam daj telko pižcekov, kelko na moji glavi vlasi* (на дан св. Штефана, Чренсовци, Усачева 1977: 59); исп. и значење сх. *дај боже* ‘нека буде’, као и условног израза *ако бог да* који у традиционалној вербалној пракси употребљава кад се говори о нечему што тек треба да буде реализовано. Овај израз је у Поморављу лексикализован у значењу *(а)кобогда* ‘куда идеш?’.

• **напунити**

Торове ти Бог напунио вилоногим коњима, виторогим воловима и виторогим овновима (Лисац код Стона, Marinović 1971: 518); исп. и текст: *Колач да пресипемо, а Господ да пресипе амбаре са житом, трље с стока, куйк’а с чел’ад, кесийа с паре* (Ћустендил, Захаријев 1918: 187).

Везивањем придева *пун* за локусе или посуде врло се често у здравици изражава идеја плодности и берићета: *Да су им пуне главе сас памет, ћесе сас паре, кућа сас чељад, амбари са житом, јармови са волови, обори са овнови* (Црни врх, Радвановић 1995: 137); *Да су му пуни амбари са житом, гувно са сламом и сеном, торјишта са овцама и говедима, кравама и кобилама, биволицама и воловима, тејацима и ждребићима* (Косово Поље 1907, Недељковић 1991: 220).

Придев *пун* семантички корелира са придевом *крцат* ‘препун’: исп. текст који се у Поповом Пољу изговарао на Бадњи дан кад се изнутрица (*крција*) од животиње изнесе у виноград и окачи на винову лозу: *Да Бог да све богато и крцато било!* (Поповци, Мићовић 1952: 44, цит. према Толстој 1995: 72). Придев *крцат* у непосредној је вези са *крцати*, глаголом

романског порекла који је првобитно био поморски термин и значео је ‘товаром пунити лађу’, а са њим је у етимолошкој вези и *крџија* ‘трбушина’ (Лика, Босна) (Skok II, 185-186).⁸⁵

- **наспорити**

Бог ти наспорио оно што у њега желио! (Гацко, Мутић 1887: 122). О глаголу *наспорити* в. у одељку 2.3.1.2.1.

2.3.3. Обредни хлеб – симбол плодности

Симболика обредног хлеба и његова функција у ритуалу на-здрављања обезбеђују му значајно место и у структури текста здравице – хлеб је један од најважнијих елемената из предметног кода обреда на-здрављања који се јављају у тексту здравице. Читав процес мешења об-редног хлеба, од просејавања брашна до печења, обредно је релевантан, што се огледа и у вербалном коду обредâ који садрже обредни хлеб као елемент предметног кода – исп. бугарски текст *Бре, бре, бре | голям кравай в шарпана. | На арманя плескан, | на меица печен, | на нас наречен* (Дра-жево, Јамболско, Ников 1982: 245). Будући да је здравица вербални израз једног таквог обреда, у њеном се тексту често јављају различити поступ-ци везани за мешење хлеба: *Ево хљеба и жарке погаче која на вјетру вијата, на ситиу сијата, са јајима кувата, оћу је ломити* (Забрђе-Бјељина 1971, Rihtman-Šotrić 1989: 189); исп. и текстове у поглављу 2.3.4.2.2.3.

На повезаност идеје плодности са обредним хлебом указује још један елемент текста здравице: у здравици забележеној код Хрвата у Рекашу (Румунија), наилазимо на сегмент ‘сито вито прико свега сви-та привито’: *Остромиче Боже, помози овај стари Бадњак и млади Божић*.⁸⁶ *Како иде тако иде од нашега домаћина, вито привито прико свега свита привито, овај били колач* (Vlašić 1928: 44). Поређење са осталим фолклорним текстовима везаним за обредни хлеб неизбежно скреће пажњу на две појаве илустроване у здравици из Рекаша: прва је употреба глагола *вити* у текстовима ове врсте, а друга – парна кон-струкција која у њима представља фолклорну формулу.

⁸⁵ О придеву *крџат* и његовој улози у формирању удвојених придевских конструк-ција типа *пун-пунџат* в. Ivić (1995: 319-331).

⁸⁶ Опозиција *стари Бадњак : млади Божић* јавља се и у молитви за *старога, за Бадњака, за младога, за Божића* у коледарској песми (Вук I 190°, 191°). Лома (2002: 165) показује да је ова опозиција еквивалентна оној која се среће у епској песми о Кнежевој вечери, где Лазар напија “од *старјештва* до *јунаштва*”, скрећући пажњу на чињеницу да је сх. *јунак* изведено од придева псл. **jupъ* ‘млад’.

2.3.3.1. Формула *вит-превит*

Глагол *вити*⁸⁷ и придев изведен од њега најчешћа су одређења обредног колача. Плотникова (1997: 12) указује на “семантику витя как продуцирующего дествия в системе обрядовых ритуалов”. Мотивацију назива *вит-превит кравај* у бугарском језику, који је знатно старији од грецизма *параклис*, она објашњава начином прављења овог хлеба: он “нередко изготавливается в форме большого кренделя, т.е. из полосок теста, переплетенных (закрученных, ‘завитых’) между собой”.⁸⁸ Вијење хлеба у фолклорним текстовима често добија хиперболичне размере: *вито привито прико свега свита привито, овај били колач* (Рекаш, Хрвати у Румунији, Vlašić 1928: 44); *Вийся короваю, еще вышший вид гаю, як душейка на раю, а рибойка по Дунаю* (Сумцов 1996: 240-241). Глагол *вити* има значајно место у структури текста здравнице и кад није везан за обредни хлеб; за здравнице и опходне текстове карактеристична је анимизација помоћу овог глагола, као и формула *пити* : *вити*: у *твојој се кући свака срећа свила* (Лисац код Стона, Marinović 1971: 518); *где се вино пило, свако се добро вило* (Левач и Темнић, Мијатовић 1907: 56); *што се над њим соко вије, то домаћин вино пије* (Крива Река, Крушевац, Марковић 1996: 13).

2.3.3.1.1. Делимична реализација формуле

- атрибут *вит*

Придев изведен од глагола *вити* јавља се као атрибут уз именицу која означава обредни хлеб: *Кој месија виту колачину* (Лесковачка Морава, Ђорђевић 1958: 333); *Меси, мајко, вите колаче* (Ерл. рук., 53); *да го месат вिति колак, да го дадат коледаро* (Самоковско, Тодоров 1936: 413); *дѣ више маикѣ вिति крѣвање* (Стоилов 1901: 649).

- атрибут *превит*

У делимичној реализацији, атрибут *вит* може се јавити и са префиксом *пре-*: *нѣ месалѣт превит кравай, на кравая крѣст дукаато* (Трстеник, Русненско, Живков 1974: 61); *та ни дари добра дарба – добра дарба превит кравай* (Врбаново, Габровско; Атанасово, Старозагор-

⁸⁷ О ширини употребе и ритуалним значењима глагола **viti* код словенских народа в. Плотникова (1996: 104-113).

⁸⁸ Исп. изразе у руском *вить коровай* (Сумцов 1996: 240), врсту хлеба *витушка* (СРНГ IV 1969), у бугарском *вит кулак* (Плотникова 1997: 10) и српскохрватске називе за хлеб *витица*, ‘божићни колач у облику плетенице’ (РСАНУ), *обитица*, *повитица* (Skok); исп. такође Панкова (1993).

ско, Живков 1974: 61); *шити кърпи и рѣкави, привит кравай, пѣрче мръфкѣ* (Карловско, Ралев 1953: 318).

2.3.3.1.2. Потпуна реализација формуле – атрибут *вит-превит*

Пуна реализација ове формуле карактеристична је пре свега за фолклорне текстове у вези са обредним хлебом који припадају бугарском ареалу: *вит-превит кравай* (Мали Извор, Толбухинско, Живков 1974: 60-61), *вит-превит колак; колак вит, превит, обречен, нам наречен* (ор. cit., 62); *та ни дари добра дара, вит-превит кравай, на кравая сребром злато* (Елховско, Желязков 1982: 261); *тоз кравай, която го е ручица вила, превила* (Завет, Исперихско, Живков 1974: 67); исп. и већ наведени текст из Рекаша (Хрвати у Румунији, Vlašić 1928: 44).

2.3.3.1.3. Формуле које садрже остале радње у процесу добијања хлеба

Осим глагола *вити*, и други глаголи везани за прављење хлеба (*сејати, млети, месити, пећи*) јављају се у парној формули⁸⁹ са мутацијом њеног другог дела. Аналогно формули са *вити*, и у овим случајевима срећемо како делимично реализовану формулу: *Тази вита колачина, премлена, претлена (пресята)* (Г. Бања, Софијско, Живков 1974: 65), тако и њену пуну реализацију, углавном у бугарском и македонском делу јужнословенског ареала: *Тоз кравай, сят, пресят, месен, премесен, пекаан, препекаан* (Јамболско, Ников 1982: 247); *колкото в тоя кравай зрънца – млети и премлети, трити и претрити, сети и посети – толкова да има в тая къща чест и берикет* (Виноградова 1982: 131); *Тоз кравай меден, сят, пресят, месен, премесен, пекаан, препекаан* (Јамболско, Ников 1982: 247); *Месица баба два леба, едиот печен, препечен, другиот киснат, прекиснат* (Пештани, Охрид, Антиќ 1972: 441).

2.3.3.1.4. Антиформула: ‘неизвршена или делимично извршена радња’

Обредни хлеб може бити одређен и паром атрибута од којих други представља негацију првог помоћу префикса *не(до)-*: *Тос кравай, сят-ни-сят, вят-ни-вят, печен-ни-дупечен, нѣ нас наречен* (северна Добруца, Ар-

⁸⁹ Ова се конструкција у литератури назива *делимичном редупликацијом* (енг. partial reduplication); Wilbur (1973: 13-14, цит. према Grannes 1978) наводи начине стварања конструкције са делимичном редупликацијом: “prefixing, suffixing and infixing of Rr (= the portion of the unreduplicated form of which copy is made)”.

наудов 1923: 88); *Тос кравай, печен-нидупечен, нъ нас наречен* (северна Добруца, *op. cit.*, 90); *Този кравай вят нивят, сят ни сят, печен ни дупечен, тъс вечер на нас е наречен* (Бугари у Русији, Державин 1914: 172).

Репродуктивна магија, која је у основи симболике обредног хлеба, садржана је и у самој фолклорној формули – у гомилању сличних речи, понављању уз мутацију дела конструкције.⁹⁰ Овај језички механизам среће се и у другим сегментима текста здравнице, пре свега при опису изгледа усева, где се основа лексеме која означава део усева понавља у лексеми која означава особину, изражену придевом или прилогом: у *бусу бусната*, у *класу класната* (околина Тешња, Станковић 1887: 28); у *класу било класнато*, у *бусу бусато*, у *трсу трснато* (Далмација, Славарица 1995: 42); *било му у класу класато*, у *бусу бусато*, у *трсу трсато* (Херцеговина, Славарица 1995: 32).

Именица *сх. трс* (Прчањ, католици у Жумберку, Skok III, 509, s.v. *трс*, Вргада, Јуришић 1973) “означава чокот, чворић (кргу) на њему, кочањ, стабљику, уопште тврди део зељасте биљке, а преносно и племе, лозу (у Сињу)”, исп. *трс од купуса*, *трс од лозе* (Јома 2002а: 94).⁹¹

За придев *трсат* Скок (III, 509, s.v. *трс*) каже да се јавља “само у херцеговачкој здравници, гдје је у игри ријечи *трснат* (Бока, Вук) = *тршнат* (Паштровићи) ‘крупан, крт, робустан’”. Уколико се има у виду гомилање речи сличних по звуку понављањем основе, за које смо видели да је механизам карактеристичан за формуле које чине текст здравнице, доводи се у питање Скокова тврдња да је придев *трсат* настао “игром ријечи” према звуковно сличној лексеми из Паштровића. У здравници се, такође, помоћу поменутог механизма, јавља и глагол *трстити се* у значењу које Скок не бележи: *у дну му се бусило*, *у срије-*

⁹⁰ Парна формула са глаголом *вити* јавља се и уз друге појмове који у традиционалној култури имплицирају плодност: исп. бугарски текст *купи му се виват, превиват, амбари се сивват, пресивват* (Врбаново, Живков 1974: 62), затим загонетке са денотатом ‘погача’ *Витка ситка на граду госпоја* (Мутић 1901: 95), ‘пчеле’ *Ситко и витко, на граду госпоја* (*op. cit.*; загонетке су цитиране према Sikimić 1996), као и бугарске обредне текстове: *Както се вие хорото, тѣй да се вият пчелите* (Илиева/Рачева 1991: 38); *Вий се, вий се, Лазаре, да се вият кошере* (Плотникова 1996: 110). О формули *сито-вито* в. Петровић 1999. Исп. и формулу *мотовило вило* у загонеткама са денотатом ‘пчела’: *Мотовило вило, по гори ходило: ни воде пило, ни траве пасло, опет сито дома дошло* (Новаковић 1877: 185; исп. и остале примере загонетки са овом формулом наведене у Skimić 1996: 160-161).

⁹¹ Исп. слч. *trs* ‘чокот, стабљика, кочањ, кукурузни клип очишћен од зрна’ (Pleteršnik II, 698), чеш. *trs* ‘корен биљке са стабљиком, посебно винова лоза, језгро главице од зеља, кочањ’ (Holub/Корећу 1952: 391).

ди трстило, а у врху класило (Срђ, Влајинац 1974: 703, s.v. *нас*). Варијанта овог глагола јавља се, у истом формулаичном низу према *буси-ти* и *класати*, и у здравици из Херцеговине као *трсати се* ‘чврснути, *solidescere*, обликовати се у стаблику’ (Вук рј., РАСНУ).⁹²

На исти начин су у здравици формиран и глаголи *сјемени* и *тјемени*: *да му се сјеме сјемени* (Црна Гора, Славарица 1995: 18); *тјеме ти се тјеменило, сјеме ти се сјеменило* (околина Тешња, Станковић 1887: 28).

2.3.4. Поређења

Врло чест начин изражавања жеља за бројношћу потомства и богатством приноса у здравици представљају корелативна поређења. Анализирајући поређења у Вуковој збирци пословица (Вук посл.), Детелић (1985: 353) издваја шест врста пословичких поређења, међу којима су и “корелативна поређења која се уводе корелативним заменичким прилозима (како-тако, какво-такво, колико-толико)”. Ова врста поређења најтипичнија је за здравицу и њима се, као и већином других формула и текстуалних елемената у здравици, изражава идеја плодности, богатства и благостања.

2.3.4.1. Изглед усева

У здравици су веома честе формуле којима се описује жељени изглед усева (пре свега жита) на њиви и после жетве. Поређење (*какав А такав Б*) изражава жељену величину (односно дебљину, висину) приспелих усева: *сноп као поп*,⁹³ *а клас као попов глас*⁹⁴ (Алексиначко По-

⁹² О етимологији глагола *трсити* (*се*) на општесловенском и индоевропском плану пише Лома (2002а).

⁹³ Формула *сноп као поп* могла би се довести у везу са жељом коју је свештеник на Рујану у здравици упућивао Свентовиту – да обредни колач догодине буде већи од њега. Ова жеља среће се и у обреду *милања* – “свештениковог сакривања од окупљеног народа иза огромне округле погаче величином приближне људском расту, уз жељу да она догодине буде још већа, тако да га иза ње не могу видети, тј. да жетва буде богатија” – који налазимо код Срба и других словенских народа (Лома 2002: 204).

⁹⁴ Поређење *клас као глас* засновано је на томе да је у традиционалној култури глас схватан “као нешто материјално” (СМ, 123, s.v. *глас*); у обреду забележеном у Лесковачкој Морави, на Божић су сељаци котрљали по њиви божићни колач, вичући при томе *Колико глас, толико клас* (Славянские древности 1999: 554, s.v. *колос*); у Бугарској су девојке на Ђурђевдан викале са брегова близу села: *где нема гласа неће*

моравље 1971, Недељковић 1991: 235); *био ти глас колик попов штап, био ти сноп колик поп; био ти стог колик зелен бор* (околина Тешња, Станковић 1887: 28); *Бог му даво па му били класови ко пасови, а снопови ко попови* (горњи крај Височке нахије 1928, Недељковић 1991: 223); *била му стрњика колик подрашка врљика, снопина колик попина, а зрно колик брдо!* (Медна, Лилек 1898: 30-31); *да би био сноп ко поп, клас колик ђак, трњика колик врљика* (Забрђе-Бјељина, Rihtman-Šotrić 1989: 189); *сви класови као мушки пасови, а снопови као попови, а стогови као борови* (Мајкић-Јапра, Петровић 1981: 166); *била стрњика колик врљика, клас колик попов штап, а сноп колик поп!* (Добој, Сировина 1941: 37); *сваки клас као свилен пас!* (Конавли, Balarin 1898: 287); *сваки клас ко у мене пас!* (Срђ, Влајинац 1974: 703, s.v. пас),⁹⁵ *да би био сноп ко поп, клас ко ђак, стрњика ко врлика* (Попово Поље, Лика, Škarić 1908: 157-158); *био јој клас колик мушки пас, била јој стрњика колик подрашничка врљика, био јој сноп колик Чулића поп* (Змијање, Карановић 1932: 88); *била му стрњика колик подрашка врљика, снопина колик попина, а зрно колик брдо!* (s.l., Кнежевић 1964: 347).⁹⁶

Људско тело и његови делови у већини ових примера употребљени су као *мера* за одређивање облика, величине, висине и дебљине усева. Кад се особинама људског тела одређује изглед усева, говоримо о транспозицији антропоморфно > фитоморфно, која представља поређење по принципу *какав А такав Б*, док транспозиција антропоморф-

бити ни класа (СМ, 124, s.v. глас). Формула *клас* : *глас* јавља се и у руском фолклору: *Пора, мати, ячень жати, колосок налиуся, пора замуже дочку отдати, голосок змяниуся* (Деражичи Лоевског реона Гомељске области, Пашина 1998: 94).

⁹⁵ Влајинац овај пример наводи као меру за означавање дебљине, док у руском обредном тексту који се изговара на празник св. Варваре срећемо пас (појас) као меру за висину класа: *Пусть будет большой колос до пояса* (Славянские древности 1999: 554, s.v. колос).

⁹⁶ Исп. и обредне текстове који се изговарају на дан свете Варваре: домаћица “захвати од сваког жита по мало у један дубок тањир или чанак и са свом децом својом носи то, да баци у какву текућу воду. Дошавши на воду прекрсти се (...), узме неколико пшеничних зрна, баци их у накрст и рекне: *Сваки клас ка’ раст (...)* *нек је сваки струк спретан и напредан, и свака крстина ка’ планина* (Нови Пазар, Н-кић 1901: 3); “одраслије девојке уране, узму са собом у посуду варице, па иду на најближу воду, варицу просипају у воду, крај воде, и по путу, при чему изговарају: *Ово тичици богомољци: која Бога моли да нам шена роди; да нам буде клас колик’ мушки пас; да нам буде сноп колик поп; да нам буде стрњика колик’ врљика* (Крајина, Беговић 1887: 82), цит. према Сикимић (1999:78); исп. и поређења у бугарским и пољским обредним текстовима: *класовете да станат като лъжици* (Славянские древности 1999: 554, s.v. колос); *pszenica jak rękawica, żyto jak koryto* (Лужна, Niewiadomski 1999: 194), *kłosy pod niebiosy, słomy do poszycia* (Подласје, op. cit., 177).

но > зооморфно коју срећемо у тесковима датим у поглављу 2.3.4.2.1. представља поређење *какав А такав Б* и *колико А толико Б*.⁹⁷

Док је транспозиција антропоморфно > фитоморфно честа у здравици и другим фолклорним текстовима, обрнути случај, дакле транспозиција фитоморфно > антропоморфно далеко је ређа и није потпуна, јавља се у поређењима у којима је веза између соматизма и фитоморфног елемента далеко лабавија него у претходном случају: *На свему ти, домаћине, хвала, нашем душману отпала глава, а друга му никла ко зелена тиква* (Банат, Попов 1983: 28); *јер је у мене млада глава ко зелена трава, као једно стабло на једноме брду, па како вјетар дува и с онијем стаблом окреће, тако и вино с мојом памети данас* (Дубравка Горња, Šubelić 1970: 18).

2.3.4.2. Бројност потомства и домаћих животиња

2.3.4.2.1. Људско тело као мера

Људско тело као мера користи се у словенским обредним текстовима и за изражавање велике бројности, тј. плодности животиња. Исп. следеће текстове: пол. *Coby się wam trzymały owiecki i kunie, jako palce na dlonie* (Пардолувка, Закопане, Усачева 1977: 40-41), слнч. *Bog vam daj telko picekov, kako na mojoj glavi vlasičkov, Bog vam daj telko teocov, kak na mojoj glavi vlasičkov, Bog vam daj telko žrebat, kak na mojoj glavi vlasičkov, Bog vam daj telko svinj, kak na mojoj glavi vlasičkov* (на дан св. Варваре, Лендава, Усачева 1977: 57).⁹⁸

Осим са елементима антропоморфног кода, велика бројност и множење животиња изражавају се и поређењем са другим елементима чија семантика подразумева велики број: *Колко имо на кући греди и рогови, толико имо ћерки и синови* (Мраморац, Смедеревска Паланка, Владисављевић 1991: 211); исп. полски текст *Coby się wam darzyło, mnożyło to boskie stворzenie, cobyście mieli tyle worków kielo na dachu kołków, cobyście mieli tyle kunicków, kielo w płocie kulicków, cobyście mieli telo owiecek, kielo w mrowisku mrówceek; cobyście mieli telo cielicek, kielo w lesie jedliczek* (Пардолувка, Закопане, Усачева 1977: 40-41).

⁹⁷ О типовима поређења *колико А толико Б* и *какав А такав Б*, познатим у коледарским обредима многих народа, в. Виноградова (1978: 7-26) и (1982: 121-124).

⁹⁸ “Волосы (как и шерсть), символизируют множество, богатство, изобилие и счастье. Русские во Владимирской губ. первое яйцо, снесенное молодой курицей, катали трижды на голове старшего ребенка, приговаривая: *курочка, курочка, снеси только яичек, сколько у [име детета] на голове волосков!*; македонцы в Орхиде, продав скотину, чесали монетом бороду, заклиная: *Колку влакна на брадава, толку аир и берикет!* (Славянские древности 1995: 420, s.v. *волосы*).

2.3.4.2.2. Поређење са елементима из предметног кода обреда

2.3.4.2.2.1. Обредни хлеб

▪ Број зрна

Будући да се обредни хлеб симболички изједначава са зрном, број зрна у хлебу представља најчешћи елемент поређења преко кога се дому у коме се здравица изговара жели плодност, изобилје и берићет: *Колико у њему има зрнаца, онолико у нашега господара домаћина по земану мушкијех глава (...), жутијех дуката, бијелијех оваца, малених јањаца, шарених телаца, свакога блага* (Црна Гора, Славарица 1995: 24-25); *Ови сретни колач од колико је зрнаца, толико у брата домаћина било по земану синова, синоваца, унука, подмладака!* (Кифино Село, Невесиње 1980, Rihtman-Šotrić 1989: 190); *Колико ти зрнаца – онолико ти дуката!* (Хреша, Сарајево, Rihtman-Šotrić 1989: 189); *Колко овоме колачу зрнаца, онолко по земану нашега домаћина било мушкије глава, синова!* (Стројице-Јањ 1989, Rihtman-Šotrić 1989: 190); *Колико у овом колачу плива одвијано, трица осујано, с билима рукама промишано, с црним очима пригледано: толико му Бог дао кобиле ждребеће, краве телеће* (Рекаш, Хрвати у Румунији, Vlašić 1928: 44); *Колико му било у овоме бијеломе хлебу зрна пшенице, толико му дао Бог овнова вилаша, јараца рогаша, вранијех коња и плавијех волова!* (Медна, Лилек 1898: 30-31); *колико се самљело зрнаца, толико му дао Бог честитих новаца, овнова вилаша, јарцева рогаша, волова плавих, тежака младих* (Змијање, Карановић 1932: 88).⁹⁹

▪ Број шара

Што богатије украшавање обредног хлеба код јужних Словена има за циљ обезбеђивање што богатијих приноса, плодности и берићета – Плотникова (1997: 10) указује на повезаност украшавања хлеба и идеје плодности у божићним обредима: “обилие украшений, символизирующих изобилие, характерно для южнославянской рождественской обрядности в целом, и в частности, для приготовления хлеба”. У Војводини се пече накићена чесница “да би година била тако берићетна” (Бо-

⁹⁹ Исп. и бугарске коледарске благослове: *Тоз кравай, братчета, от колкото зрънца е станал, през камък поминал, догодина на тоз братец на нивата толкоз кръсци* (Врбаново, Живков 1974: 66); *Колкуту зрънца ф тос кравай, толку спорь и берикет ф тѣс къцѣ!* (северна Добруца, Арнаудов 1923: 88); *колкото в тоя кравай зрънца – млетти и премлетти, трити и притрити, сети и посети – толкова да има в тая къца чест и берикет* (Виноградова 1982: 131).

сић 1985: 60); Срби у Босанској крајини су правили што богатије фигуре од теста на хлебу да би тиме обезбедили “што већу и бољу срећу” за тај дом (Кордунаш 1931: 118). На богато украшавање обредних хлебова у Бугарској указују и њихови називи: *китеник*, *вит кулак*, *шарен кравай*, *шарен колак*, *шарена погача* (Плотникова 1997: 10).

Број шара на обредном хлебу најчешће се у тексту здравице пореди са бројем домаћинових синова и снаха: *Колико на овом круву шара – толико домаћин им’о снаја. Колико писова – толико синова!* (Забрђе-Бјељина 1971, Rihtman-Šotrić 1989: 189); *Колико на овом белом љебу шара, нолико му било синова и снаха* (Јањ, Карановић 1933: 143-144); *Ево од нашег доброг брата старог свата једна лепа част: дванаест стуба белих погача: шарене су, писане су, везене су! Колико му на погачи писма, толико оженио сина; колико на погачи шара, толико одвео снаха* (Србија, Славарица 1995: 16); исп. македонски текст *Коуку писма преписма, тоуку синчиња, ќерчиња* (василичари певају домаћину, Целакоски 1984: 75).

У тексту здравице уз сх. именице *погача* или *хлеб/крух* паралелно се јављају атрибути *шарен* и *писан*. За други од њих Скок каже да је карактеристичан за западне крајеве, где је “основно значење глагола *писати* ‘правити шаре’ очувано у партиципу перфекта пасива као придеву *писан* ‘шарен’, поименичен на *-ица писаница* ‘ускршно јаје’, на *-ика писаника* ‘јабука са црвеним шарама’” (Skok II, 662-663, s.v. *писати*).¹⁰⁰ Као што се на основу наведене грађе види, у тексту здравице придев *писан* у значењу ‘шарен’, заједно са деноминацијама *писмо* и *пис* ‘шара’, среће се на различитим тачкама српскохрватског ареала. Иако синонимне са *шарен*, *шара*, ове деноминације се јављају паралелно у тексту, јер се користе за поређење два различита појма (*писма/писови* : *синови*, *шаре* : *снахе*).

И остали фолклорни текстови потврђују присуство придева *писан* у значењу ‘шарен’ у источном делу балканскословенског ареала: исп. загонетке са денотатом ‘пчела’: сх. *Вер везено, вер писано, вер у руке не ухваћено* (Новаковић 1877: 187); ‘змија, даждевњак, корњача’: *Вер везано, вер писано, у руке се не узима* (Бован 1980: 94); *Вер везано, вер писано* (Ђорђевић 1899: 42); *писано, шарено преписано* (Vuković 1890: 64); *Писано, преписано руком није написано* (Милосављевић 1913: 375); буг. *вер везено, вер писано* (Стойкова 1970: 264); *вер везано, пис писано* (ор. cit., 272); у македонској варијанти денотат

¹⁰⁰ Исп. и Skok II, 616-617, s.v. *пастрва*.

је ‘славуј’ или ‘сврака’: *вер везено, вер пишено* (Веселиновић 1888: 127).¹⁰¹ Материјал балканскословенских загонетки показује да се и у овим фолклорним текстовима придев *писан* везује са синонимним придевима *шарен* и *везен*.

Руска потврда загонетке са придевом *писан* има денотат ‘саће у кошници’: *Писано, переписано, рук не притыкано* (Садоводников 1959: 175).¹⁰² Више о формулама овог типа в. у поглављу 2.3.3.1.

2.3.4.2.2.2. Чаша, сто, дукат

Поређења по принципу *колико А толико Б* са другим елементима из предметног кода здравнице у потпуности су аналогна поређењима која се успостављају на основу броја зрна у хлебу или броја шара на њему: *Колико је у чашици трунова, толико имао синова! Колико је у овој чаши шара, толико имао снаша!* (Броћанска жупа, Херцеговина, Milićević 1915: 213); *колико је на асталу шара, толико ти Бог дао снаја* (Темнић, Кића 1907, III, No. 13); *Како иде тако иде од нашега домаћина, ови пет-шест жути дуката, колико овому дукату писова, толико му Бог дао синова, на ову другу страну шара, толико му Бог дао снаја* (Рекаш, Хрвати у Румунији, Vlašić 1928: 44).

2.3.4.2.2.3. Процес мешења колача

Различите радње при мешењу обредног хлеба најчешће се јављају као поредбени елемент у корелативним конструкцијама које су у функцији изражавања жеље за плодност, берићет и богатство у кући адресата – домаћина.

- **колико А толико Б** – количина

Колико у овом колачу плива одвијано, трица осијано, с билима рукама промишано, с црним очима пригледано: толико му Бог дао кобиле ждребеће, краве телеће (Рекаш, Хрвати у Румунији, Vlašić 1928: 44).

- **колики А толики Б** – величина

Колики га је млинац млио, онолики у домаћина сирац био! Колика га гонила ријека, онолико у домаћина било млијека (Јањ, Карановић 1933: 144).

¹⁰¹ Исп. Sikimić (1996: 211-212).

¹⁰² Садоводников (*op. cit.*, 309) даје следећу напомену уз *писано, переписано*: “В. И. Даль отмечает такой смысл слова ‘писать’ в народных говорах: узрочить краской, резбой, плетеньем. Говорили ‘писать лапти’ – проковывать в узор (Даль, Толковый словарь 112). Именно в этом смысле здесь говорится о сотах” (цит. према Sikimić 1996: 211-212, ф. 420).

- **како А тако Б** – начин

Како се од овог белог љеба на сито осијавало, на решето одвијавало, тако се од данас одвијавали и одсијавали душмани, злотвори и ђаволи! (Карановић 1933: 143).

- **где А ту Б** – место

Ди се овај кру пека, онди се Бог стека, ди се он ломија, онди се Бог молија (Метак 1871, Šubelić 1970: 6); *Ђе се овај бијели љеб млаком водом квашио, десницом руком мисио, они дом висио, у њему се свако добро ширило и висило; ђе се ови бијели љеб пеко, они дан много блага стеко* (Јањ, Карановић 1933: 143).

Корелативно поређење *где А ту Б* указује на обезбеђивање плодности као примарну обредну функција хлеба, као и на симболичку еквивалентност хлеба и зрна – исп. *Где погаче ломили, жито да се роди* (Алексиначко Поморавље, Недељковић 1991: 97); *за срећнога крснога колача, ђе се сломи ове године (...) до вијека у дому се ломио, а на њиви родио* (Црна Гора, Славарица 1995: 24).

3. КОНЦЕПТИ

3.1. МОДЕЛ СВЕТА БАЛКАНСКИХ СЛОВЕНА И ФОЛКЛОРНИ ТЕКСТ ЗДРАВИЦЕ

На основу текста здравице, фолклорних формула и лексичких јединица које га сачињавају, добијамо информације о традиционалном моделу света балканских Словена који се у тексту рефлектује на различите начине. Такође, из овог фолклорног текста се успостављањем опозиције *позитивно : негативно* ишчитава и хијерархија вредности заједничка носиоцима дате културе.

Из текста здравице издвајају се три доминантна концепта: први је **просторна организација** модела света са распоредом и функцијама релевантних локуса, други је **временска концептуализација**, а трећи концепт обухвата **особине** које се, везане за различите носиоце, вреднују позитивно или негативно; у овом концепту, дакле, доминира аксиолошка компонента.

Модел света који добијамо из текста здравице свакако је у корелацији са функцијама и значењима самог обреда наздрављања и места и времена за које се он везује. Многи елементи текста који формирају поменута три концепта условљени су управо просторно-временским одређењима обреда (изводи се у домаћиновој кући, најчешће подразумева годишњи циклус) и његовом основном функцијом (обезбеђивање плодности и берићета, дакле одржавање и повећавање имања, аграрна природа здравице), док су други универзални; за одређивање једних и других, непоходно је узети у обзир и друге фолклорне текстове по функцији и форми сродне здравици.

3.2. ПРОСТОР

Простор је за човека једна од најзначајнијих категорија, како у психолошком и когнитивном, тако и у социјалном смислу. Gold (1980: 86) истиче значај индивидуално и социјално одређених територија које су “commonly used as a means to satisfy human needs for status and recognition, and as a medium through which the self-image of the possessor may be communicated to the outside world”. У концептуализацији простора, опозиција између свог и туђег, познатог и непознатог простора има одлучујућу улогу, што се рефлектује и на фолклор: једна од универзалних тема светског фолклора је опозиција између дома и анти-дома. Док је дом сигуран, познат и организован од стране човека, анти-дом је демонски простор и представља место привремене смрти, и одлазак из простора дома у простор анти-дома еквивалентан је путовању у други, оностран свет (Лотман 1997: 748). Лотман (*loc. cit.*) истиче да су архаични модели мишљења везани за ову опозицију стабилни и продуктивни у историји културе.

3.2.1. Организација простора у моделу света датом у тексту балканске здравце

Везаност обреда наздрављања за домаћина, његову кућу, породицу и имање очитује се и у представама о просторној организацији света о којима информације добијамо из текста здравце. Простор дат у здравци ограничен је међама домаћиновог *имања*, како на физичком тако и на симболичком плану. *Имање* је, дакле, основна јединица простора, а *својина* једна од основних вредносних категорија на којој се заснива опозиција *своје* : *туђе*, доминантна у концепту простора у здравци.¹⁰³ Ова опозиција за собом повлачи и опозиције *познато* : *непознато*, *блиско* : *далеко*, при чему се *своје*, *познато* и *блиско* вреднују позитивно, док су *туђе*, *непознато* и *далеко* вредновани изразито не-

¹⁰³ У другим врстама фолклорних текстова простор се организује на основу других категорија – тако Детелић (1992: 273), анализирајући митски простор у епизи са становишта теорије књижевности, овај простор дели на *отворен* (небо, земља, гора, вода, пут, поље) и *затворен* (кућа, град), и указује да су “пре свега границе оно на основу чега се модел може најлакше дефинисати као затворена, вештачки створена целина”. У концепту простора у здравци границе су више симболичке него физичке, али такође имају кључну улогу за тај концепт, будући да међа која ограничава домаћиново имање простор дели на *познат* и *непознат*.

гитивно – исп.: *Туђе међе не преорали, туђе муке не жељели* (Срби граничари, Беговић 1887, Недељковић 1991: 232); *својим га воцима оро и својим га тежацима сијо* (Загорје, Срби, Авакумовић 1891: 145).

Опозиција *своје* : *туђе* која доминира у просторном концепту здравнице указује на у традиционалној култури присутан систем вредности успостављен у односу на социјалне категорије. Имање као својина је у тој хијерархији вредности на највишем месту. Стога се врло негативно вреднује како недостатак својине (*узимати у зајам*) и њено губљење или немогућност повратка (*наплаћивати дугове без успеха*),¹⁰⁴ тако и рад на туђем имању (*давати у најам*): *ти му дав'о у зајам пишеницу бјелицу* (Стројице-Јањ 1978, Rihtman-Šotrić 1989: 192); *ти њему дао брашно у зајам, а он теби жену у најам* (врањски округ, Кића 1925, No. 33); *ти им [душманима, ТП] жита зајмио, они ти у здрављу не враћали* (Трмбас, Крагујевац, Кића 1906, II, No. 14); *ћерке удаво, земљу продаво* (Мраморац, Смедеревска Паланка, Владисављевић 1991: 211).

3.2.2. Познати простор

3.2.2.1. Кућа

У центру простора датог у тексту здравнице налази се домаћина кућа. Овај локус је у исто време и место одвијања ритуала чији вербални код представља овај текст – исп. у *чији смо дом, помогао га господ Бог!* (Далмација, Славарица 1995: 44).

Дом конотира *своје, познато, сигурно, блиско*, те је свако помињање боравка ван куће праћено жељом за повратак: *Кудгод одио, здраво одио, још сретније кући долазио* (Буковица, Недељковић 1991: 225).

На вредносном плану, у концепту света који налазимо у тексту здравнице кућа је антипод путу и конотира сигурност и заштиту (исп. опозицију *на путу* : у *дому* у поглављу 3.1.4.1.). Овакву конотацију куће налазимо и у етимолошким објашњењима лексеме *кућа* (< **ko_tja*); према неким мишљењима, ова лексема потиче од глагола праслов. **ko_tati* који, поред **kutati* значи ‘сакривам, штитим, дајем склониште’.¹⁰⁵ Лома (2002: 188) наводи податак да биограф бабмер-

¹⁰⁴ Исп. пословице *Зла жена зајма не врати/не враћа* (Вук, посл. 90) и *Ко је дужан тај је тужан* (ор. cit., 141).

¹⁰⁵ Лома (2004: 20) са тим повезује и географске апелативе и топониме потврђене на словенском југу сх. *кутина* ‘стрма морска драга’, ‘ниско земљиште крај реке или потока’ (Банат), *Кутина* (у сливу Нишаве), буг. *Кџтина* (село поред Софије); иако

шког бискупа Отона, Херборд, описује паганске словенске храмове у Штетину (савр. пол. Шћећин) као неку врсту спремишта, “на шта указује и њихов словенски назив који он наводи: *contina*, слов. **ko_tina* дословно ‘скривница’, од **ko_tati* ‘скривати’, у вези са *кућа*”.

Према другом тумачењу етимологије псл. **ko_tja*, којем се приклања и Трубачев (ЭССЯ), ову лексему треба изводити од псл. **ko_tь* ‘угао’, при чему **ko_tь* као ‘унутрашњи угао’, ‘део куће крај огњишта’ стоји у семантичкој опозицији према псл. **ogъlь* ‘спољашњи угао’ (исп. Лома 2004: 20-21).¹⁰⁶

Најближе кући као централном појму у просторној концептуализацији слике света у здравици је двориште¹⁰⁷ – исп. формулу у *кући* : *око куће*: *У кући ти здравље и весеље, око куће смиље и босиље* (текст који изговарају крижари, Кучани, Банија, Мугај 1992: 200) у благослову, и *Збогом остај кућни домаћине, око куће трње и камење* (ор. cit., 201) у клетви необдарених коледара.

3.2.2.2. Делови куће

Делови куће који се помињу у здравици и њихова функција у оквиру овог обредног текста указују на то да се из перспективе учесника обреда простор у здравици посматра из унутрашњости куће. *Слеме* међу деловима куће заузима централно место у тексту здравце, а поред њега јављају се и *грета*, *рогови* и *прирошци*.

3.2.2.2.1. Слеме

Слеме као супституција куће¹⁰⁸ има велику магијску и симболичку вредност.¹⁰⁹ И у тексту здравце слеме, граматички повезано са

се семантика не подудара, јер “(јужно)словенски **ko_tina* не означава грађевину, већ ‘морски или речни теснац, сутеску’”, и овде је “у основи значење скровитости, тако се поред *кутина* каже описно и *закутна драга* или *увала*”.

¹⁰⁶ Још о етимолошким тумачењима лексеме **ko_tja*, као и о концептуализацији куће као домаћег, познатог простора у бугарској традиционалној култури, в. код Лулева (1998: 63-105); о концепту дома – животног простора код источних Словена в. Байбулин (1983).

¹⁰⁷ Двориште има врло значајно место у комплексу обреда којима се призивају плодност и берихет. О овоме в. Славянские древности 1999: 31-32, s.v. *двор*; исп. и поглавље 3.2.3.1.1.

¹⁰⁸ Исп. изреке из Пољице: “*Пало му слиме на тиме*, тј. све је на његовим леђима; *Сад ти је кућном старјешини пало слиме на тиме*, рече се кад се у кући припрема пир.” (Nazor 1984: 108).

¹⁰⁹ Дизање слемена (“дизање попа”) један је од најзначајнијих догађаја при грађењу куће за који се везују бројне обредне радње. Исп. обичај да се *вече на слеме*:

предлозима *под, испод*, формира ритуално веома значајан локус: *Дабогда се овако састајали и под нашим кућним шљеменима* (пожешки крај 1988, Недељковић 1991: 226).

У обредним текстовима лексема *слеме* је најчешће део формуле *слеме : семе*. Будући да је аграрна плодност једна од основних идеја коју здравица изражава и да је земљорадња примарна делатност сељака – домаћина коме се благослов у здравици упућује, формула *слеме : семе* реализује се кроз слику изношења семена за сетву из куће, тј. испод кућног слемена. Ова радња, као уосталом и све активности које имају магијску функцију а везане су за земљорадњу, резервисана је за домаћина: *Наш брат домаћин које год износио сјеме испод свог кућнога шљемена* (s.l., Ćubelić 1970: 10-11); *За његова тврдога и високога шљемена (...) Испод њега носио плодна сјемена* (Љубово код Требиња, Лилек 1898: 23-24); *Што је наш красни брат домаћин износио двадесет и четири сјемена испод свога тврдога, високога кућнога шљемена* (околина Сарајева, Тривковић 1887: 246); *Испод његова јака и високога шљемена износио двадесет и четири сретња сјемена, да Бог да* (Херцеговина, Славарица 1995: 30-32); *И наш брат домаћин испод свога шљемена износио двајест и четири сјемена* (горњи крај Височке нахије, Недељковић 1991: 222-223); *Испод његовога шљемена и високог и крутог стожера износио двадесет и четири сретња шљемена, да Бог да* (Далмација, Славарица 1995: 41); *Наш брат домаћин износио петора, деветера шљемена испод свога поштеног шљемена* (Загорје, Срби, Авакумовић 1891: 145).

Како се из наведене грађе види, жељене особине слемена (куће) су тврдоћа, висина, јачина, постојаност. Замена слемена за циљ треба да има појачавање оваквих карактеристика и имплицира континуитет и напредак: *Ако наш брат шљеме промијенио – шљеме ново, срећа голема* (Крајпоље, Љубиње 1974, Rihtman-Šotrić 1989: 192); *За његова тврда и висока шљемена, брат домаћин на више подизао* (Љубово код Требиња, Лилек 1898: 23); *Шљеме ти се куће мијењало, бољим и срећнијим замијењало* (Херцеговина, Кнежевић 1963: 70).

“На врху крова (...) седи неко од комшија, и што гласније може захваљује домаћину који је донео част: *Вала газдо [име] | који си се постар’о | и дар на шљеме донео. | Тебе Господ бог дарив’о | животом и здрављом, | срећом и берићетом, | слогом и договором | и ти дочек’о | и кућу градио | у ширину ширио | у висину висио, | синове женио | ћерке удав’о | унуке кристав’о | жив и здрав био.*” (Липница и Приљеви, Станојевић 1998: 309). Исп. и у бугарском: “Събери хора да дигамо слемето на новата плевне” (Горов 1962: 133).

У до сада наведеним примерима са лексемом *семе*, она се односила на биљно семе и била је повезана са култом плодности и земљорадњом.¹¹⁰ Ова лексема се у фолклорним текстовима врло често јавља у спрези са бројем, и кад означава биљно семе као у датим примерима, и у значењу ‘потомство, покољење, род’; исп. образац заклетве из 18. века *тако ми се не затрло деветоро сие*. Лексема *семе* ће се овом другом значењу јавити и у тексту здравице, у оквиру благослова којим се изражавају жеље за бројношћу онда кад се односе на породицу, лозу. У том значењу, ова лексема синонимна је са лексемом *племе*,¹¹¹ те је често њоме замењива или се обе јављају у таутолошком односу.

Бјелетић (1999: 55) наводи да је у старословенском реч *pleme* имала значење ‘семе, сперма’. Трубачев (1959: 163-164) доводи псл. **pleme* у везу са пие. **ple/*pel-* ‘производити, рађати’, које се није сачувало у словенским језицима, већ је замењено новим образовањем **roditi* : **rodъ* ‘сродство, родбина’. Према Шустер-Шевцу (1986: 225), слов. реч **pleme*, чије је првобитно значење било ‘род, покољење, потомци’, а тек се накнадно јавља као термин социјалне организације (‘скуп родова који имају заједничку територију и заједнички језик/дијалекат’), потиче из ие. **(s)pel-* ‘сећи, цепати, одвајати’, одатле ‘попитати, бити родом’. Дакле, *род* (*племе*) означавало је оно што се одвојило од заједничког *стабла* (*пања*).

Посматрано на парадигматском плану, формула се у тексту здравице састоји од три елемента – *слеме* : *семе* : *племе*, док се на синтагматском плану најчешће појављују два: *Благослови, Боже, код овога шљемена све двадесет и четири сјемена* (Срби граничари, Беговић 1887, Недељковић 1991: 234-235); *Као ови орах тврд, тако ти тврдо слеме и под њиме здраво племе* (Требјешанин 1991: 275); *За дома и домаћина и његове среће и ћесе, за његовог племена и сјемена* (Љубово код Требиња, Лилек 1898: 23); *Да ни га Бог сачува, њега и његово племе, његово сјеме* (Црна Гора, Славарица 1995: 18); *Брат домаћин на своје сјеме под своје племе дочекивао на лијепу просуру многе добре и изабране кумове и пријатеље на част и на поштени глас!* (Љубово код Требиња, Лилек 1898: 24).¹¹²

¹¹⁰ Исп. и текст *За твојега кутњег слемена и конопљена семена* (Србија, Славарица 1995: 15-16).

¹¹¹ На развој значења лексеме *семе* и семантичку подударност са лексемом *племе* указује Бјелетић (1999: 55-56).

¹¹² Исп. и рус. пословицу *Каково семя таково и племя* (Даль).

Иако, како истиче Бјелетић (1999: 56), “етимолошки *семе* није у вези са појмом ‘рађати’, његова веза са идејом рађања остварује се на симболичком, магијском и ритуалном плану. У свадбеном обреду једно од најчешће коришћених средстава за постизање плодности у браку јесте семење житарица и зрнастих биљака.”¹¹³

3.2.2.3. Остали просторни маркери успостављени у односу на кућу

3.2.2.3.1. Бор

Бор је дрво које се лоцира у односу на кућу и у тексту здравнице је често представљен као место изнад кога седи Бог и домаћину и укућанима дели берићет: *Виш куће му зелен бор, више њега драги Бог, коме дијели капом, коме шаком, нами врећом, бољом срећом* (Јањ, Карановић 1933: 143-144).

Ова формула врло је присутна у обредним текстовима западног дела српскохрватског ареала: чаројице у Имљанима на други дан Божића и на Стјепандан изговарају следећи текст: *Домаћине, газда мој | отвори ми б’јели двор, | виш’ кућом ти зелен бор, | виж њим сједи господ бог; | десно крило раскрилијо, | теби срећу удјелијо | и ти нами, домаћине!* (Simić 1962: 218);¹¹⁴ и у божићним и новогодишњим коледарским текстовима забележеним у Белој Крајини често се среће мотив бора који се налази у дворишту пред кућом, али формула има нешто другачију структуру: *слнч. Dober dan, gospodar; | pred hišom vam zelen bor; | na boričku konjič mlad, | na konjičku sedelce, | na sedelku sinek mlad, | a na sinku kapica, | na kapici kitica, | na kitici tičica* (Подзе-мељ 1890, Terseglav 1996: 193); *Na dvori vam zelen bor, | zanj’ privezan konjič vran, | na konjički sedlice, | na sedlici sinek vaš, | sinek ima srebrn pas* (Бела Крајина 1890, *loc. cit.*); *Stoji, stoji kućica, | pred kućom je zelen bor, | na boru je tičica* (Метлика, *loc. cit.*); *pred kućom vam zelen bor | i uz bor konjič tvoj | na konjiču sinak tvoj, | na sinku kapica* (Грибље / Мариндол, *loc. cit.*). Мотив дечака и верижна формула у којој се полази од бора пред кућом карактеристика су словеначких коледарских текстова у Белој Крајини: Terseglav (1996: 63) истиче да “*da so kolednice*

¹¹³ О овоме в. и Плотнокова (1996); исп. и Славянские древности (1995: 167, 329).

¹¹⁴ Исти мотив јавља се у антиформули, тексту који изговарају необдарени учесници опхода: ако им домаћин не отвори на Божић, чаројице га проклињу: *Виш’ кућом ти зелен бор | у кућу ти пуко гром* (Имљани, Simić 1962: 219); *Pred kućom vam borovica, | potrla vas polovica* (Бојанци, Бела Крајина 1988, Terseglav 1996: 193-194).

srbskih otrok nekoliko drugačne, ne poznajo namreč osrednjega motiva o fantiču”.

Опозиција *двор* : *бор* (или *кућа* : *бор*), која је изразита у наведеним текстовима, наводи на размишљање да лексема *бор* у њима можда има и значење шире од ознаке за појединачно дрво из породице *Pinus*, и да означава шуму која припада непознатом простору и овде се супротставља кући и двор(ишт)у као познатом простору. На то упућује и следећи текст басме против града: *Води овце у планине, у брдине, у вилин двор, у стари бор* (Драгачево, Толстой 1994: 19), где се *водити овце у стари бор* тешко може односити на дрво *Pinus*. У словенским језицима могу се наћи бројне потврде значења *бор* ‘шума’, нарочито у њиховој северној групи, у којој је *Pinus* означен лексемом **sosnъ*, **sosna*: чеш. *bor* ‘шума’, слч. *bor* ‘борова шума’, горњолуж. заст. *bór* ‘борова шума’, полј. *bór* ‘велика шума’, словињ. *bór* ‘борова шума’, рус. дијал. *бор* ‘шума уопште; велика шума’, стукр. *боръ* ‘борова шума’, укр. *бір* ‘борова шума’, блрус. *бор* ‘шума’ (ЭССЯ 2, 1975: 216, s.v. *боръ* I). Занимљива је сличност и очигледна сродност овог значења лексеме *бор* и англосаксонског *bearu* ‘шума’ и староисландског *borr* ‘исто’ (ЭССЯ, *loc. cit.*).

Још једна семантичка реализација лексеме *бор* карактеристична је за северни део словенских говора, и она се може свести на значење ‘песковито или мочварно земљиште, шума на таквом земљишту’ – исп. следеће потврде: словињ. *bor* ‘суво и неплодно земљиште’, рус. *бор* ‘велика борова или јелова шума која расте на сувом и узвишеном месту’, ‘песковито место покривено густом шумом или жбуњем, а може бити и без шуме’, ‘високо место покривено грмљем или шумом’, ‘део ливаде са песковитом или глиновитом земљом’, ‘подводни муљ у језерима, *бора* ‘пешчани шумовити брежуљак’, укр. дијал. *быр* ‘узвишено песковито место’ (ЭССЯ, *loc. cit.*). Стога Brückner (1925: 4-5) сматра да је псл. **borъ* првобитно значило ‘шума на мочварном терену’, и том чињеницом објашњава да се ово значење нарочито укоренило у Полесју, за које је карактеристично мочварно земљиште, доводећи у везу **borъ* са псл. **bara* ‘мочвара’. И Лома (1993: 231) наводи да “код северних Словена реч *бор* не означава одређену врсту четинара, већ уопште шуму на сувљем, уздигнутом месту. То старо, општије значење чува се у имену села на граници Тамнаве и београдске Колубаре *Борак*, забележеном још пре турских освајања; оно није настало по четинарима, којих тамо и нема, већ му одговара чешка и пољска реч *borek* ‘шумица’, честа као топоним”.

Традиционална слика света јужних Словена коју ишчитавамо из фолклорних текстова попут здравица, басми и коледарских текстова, указује, ипак, на већу вероватноћу да *бор* у њима значи ‘шума’ него мочварно земљиште, будући да је за ту слику света карактеристична опозиција *кућа* : *шума*, при чему шума по по правилу представља непознат и негативно конотиран простор.¹¹⁵

3.2.2.3.2. Бор и сто(л)

У тексту неких здравица лексема *бор* замењена је лексемом *сто(л)*: *Пред кућу ти златан стол, | на њег седи господ Бог. | Дели сас шаку | некому капу | а на нас сас срећу | и плну вречу* (Пирот, Јовановић 1992: 30).

Златан стол је мотив врло чест и у текстовима почашница: *Господ сједи у златну столу а ноге држи у хладну воду* (Пераст, Вук I 1841: 66); *Господин сиди на златном столу и ноге меће у хладну воду* (Корчула, Бојовић 1989: 75); *Господар сједи у златне stole а ноге држи у ладне воде* (Вук 1973: 58); *Господар сједи у златну столу врго је ноге у хладну воду* (Карановић 1996: 241). Исп. и текстове лазаричких песама где се, за разлику од здравица и почашница, јавља опозиција локуса према полу субјеката у тексту: *Цар ми седи на златну столицу, Лазо, а царица на меке душеке, Лазо* (Алексиначко Поморавље, Антонијевић 1971: 214); *Кмет ми седи у дворе, а кметица на stole, кмету шије кошуљу* (Призрен, Чемерићи); *Кмет ми седи на stole, а кметица на stole, шије кмету кошуљу* (Лазаревић-Големовић 1953-54: 561).

3.2.2.3.3. Пут

У просторној организацији света у традиционалној култури Словена пут¹¹⁶ заузима веома важно место: “пут – дорога выступает прежде всего как специально организованная (‘пороложенная’) территория, которая обеспечивает субъекту (и/или объекту) возможность движения/перемещения. В концепте пути изначально заложена амбивалентность: путь имеет начало и конец, но они могут сливаться, делая его круговым и потому бесконечным” (Невская *et al.* 1998: 442). За разлику од овде представљеног концепта пута, пут у здравици има само

¹¹⁵ Исп. клетве у буг. и слнч. тексту у којима се адресату жели да оде у *гору* у фусноти 68, као и формулу *отићи у лугове* у поглављу 3.1.4.1.

¹¹⁶ О путу у балканском моделу света в. Цивьян (1999).

почетак – он води од куће, центра домаћиновог имања, тј. познатог простора, ка туђем и непознатом простору.

За оне изван домаћиновог имања, који се деле на пријатеље и непријатеље, тај пут има особине које сходно овој подели формирају следеће опозиције:

- **широк : узак**

Широким путем одлазио, још ширим долазио! (Забрђе-Бјељина 1971, Rihtman-Šotrić 1989: 189); *Широким путем долазила* [зравица, ТП], *још ширим одлазила, са здрављем и весељем* (Дежевски крај 1987, Недељковић 1991: 235); *По широк пут дош'л* [кум, ТП], *низ још по широк отиш'л* (Пирот, Јовановић 1992: 28); *Бог да те сачува (...) тесна путишта* (ор. cit., 58).

- **отворен : затворен**

Најпрво дужнос ни је да се завалимо на нашега честитог домаћина који ни је убаво примил и дочекал и пут ни отворил (Пирот, Јовановић 1992: 24); *У двору му била два пута. С које му стране долазили кумови и пријатељи, с оне му стране било блато до кољена; а с које му стране долазили злотвори и душмани, они путеи порастали црнијем трњем, па се по њима шалацале срне и легла напрад и дивља прасад!*¹¹⁷ (Медна, Лилек 1898: 30-31).

3.2.2.4. Њива

Плодност и берићет, основне идеје благослова у здравици, односе се како на бројност чланова породице и домаћих животиња, тако и на обиље приноса, те су **кућа** (и двориште) и **њива** кључни просторни појмови око којих се садржајно групишу добре жеље адресанта везане за плодност и берићет.

Кућа и њива се у здравици најчешће повезују формулом *семе : семе*, тј. описом изношења семена житарица из куће и његовог одношења на њиву (в. поглавље 3.1.2.2.1).

3.2.2.4.1. Стог

Сток зденут после жетве у здравици је просторно везан за поље, односно њиву, а семантички и структурно изофункционалан са бором: представља локус на коме се налази Бог и дели адресатима здравце

¹¹⁷ Формула *напрад : прасад* (*крмад*) среће се и у другим фолкорним текстовима – исп. текст успаванке *Лила, лила, мати те родила | у бујади чувајућ јаради | у напрази чувајућ крмади* (Имљани, Simić 1962: 215).

(домаћину, његовој породици и пријатељима) своју милост и берићет: *На том путу савили стог, на њему сједи господ Бог, неком дијели шаком, неком капом, а нама, красна браћо и пријатељи, и шаком и капом с нашоом срећом и пуном врећом* (Забрђе-Бјељина, Rihtman-Šotrić 1989: 189); *Он садио велики стог | на њем сједи господ Бог | некеме дијели шаком | и некеме капом | и добром срећом* (Мајкић-Јапра, Петровић 1981: 166); *На том пољу задјели стог, на њем сједи господин Бог, неком дијели шаком, неком капом, а нама, красна браћо и пријатељи, и шаком и капом с нашоом срећом и пуном врећом* (Попово Поље, Лика, Škarić 1908: 157-158).

За здравице је првенствено карактеристична формула *стог-бог*, док се *бор* јавља као елемент у поређењу онда кад су присутна сва три мотива (*стог, бор и бог*): *био ти стог колик зелен бор, а на њему сједили свети Петар и Никола, све Бога молили да ти жито роди* (околина Тешња, Станковић 1887: 28-29); *стогови као борови; | он садио велики стог | на њем сједи господ Бог* (Мајкић-Јапра, Петровић 1981: 166); *био ти стог колик зелени бор, на њему сједи господар Бог, неком дијели капом, неком шаком, мени и теби, домаћине, врећом, добром срећом* (Кола у Босни, Šajnović 1906: 142-143).¹¹⁸

У следећој текстуалној реализацији, забележеној у Лисцу код Стона, дошло је до повезивања *стога* са кућом, тако да се он функционално налази на месту *бора*; такође, *стог* овде није представљен као локус на коме се налази Бог, већ се успоставља паралелизам: *Више куће ти стог, а на небесима свемогући Бог па дијели народу: некому шаком, некому капом, а теби, бане домаћине, и шаком и капом и врећом и сваком добром срећом* (Marinović 1971: 519).

Паралелизмом формула *бор : бог* и *стог : бог* изједначавају се кућа и њива као простори од највећег значаја за домаћина и његову породицу.¹¹⁹

Обредни хлеб се симболички изједначава са зрном; на њихову повезаност указује и Живков (1974: 65): “Той е зърно, крѣстѣц, копна. Той е символ на добиването на зърното, на неговата обработка. Умно-

¹¹⁸ Веза између бора и жита постоји и у пољским обредним текстовима: *A ona* [пшеница, ТП] *tu rośła, jak na boru sosna, | a ona tu chłała, jak na boru strzala* (Сјемјањице, Великопољска, Niewiadomski 1999: 96).

¹¹⁹ Повезивање куће и њиве (поља) јавља се и у пољском фолклору: *Przed tym domem biała kamienica, a na polu zielona pszenica* (Сјемјањице, Великопољска, Niewiadomski 1999: 96). Исп. и текст из Малорусије: *Зароды Боже | жито пшеицу, | а в поли ядром, | а в двори добром* (Сумцов 1996: 235-236).

жаването на зърното е воля на благославника, то е представено като желано или завршено действие, като предопределено или получено плодородие”. Преко обредног хлеба, сачињеног од жита које на почетку аграрног циклуса домаћин износи из куће и носи на њиву, то жито се враћа у кућу и тиме се затвара круг кућа–њива–гумно–кућа, чиме се завршава један вегетациони циклус и ломљењем колача најављује следећи.¹²⁰

3.2.3. Граница између познатог и непознатог простора

Познати (свој) простор у моделу света који ишчитавамо из текста балканске здравице организован је у концентричним круговима; први круг сачињава **кућа**, а као гранични локуси јављају се *врата* и *праг*; други круг представља **двориште**, које је омеђено *плотом*, а трећи, најшири круг **имање**, где као граница фигурира *међа*.

3.2.3.1. Кућа – врата, праг

3.2.3.1.1. Врата

У просторној орагнизацији словенског модела света, врата представљају границу између *свог* и *туђе* (Менцеј 1996: 31) и “границу животног простора, обезбеђују везу са спољашњим светом (отворена врата) и заштиту од њега (затворена врата)” (СМ, 97, s.v. *врата*). Будући да врата представљају улаз у *своје* и *познато*, релевантна опозиција везана за њих у фолклорним текстовима је *отворен* : *затворен*,¹²¹ што их на симболичком плану чини синонимним са путем који води до куће (в. поглавље 3.1.2.3.3.): *Овај куће господар имао двоја врата; једна му врата с драчом и трњем зарасла, друга му отворена била. Она која му драчом и трњем зарасла, одонуд му непријатељи долазили, а она која му отворена била, одонуд му пријатељи долазили и добре гласове доносили* (Забрђе-Бјељина 1971, Rihtman-Šotrić 1989: 191).

Прасловенска лексема **dvъri* ‘врата’ етимолошки је повезана са лексемом **dvorъ* ‘простор иза врата’, јер је пие. **dhuer-/dhur-* из-

¹²⁰ У пољском фолклору срећемо још једну компоненту у овом низу: као што се семе ритуално износи из куће и односи на њиву, тако се и враћа у домаћинов дом, доношењем жетвеног венца. Тај ритуал праћен је следећим текстом: *Do domu żytko, z pola do domu, | Dostojałosia dosyć na polu; | do domu, żytko, choć na godzinu: | Pójdiesz na pole na cału zimu* (Niewiadomski 2000: 42).

¹²¹ И врата (**vorta*) и *от-ворити*, *за-творити* су од истог глаголског корена (**verti*).

ворно била ознака за границу између унутрашњег и спољашњег простора, исп. Benveniste (1969: 311-314). За лексему **nadvor'je*, Судник (1995: 249-250) наводи да она у словенским језицима не означава само 'двориште, простор који окружује дом', дакле ограничени и блиски простор,¹²² него има и шире значење простора који је изван куће, отвореног простора – “бесконечно широкое и далеке – пространство вне дома, под открытым небом”: блр. *надвор'е* ‘месца па-за жылымі пабудовамі, вольная прастора’ (Яшкин 1970), рус. *надворье* ‘пространство вне жилых помещений, улица’ (СРНГ), пол. *nadworze* ‘miejsce pod gołym niebem, otwarta przestrzeń’ (SJP).

На српскохрватском језичком ареалу, са померањем значења речи *двор*, опозиција *doma : na dvorě* замењена је опозицијом у *двору : на пољу*, о чему сведочи и текст здравице: *Бог нека му да сваки берићет у пољу и дому* (Косово Поље, Недељковић 1991: 220), с тим што се и даље чувају трагови старе опозиције: исп. сх. *надвор* ‘напоље, ван; на страну, у другу земљу, у иностранство’; ‘напољу, вани, изван насеља, на спољном земљишту’ (РСАНУ); *двор*, *надвор* ‘напоље’ (Тимок, Динић 1988: 157); ‘напоље, ван’ (Мрче, Куршумлија, Радић 1990 s.v.); ‘напоље’ (Бојанић/Тривунац 2002 s.v.); ‘(у разним еуфемистичким изразима, обично с глаголом *ићи*, *бежати*, *гонити* и сл.) када је реч о физиолошкој нужди, столици или проливу’: *надвор* (Вареш, Žuljić 1906: 239), *потреба ми је на двор* (Пољница, Ivanišević 1903: 266), исп. *понадвор* ‘нужда’ (Лужница, Ћирић 1983 s.v.; Тимок, Динић 1988: 214), *понадвор* ‘нужда (физиолошка)’ (Лужница, Ћирић 1983: 151), *надворица* ‘потреба за пражњењем црева, пролив’ (у изразу “Иде му се понадвор” значи: има потребу да врши нужду); *понадворица* ‘потреба за вршењем нужде, пролив’ (Пирот, Живковић 1987), *надворица* ‘пролив, дечија болест, дизантерија’ (“Оће дете да ми батише од надворице”; “Надворица га уби”) (Косово, Елезовић).¹²³

¹²² Исп. блр. *надвор'е* (Носович 1983), укр. *надвір'я* (СУМ), рус. *надворье* (СРНГ), чеш. *nadvorí* (PSJČ), слч. *nádvorie* (SSJ), пол. *nadworze* (SJP), сх. *надворје* (РСАНУ), све у значењу ‘двориште’.

¹²³ Иако Оливера Јашар Настева (2001: 145) мак. израз *понадвор оди* ‘вршење нужде’ (исп. “му се ошло по надвор (да се моча)...” (Леринско, СБНУ VIII, 205), “Кога оди човек понадвор, не чинело да се секне...” (СБНУ XII, 130), “иду по надвор, срцето ме боли... знајеш некој лек за понадвор?” (Кратово)) тумачи као калк турског изрази *dışarı çıkmak* (*dışarı* ‘надвор’ *çıkmak* ‘излегува’)), сагледавање ситуације на општесловесном терену, као и дистрибуција јужнословенских потврда овог значења не дају много основа за овакво тумачење. Синтагме, сложенице или изведенице са лексичким елементом *двор*, које имају значење ‘вршење нужде’ или су семантички повезане са

3.2.3.1.2. Праг

Праг, слично међи, означава *лимес* – границу и локус је за који се везује читав низ обредних радњи (Толстой 1995a: 145). Adamowski (1998: 19) истиче веома важну обредну функцију прага у систему свадбених обреда: “по обичајима у Лонцу мајка на прагу прихвата младенце, посипајући их куглицама печеним од ражаног брашна, да би увек имали хлеба и да га никад не недостаје”, док је “у опроштајним свадбеним песмама праг третиран као супститут целог дома. Опроштај младе са прагом родног дома, истовремено првим (при улазу) и последњим (при излазу) његовим елементом, постаје тако симболични знак њеног одласка из родитељског дома и доласка у дом будуће родбине” (*loc. cit.*). И у тексту здравице праг се јавља као важан локус: *Којегод сјеме из дома износио и преко кутњег прага преносио* (Влајинац 1925: 128); *на прагу те маја дочекала, на рукама синке придржала* (Височане, Задарски котар, Zorić 1896: 186).

3.2.3.2. Двориште – плот

“Плот репрезентује границу между своим и чуждим” (Невская *et al.* 1993: 447) и у тексту здравице представља локус везан за формулу *убио га Бог стрелом кроз плот* – дакле, представља још један локус у оквиру простора око куће на коме је смештен Бог, који штити домаћина и његово имање од спољашњих непријатеља и обезбеђује плодност и благостање: *Убио га Господ стријелом кроз плот!* (Čubelić 1970: 9); *Тко нам је злотвор, убио га господин Бог стријелом кроз плот* (Липово Поље, Лика, Škarić 1908: 158); исп. варијанту са заменом *плот : кост*: *Ко ти био злотвор, убио га Господ стрелицом кроз кост* (Лубово, Јајце, Škaljić 1953: 215); као и новију варијанту са заменом *стрела : трнокоп*: *Убио га Бог трнокопом кроз плот* (Биоска, Кнежевић 1961: 156).

овим физиолошким процесом, налазимо у многим словенским говорима: исп. пољ. *iść na dwór* ‘wychodzić z domu na zewnątrz w celu załatwienia potrzeby fizjologicznej’, укр. *на-двір ходити* ‘wychodzić z domu za potrzebą naturalną’ (SP, s.v. *dvorъ*), рус. *надворное* ‘кал, испражнения’, *надворье* ‘кал, испражнения’ (СРНГ). У јужнословенском ареалу, ова семантичка реализација такође се јавља и у западним сх. дијалектима, за које није вероватно да су били под турским утицајем – исп. већ наведену потврду из Пољице.

3.2.3.3. Имање – међа

Међа је, како истиче Adamowski (1991: 65), “jednym z centralnych punktów językowego i pojęciowego pola granicy”; етимолошка истраживања показују да је овај назив за границу најстарији у словенским језицима и најблискије повезан са сеоском културом. Граница којом је омеђено имање у здравици кључна је за одвајање *својег* од *туђег* и табуисана, пошто се задирање у туђе санкционише као повреда својине, централне категорије у здравици: *Туђе међе не преорали, туђе муке не жељели* (Срби граничари, Беговић 1887, Недељковић 1991: 232). Забрана преоравања међе као неповредивог простора присутна је у словенској традиционалној култури уопште – исп. пример са пољског терена: “To są świeczniki, dusze pokutujące za karę, że granice za życia przeorali” (Łęga 1960: 130); исти пример забележен је и у источној Штајерској, где се лутајуће душе називају слнч. *svečniki* – према веровању су то душе покојника који су за живота померали међаше (Kelemina 1997: 21).

3.2.4. Непознати простор

3.2.4.1. Лугови – локус изван познатог простора

Како наводи Менцеј (1996: 31), “организација простора, значајна за словенску свест, обично се показује у постепеном преласку из уређеног света – куће (са оградом) преко поља, горе (шуме), воде (мора, реке и сл.) према непознатом свету”. Кућа са двориштем се у здравици, како смо већ показали, налази у центру блиског и познатог дела простора. За део текста који представља клетву карактеристична је формула којом се непријатељу жели одлазак у непознати простор уз немогућност повратка у познати. Тај непознати простор обележен је географским појмом *луг(ови)*: *Ко му је злотвор, убио га Господ својом стријелом кроз плот, отиско га на отур каво кола на котур, низ посавске лугове наплаћивати дугове. Нит дугова наплатио нити се овамо повратио* (Јањ, Карановић 1933: 143-144); *Не хтио никако, убио га Бог свакако, па га спремио низ посавске лугове да наплати дугове! Ни дугова наплатио, ни се амо повратио, ако ли се повратио, часном се крсту приклонио* (Загорје, Авакумовић 1891: 145); *Отишли вам душмани у неке даљење лугове наплаћивати старе дугове. Нит могли дугова наплатити, нит се икад вратити!* (Добој, Сировина 1941: 37).

‘Отићи у лугове’ (отићи у непознато, напустити познати простор ограничен имањем) у ствари значи отићи на пут. У просторном концепту датом у здравици стога пут има негативно значење и представља опозицију дому као центру познатог простора. Оваква представа о путу карактеристична је за словенски фолклорни модел света уопште: “путь связан с мотивом путешествия, скитания, бродяжничества и противопоставляется центру: дому, очагу” (Невская *et al.* 1998: 447). На повезаност пута са опасношћу и његову супротстављеност дому као сигурном месту указује и старо значење индоевропског **pont-* ‘перееодоление, дорога изобилующая опасностями’ (Фасмер). У тексту здравнице овакав концепт пута илустрован је опозицијом у дому : на путу: *Ко је на дому, да ради о добру, а ко је на путу, да га Бог пропути и здрава свом дому поврати* (Далмација, Славарица 1995: 46); *Ко стио на пут, Бог му дао срећу у пут, а ко осто у дому да ради о добру* (Босна, Славарица 1995: 27-28). Исп. и *да те Бог сачува дуга пута* (Горњи Рибник – Кључ 1969, Rihtman-Šotrić 1989: 196).

Лома (2002: 191) наводи два текста здравнице са Косова упућене Светој Тројици:¹²⁴ *Света Тројица помоћница, на свако место и на ово место, да сачува рало, стадо, на пут, на друм, у њиву и ливаду; Света Тројица да нам је помоћница на путу, на суду, у тамној гори, у мутној води*, истичући да ови текстови садрже “карактеристичне локације заштите, која упоредо са ‘овим местом’, тј. домом где се слави, ‘њивом и ливадом’, ставља ‘свако друго место, друм и пут’. Оно од чега је тада зазирао мирни косовски ратар било је турско и арнаутско насиље над члановима домаћинства и имовином, које је претило особито ван граница села и имања (мада се од њега није могло бити сигурно ни у сопственом дому). У нека борбенија времена, под *путем* је могао бити схваћен и борбени поход, а под избављањем хришћанског народа од душманске руке победа у боју над непријатељем.”

3.3. ВРЕМЕ

Време је, заједно са простором, једна од категорија којима је посвећена највећа пажња у различитим областима хуманистичких наука – лингвистици, психологији, социологији, филозофији, фолклористици, науци о књижевности итд. Већина проучавалаца ових категорија

¹²⁴ О заштитничкој улози Свете Тројице и њеном пореклу, в. Лома (*loc. cit.*).

бави се њиховим симболичким димензијама, социјалним значењима и културолошким разликама у њиховој перцепцији и концептуализацији (Adamowski 1999, Арутюнова 1998, Арутюнова/Левонтина 2000, Бахтин 1979a, 1979b, Gold 1980, Детелић 1992, Лебедева 1999, Лотман 1992a, 1992b, Piper 1997, Yelenevskaya/Fialkova 2002 итд.).

Време и простор су, исто тако, основне категорије митолошке слике света (СМ, 100, s.v. *време*; исп. и радове у зборнику *Время и календарь в традиционной культуре*, Санкт-Петербург 1999). У слици света коју добијамо из текста јужнословенске здравнице, време вршења обреда је од изузетног значаја, што се читује и у вербалном коду обреда наздрављања. Тренутак вршења обреда, односно време када су се гости/пријатељи окупили у домаћиновом дому обредно је маркиран, сакрализован и лексички означен синтагмом *добар час*.¹²⁵

3.3.1. Добар час

У индоевропској традицији распрострањено је веровање да ће изговорене магијске формуле или изведени ритуали имати жељени ефекат само уколико се изговарају или изводе у повољном, правом тренутку. И Афанасьев (1865: 428) указује на значај *правог, доброг* часа у традиционалној словенској култури: “У насъ вѣрили въ старину, что бываютъ счастливые и несчастные часы, и доселѣ существуетъ поговорка *въ добрый часъ сказать, в худой помолчатъ*”. И у тексту здравнице налазимо потврду веровања у значај доброг, одговарајућег времена за састанак у домаћиновој кући: *Час добар, помози Боже!* (горњи крај Височке нахије 1928, Недельковић 1991: 224); *Часи добри и анђели божји!* (горњи крај Височке нахије 1928, Недельковић 1991: 222); *Све са часом добијем, а миром Божијем, да пијемо у добри час од обједа, да се намјери добар час на обједу и по обједу, нашему брату домаћину и ко је у његовом поштену дому!* (Далмација, Славарица 1995: 34-35).

3.3.1.1. добар час – бољи час

Повезивање два сегмента текста у обреду, односно две појединачне здравнице у низ, може бити извршено помоћу везе *добар час* –

¹²⁵ У традиционалном моделу света, временским одредницама најчешће су инхерентна значења *правог, доброг, одговарајућег тренутка* – исп. однос лексема *доба* и *добар*, као и лексема *година* и *годити*, *погодан* (исп. и фусноту бр. 172).

бољи час. Ова веза стога има функцију метатекстуалног хронотопа, јер се помоћу ње на одређени начин временски лоцира извођење обреда и управља се његовим вршењем: *Оно писмо у добри час од ручка, а ово ћемо у бољи; оба добра, оба нам помагала* (Херцеговина, Славарица 1995: 29-30); *Писмо у добри час, а сад ћемо и у бољи; добри помагали, а бољи прискакали нашем брату домаћину и ко је на његовом поште-ном обједу* (Далмација, Славарица 1995: 34-35); *Прву писмо у добри час, другу у бољи час, оба часа добра и оба нам помогла! А ову ћемо трећу у најбољи час, у име Бога и Свете Тројице и мајке Богородице, која може да нам помогне* (горњи крај Височке нахије 1928, Недељковић 1991: 228).

Осим за повезивање два сегмента текста здравице, формула *добар час* : *бољи час* служи и за повезивање обредних радњи: *Брат домаћин своју крсну свијећу у велики добри час прислужио, а у бољи смирио и ућешлио!* (Херцеговина, Недељковић 1991: 239). Помоћу ове формуле догађаји формирају низ и тиме се постиже континуитет. Континуитет је, како видимо, важан у свим кодовима обреда – вербалном, предметном и акционом.

Придев *добар* има стабилно место у структури јужнословенских обредних текстова. Јавља се у спрези са именицама *глас*, *гост*,¹²⁶ *дар*, *срећа*. Исп. текстове здравица: *дал ни Бог добру срећу* (Пирот, Јовановић 1992: 18); *добар глас донели, а још бољи понели* (ор. cit., 37), коледарске текстове: *Dober dan, gospodar!* | *Bog ti dobre gosti dal!* (Мариндол 1991, Terseglav 1996: 193); *Добер вечер, домаћине, | дошли су ти добре госте, | добре гости чаројице* [sic!] (Банија-Мрчај, Мугај 1992: 207); *Ој коледо мој коледо | добри смо ти гости дошли, | добар смо ти глас донели* (Зајечар, Костић 1978: 415); *добри су ти гости дошли, добар су ти глас донели* (бољевачки срез, Грбић 1909: 95); и бугарске коледарске текстове: *добре сме ти госкџе дошли, | ош по добар глас сме ти донели* (Бобошево, Кепов 1936: 134); *ниџ ни сме лоши орџ, | на сми ние добри гости, | дубри гости кулидари, | дџ ни дџриж добра дарџ, | дубра дарџ два туварџ* (Карловско, Ралев 1953: 318); *та на дари добра дарба, | добра дарба – превит кравай* (с. Врбаново, Габровско, Живков 1974: 61); *добри гости ти дојдоја, | добра софра да ми кладиш, | добар абер ти донесоја* (Костурско, Попвасилева 1968: 165); *Чорбажо йош по-добър, | Йош по-добър хабар дойде, | од задоле, од кџилове* (Пловдивско, Арнаудов 1930: 3).

¹²⁶ О формули *добри гости* код јужних Словена в. Мороз (1998).

3.3.2. Континуитет

Време као категорија представља друштвену конструкцију (Adam 1990: 42), чије су кључне карактеристике идеја о правилном понављању временских сегмената и цикличности времена и идеја континуитета. Ове идеје, како истиче Zerubavel (1981: 12), у великој мери утичу и на човекову перцепицију и социјалну организацију света у коме живи: “The temporal regularity of our social world has some very significant cognitive implications. In allowing us to have certain expectations regarding the temporal structure of our environment, it certainly helps us considerably to develop some sense of orderliness. (...) Temporal irregularity, on the other hand, contributes considerably to the development of a strong sense of uncertainty”.

У тексту здравице, који се у великој мери заснива на представи о трајању, односно понављању у времену, *година* је основна временска јединица: *И догодине се састајали и сабирали к овоме дому и домаћину* (Срби граничари, Беговић 1887, Недељковић 1991: 224); *И догодину дабогдаде да се збирамо при нашега домаћина на пијење* (Пирот, Јовановић 1992: 8); исп. бугарски текст који се изговара за Нову годину: *живо и здраво до година, до година, до амина!* (Христов 1995: 166). Имајући у виду првенствено аграрни карактер здравице и њене основне идеје, овакву временску сегментацију свакако можемо повезати са трајањем аграрног циклуса.

3.3.2.1. ове године – догодине

Формула *ове године* : *догодине* је у служби реализације основних идеја здравице: обезбеђивања плодности и добрих приноса, па тиме и поновног састанка у кући домаћина. Концепт годишњег циклуса карактеристичан је за све здравице, без обзира на прилику у којој се изговарају, с тим што ће у здравицама везаним за животни циклус доминирати идеја напретка – здравицом се жели да повод за окупљање следеће године буде наредни битан догађај у животном циклусу: *овуја годину свадба, догодину крштење и стрижба; сад при вас, догодину при нас* (Пирот, Јовановић 1992: 26); бугарски свадбени благослов: *Како що сме се собрали на свадба, така после на крџцене и на плетиво* (Каменица, Захаријев 1935: 440). Идеја напретка, односно повећања приноса, богатства, броја стоке и чланова породице може бити исказана и на следећи начин: *Ове године како смо могли, а догодине боље и више* (бољевачки срез, Недељковић 1991: 225).

Формулом *ове године* : *догодине* успоставља се континуитет у времену и жели понављање следећих елемената обреда:

- **место** (где : ту)

Ђе ове године, ту и догодине. Пуно лета и година (горњи крај Височке нахије 1928, Недељковић 1991: 224); *За срећнијех крснијех свијећа, Ђе се градили ове године, да Бог да и догодине и на предушта лета и до вијека* (Црна Гора, Славарица 1995: 25); *Гдје приходе званце ове године, да Бог да и догодине и до суда праведног, доклен је сунца и мјесеца* (Црна Гора, Славарица 1995: 19); *куде се крсни колач кршил туде и догодину да се крши* (Пирот, Јовановић 1992: 19).

- **начин** (како : тако)

Ви, како дошли у мој дом ове године, дошли и до друге за године дуге (Далмација, Славарица 1995: 43-44); *и ка ти се данас за здравје пије, пило ти се много лета и година* (Пирот, Јовановић 1992: 10).

- **актер**

Ко је поставио [софру, ТП] ове године, постављао је и до године пуну и честиту (Далмација, Славарица 1995: 43-44).

Формула *ове године* : *догодине* јавља се и у клетви, при чему се идеја напретка трансформише у своју супротност: *Овуј годину ижу градили, догодин јексери из пепел вадили* (Пирот, Златковић 1989: 230); *Овуј годину кућу градили, а догодину из кућу јексери вадили* (ор. cit., 232).

3.3.2.2. 'заувек'

Идеја континуитета, реализована најчешће кроз формулу *ове године* – *догодине*, шири се у здравици на сакрални појам *вечитог*, чија текстуална реализација следи поменутој формули и дата је кроз лексичке спојеве као што су *до суда праведног, доклен је сунца и мјесеца* (Црна Гора, Славарица 1995: 19), *за длго и млого* (Карашево, Румунија, Радан 1998: 108), *предушта лета и до вијека* (Црна Гора, Славарица 1995: 25); исп. буг. *до амина!* (Христов 1995: 166).

3.4. ОБЕЛЕЖЈА

Термином *обележја* у овом раду означавамо широки спектар категорија које се у етнолингвистици руског језичког подручја означавају термином *признаки*.¹²⁷ С. Толстая (2001: 2) истиче да овај термин у

¹²⁷ Исп. зборник *Признаковое пространство культуры*, Москва 2002.

руском језику семантички покрива мноштво неспецијализованих речи, као што су *свойство, особенность, качество, черта, характеристика, оценка*, као и велики број специјализованих термина: *предикат, атрибут* (или *атрибутив*), *адјектив, определение, квалификатив* (или *квалификатор*), *параметр* итд. “Само слово *признак* может иметь два значения: оно может обозначать нечто, принадлежащее объекту, его конкретное свойство (например, красный цвет шляпы), а может служить обозначением некоторого параметра, способного принимать различные значения” (Толстая 2001: 2); исте карактеристике можемо приписати *обележја* у анализи која следи.

3.4.1. Телесна обележја

3.4.1.1. Животињско тело

У благослову који чини део текста здравнице доминирају телесне особине животиња. Будући да је директни адресат овог благослова домаћин са својом породицом и имањем, у тексту ће се јавити домаће животиње,¹²⁸ пошто оне припадају кругу адресата и његова су својина. Добре и пожељне особине које се наводе тичу се телесних карактеристика животиња или се, с друге стране, односе на њихову способност размножавања.

3.4.1.1.1. Рог

При одређивању позитивних и пожељних особина рогова домаћих животиња, релевантне су њихове следеће особине:

- **облик рогова**, где доминантну улогу има глагол *вити*, а подједнако је присутан и придев *крив* (који се семантички слаже са оним изведеним од *вити*): *овнови вилаши, јарци рогаш* (Змијање, Карановић 1932: 88; *s. l.*, Кнежевић 1964: 347; Медна, Лилек 1898: 30-31); *витороги овнови, витороги волови* (Лисац код Стона, Мариновић 1971: 518); *овнови виторози* (Босанска Посавина, Simić 1966: 202); *овнићи кукорози* (Сокобања, Вељић 1989: 53); *вилашаст* *волови, витороги овнови* (Срби граничари, Беговић 1887, Недељковић 1991: 233); *волови вилаши* (Мајкић-Јапра, Петровић 1981: 166).

¹²⁸ О веровањима и обредима везаним за домаће животиње код источних Словена в. Журавлев (1994).

- **величина** (изражена придевом *рогат*): *волови рогати* (Крагујевац, Кића 1907, III, No. 30);

- **број** рогова, при чему се број већи од нормалног (два) вреднује позитивно: *овнови тророгови* (Белобрешка у Румунији, Илић 1958, Муз. архив б.б. V/11); *волови петороги* (s. l., Ćubelić 1970: 6).

Исти позитивни атрибути рогова¹²⁹ домаћих животиња срећу се и у јужнословенским обредним текстовима – исп. примере из српских текстова *јагањци виторози, јарићи виторози/пђерози, виљороги* (југоисточна Србија, Мороз 1998: 29), затим бугарских: *овнови виторози, козици виторошки* (Константинов 1889: 3); *јаренца виторошки* (Бобошево, Кепов 1936: 134); *козици праворошки* (Пловдив, Арнаудов 1930: 3). Ове особине присутне су и у западнословенским и источнословенским фолклорним текстовима: пољ. *Coby się wam darzyły barany z krętymi rogami, a konie z krzywymi nogami, gęsi siodlate i kury arbate* (Пардолувка, Закопане, Усачева 1977: 40-41); рус. *Лошади гриваты, коровы рогаты, овцы лохаты, свиньи горбаты* (Нижегородско Поволжје, Коперова 1995: 20).

Наведене позитивне особине домаћих животиња које се односе на рогове од суштинског су значаја и за обредну праксу: жртвено јагње на Ђурђевдан у пиротском крају мора бити најлепше и имати најдуже рогове, а бира се по ојагњењу међу првим јагањцима: “Ако најубаво не закољеш, оно после само че цркне!” (Златковић 1998: 77-78). С друге стране, код источних и западних Словена у коледарским текстовима се јавља формула која представља опозицију позитивном зооморфном телу – то је формула претње коледара уколико не буду обдарени, у којој долази до нарушавања позитивне представе везане управо за рогове домаћих животиња: рус. *Як не дасте колача, | выведеме рогача | на попов перелог | зобъеме му правый рог* (Виноградова 1982: 133); пољ. *Nie docie scodroka, | to dojcie koloca, | nie docie koloca, | to wezmimy wot z obory rogoca, | wyprowadzimy go na przylozek, | zbijemy mu prawy rozek* (Мазурија, Виноградова 1982: 133). На јужнословенском терену нема много потврда да се клетва необдарених опходника преноси на имање и домаће животиње, али се ипак јављају: *Lesica vam podrta, a kravica odrta* (Ступник код Зареба, Korenić 1896: 141).

¹²⁹ Занимљиво је задржавање оваквог позитивног атрибута и у ругалици – тексту са негативним односом према адресату: *Љубичани чиничани | чинте гласа међу нас | да јебемо вас. | Ваше краве виторозе | ваше горе дигле ноге* (с. Божовић, Крушевац, Николић 1991: 44).

3.4.1.1.2. Нога

Величина и облик ногу такође су значајне особине домаћих животиња које из тог разлога имају своје место у структури здравице и других обредних текстова: *коњи кракати* (Крагујевац, Кића 1907, III, No. 30); *вилоноги коњи* (Лисац код Стона, Marinović 1971: 518); *јагањци правоноги, јарићи дугоноги* (Југоисточна Србија, Мороз 1998: 29).

3.4.1.1.3. Реп

Велика дужина репа домаћих животиња сматра се позитивном особином: *Било му у тору репато* (Невесиње, Мештеровић 1887: 188); *дугорепе краве* (Срби граничари, Беговић 1887, Недељковић 1991: 233), *дугорепи телићи* (Југоисточна Србија, Мороз 1998: 29); и боја репа може се јавити као релевантна особина у обредним текстовима: исп. буг. *телчинка белопаши* (Бобошево, Кепов 1936: 134).

3.4.1.1.4. Зуб

Зубатост као позитивна особина везана је за свиње, тј. вепрове, што се може објаснити њиховом исхраном жировама: *зубати прасци* (Срби граничари, Беговић 1887, Недељковић 1991: 233); *прасци зубашци* (Мајкић-Јапра, Петровић 1981: 166; Забрђе, Бјељина 1971, Rihman-Šotrić 1989: 189; Липово Поље, Лика, Škarić 1908: 157-158).¹³⁰

3.4.1.1.5. Брада

Брадатост је позитивна особина која се у здравици приписује козама: *брадате козе се патиле* (хомолски срез, Недељковић 1991: 236).

3.4.1.1.6. Грива

У бугарским коледарским текстовима срећу се следећа одређења кобила: *кобилки левогривки, кобилке левогривке*. Геров (1978) ове лексеме објашњава као “грива савијена на леву страну”, док Дукова (Dukova 1992: 47) овакво објашњење сматра неоснованим са становишта анатомије и сматра да лексичком елементу буг. *ляв* у наведеним изразима треба приписивати семантику коју има и придев *завит*

¹³⁰ Александар Лома ми је скренуо пажњу да позитивно вредновање зубатости вепрова може бити веома стара појава: некада су зуби дивљег вепра били веома вредан материјал. Тако су у микенско доба од њих правили шлемове, а за један такав шлем било је потребно неколико десетина вепрова.

‘увијен’. Своју претпоставку Дукова употпуњује и чињеницом да је текст у коме се наведени изрази јављају забележен и у варијанти: *кобилите изжребили – | а кончета витогривки*. Такође, у бројним фолклорним текстовима буг. *ляв* и *крив* јављају се као синоними (исп. израз буг. *криво – ляво* ‘мање-више’), а паралелна употреба делимичних или потпуних синонима карактеристичан је механизам у јужнословенском усменом фолклору – исп. загонетку *Крив сџм, лав сџм | до небо то стигам ‘дим’* (Стойкова 1970: 484), затим *кривата лева кобиличка* (Каравелово, Новозагорско), *през криво лево сокаче* (Славено, Смоленско). Синтагме *кобилки левогривки, кобилке левогривке*, закључује Дукова (*loc. cit.*), представљају архаизме који наводе на закључак да је прасловенско **lěvъ*, слично латинском *laevus*, садржало и семантички елемент “крив, увијен”.¹³¹

3.4.1.1.7. Боја

боја	животиња
бела	<i>биле овчице</i> (Височане, Nazor 1968: 186) <i>биле овце</i> (Трновац, Госпић 1870, Ćubelić 1970: 5) <i>бијеле пчеле</i> (Срби граничари, Беговић 1887, Недељковић 1991: 233; Влајинац 1925: 218) <i>беле овце</i> (Бољевачки срез, Недељковић 1991: 221) <i>бијели волови</i> (Груда, Конавли, Balarin 1898: 287)
риђа	<i>рици јарци</i> (Пирот, Јовановић 1992: 16)
сива	<i>сиве јунице, сури магарци</i> (Пирот, Јовановић 1992: 16) <i>сиве краве</i> (Бољевачки срез, Недељковић 1991: 221) <i>сива говеда</i> (Влајинац 1925: 218)
зелена	<i>зекасти волови</i> (Трновац, Госпић 1870, Ćubelić 1970: 5)
црна	<i>врани коњи</i> (Кнежевић 1964: 347); (Медна, Лилек 1898: 30-31)
(врана)	<i>вроне козе</i> (Трновац, Госпић, Ćubelić 1970: 5)
плава	<i>плави волови</i> (Кнежевић 1964: 347); (Медна, Лилек 1898: 30-31)
бара	<i>козе баре</i> (Пољица, Ivanišević 1904: 272)

Боје животиња пожељне у моделу света који ишчитавамо из текста здравице изражавају се, осим помоћу придева, и преко хиперболичних формула, где се осим значења ‘број животиња тако велик да потпуно прекрије (зацрни) неки локус’ (в. поглавље 2.3.1.1.), јавља и значење ‘број животиња тако велик да неки локус поприми боју карак-

¹³¹ Исп. топоним *Лева Река* код Охрида.

теристичну за те животиње': *Све му поље овце побелиле, а стрњево козе поцрнеле, ја руднине све сива говеда* (Влајинац 1925: 218).

• **беле пчеле**

Лексички спој **беле пчеле** карактеристичан је пре свега за терминологију пчеларства, одакле је преузет у родбинску терминологију, где означава потомке у трећем, четвртом, или петом колону.¹³² У пчеларској терминологији овај израз је, како истиче Бјелетић (2001: 107, ф. 5), и данас у употреби – “у стручној терминологији, у којој је превагу добила сремска лексика, систем номинације ројева обухвата следеће називе: *рој, првенац, другенац, трећенац, паројак, беле пчеле*. У многим другим говорима називи *паројак* и *беле пчеле* имају другачије значење или пак њихово место у семантичком пољу ројева заузимају синоними”. Израз *беле челе* јавља се и у фразеолошкој употреби, у значењу ‘изобиље, богатство’: “у бољевачком срезу *беле пчеле* немају везе са ројењем пчела. Тамо, кад ко кога благосиља, рекне му *да Бог да стекао беле пчеле!* Тиме народ хоће да искаже жељу да стекне богатство које нико нема” (Ђорђевић 1958: 208).

Бјелетић (2001: 109) наводи податак да се *беле пчеле* помињу и у средњовековној апокрифној литератури: *у том часу долете пчела бела и улете му у уста* (Народно житије св. Јована Рилског); *и из крви телчеве узлетеше пчеле беле као снег* (Апокриф о гостољубљу Аврамовом); *тада узлетоше пчеле беле као снег* (Апокриф о Асенети).¹³³

Полазећи од лексичке, фолклорне и књижевноисторијске грађе, Бјелетић претпоставља да објашњење за спој *беле пчеле* у пчеларској, родбинској терминологији и фразеологији треба тражити у симболици беле боје, која између осталих изражава и идеју плодности. По ауторкином мишљењу, атрибут у овој функцији има и значење реткости, према чему се овај израз доводи у везу са изразима *бели орао, бела риба* (ор. cit., 112-113).

• **леве пчеле**

За бугарске опходне текстове карактеристично је одређење пчела помоћу придева *леви*: *отам лети лева пчела, та си падна на ракаво; попасла е ситен везок, набрала е ногу медок: на ножица по лажица, на главица по паница, на дупенце по купенце!* (Каменица, Захаријев 1935: 220); *Пчели му се изроиле, се рояци се леваци, леко фъркатъ,*

¹³² О родбинском називу *беле пчеле* в. Бјелетић (2001: 106-117).

¹³³ Наводи у оригиналу и подаци о рукописима апокрифа могу се наћи у Бјелетић (2001).

тежко носат, на крилата кафталийки, на ногите джондџирийки (Пловдивско, Арnaudов 1930: 3); *трѣмкѣ ти се изроиле све трѣмчице левогривкѣ. На главица по паница, на дупенце по купенце, на ножица по лажница* (Ћустендил, Захариев 1918: 167); *сѣс пчелици левогривки* (Ботевградско, Василева 1998: 17).

Маринов (1914) израз буг. *лява пчела* објашњава као ‘пчела недоступна злим духовима’. Дукова (1992: 49) наводи следеће дијалектошке потврде: *лява пчела* ‘пчела која гони човека да би га убола’ *левак* ‘зли рој’ (С’чанли), на основу чега објашњава буг. *ляв* у овом контексту као ‘опак, зао’, указујући на семантичку паралелу са *крива муха* ‘стршљен’ (Света Петка, Велиградско).¹³⁴ Објашњење како се лексички елемент са оваквом, по својој природи негативном, семантиком могао наћи у тексту чија је општа семантика позитивна и чијем се адресату упућују добре жеље, треба тражити у чињеници да само пчеле радилице боду, док матица жаоку користи искључиво против друге матице уколико са њом дође у сукоб, док трутови жаоке уопште немају (Dukova, *loc. cit.*). Ауторка претпоставља семантички развој *зла пчела* > *работна пчела* у бугарском језику, поткрепљујући своју тврдњу следећим дијалектизмима: *лявата пчела* ‘живахан, жустар човек’ (Хасковско), *лева пчела* ‘веома послушан, вредан’ (Становци, Брезнишко). На семантичку везу између израза *лява пчела* и пчеле радилице указује и податак да у Малој Азији (Коца-Бунар) *лява пчела* означава кошницу у којој се не налази матица (ТрСб V/1, 52).

• **зекасти волови**

Придев *зекаст* као одређење боје волова и других домаћих животиња широко је распрострањен на јужнословенском терену: док Чубелић (Čubelić 1970) даје пример из Госпића, Глиша Елезовић (1932) на Косову бележи следеће лексеме: *зекоња* м. ‘во затворене, сиве длаке’, *зека* ф. ‘име зелене козе’, *зекас* adj. ‘зеленкаст, сив, нарочито кад је реч о длаци животиња’, *зељоња* т. ‘име вола’. И Скок овај придев одређује као “зеленкасто сив” и изводи га од “зелен” (Skok III, 648, s.v. *zelen*). Ivić (1995: 95, 100) доказује да “боју *зеленог коња*, односно *зеленка* оличава собом претежно сиви тон” и да је “јужнословенска лексичко-семантичка творевина *зелен коњ* [која постоји у бугарском и српском језику, ТП] поникла на тлу Балкана под утицајем неких (несловенских) језичких модела који су ту ‘били у игри’ у време словенс-

¹³⁴ О семантичком преплитању лексема *леви* и *крив* в. 3.3.1.1.6.

ких освајања балканских пространа; проблем зеленог коња, према томе, не спада толико у домен славистике, колико балканологије”.

• **баре козе**

Придев *бар(а)* јавља се као одређење коза, како у тексту здравице тако и у другим потврдама – исп. *бара* “име кози крмачи” (Skok I, 110, s.v. *баран*), *бара* “бијело црна коза (Перушић, Лика)” (Skok I, 115, s.v. *барзаст*). Скок сматра да је могуће да је овај придев “настао од придева *барзаст* ‘напола црн, сив или бијел’, у говору чобана у Врани (Далмација) за козу, такођер Србија. У истом значењу буг. *барзав*, у румунском *capră barză* ‘коза црно шарена’ (Ердељ), у цинц. *bardzu* ‘бијел’”. На основу овога Скок закључује да је у питању пастирски балканизам арбанаског порекла (*barth*, придев према *bardhë* ‘бео’) (Skok, loc. cit.).

3.4.1.1.8. Особине које означавају плодност и друге корисне особине

животиња особина

кобиле	<i>кобиле ждребеће</i> (Рекаш, Хрвати у Румунији, Vlašić 1928: 44) <i>кобилице ждрепке</i> (Кола у Босни, Šajnović 1906: 145) <i>кобиле ждрепке</i> (околина Тешња, Станковић 1887:28-29)
волови	<i>волови теглачи</i> (Пирот, Јовановић 1992: 16) <i>потезжни волови</i> (Херцеговина, Кнежевић 1963: 70) <i>ораћи волови</i> (Недељковић 1991: 229)
коњи	<i>коњи јаачи</i> (Пирот, Јовановић 1992: 16) <i>јахаћи поворни коњи</i> (Херцеговина, Кнежевић 1963: 70)
бикови	<i>дебели бикови</i> (околина Параћина 1987, Недељковић 1991: 136)
краве	<i>музне краве</i> (околина Параћина 1987, Недељковић 1991: 136) <i>краве телке</i> (околина Тешња, Станковић 1887:28-29)
овце	<i>овце сјањне</i> (околина Тешња, Станковић 1887:28-29) <i>вунате мљечне овце</i> (Херцеговина, Кнежевић 1963: 70)

Наведене особине животиња омогућавају реализацију жеља изречених у здравици: успешно довођење аграрног циклуса до краја (*потезжни волови*, *волови теглачи*, *ораћи волови*), множење стоке (*краве телке*, *овце сјањне*, *кобиле ждребеће/ждрепке*), као и богато имање и благодање у породици (*вунате мљечне овце*, *музне краве*).

3.4.1.2. Људско тело

3.4.1.2.1. Зооморфне одлике љуског тела

Уколико се особине домаћих животиња (рогатост, репатост) – које су изразито и само зооморфне и у зооморфном коду прихватљиве и пожељне – пренесу у антропоморфни и припишу човеку, постају негативне и непожељне. Зато се оваква трансформација среће у делу текста здравице који семантички представља клетву: *винули ти наши душмани репом низ дежањске дерике* (Броћанска жупа, Херцеговина, Milićević 1915: 213); *дао му Бог орлове нокте, и са њима дрљо и орао* (Златибор 1988, Недељковић 1991: 237); *дао му Бог шугу, орлове нокте, илинске врућине* (Златибор, Ђенић-Рујански 1988: 41).¹³⁵

Трансформација животињских одлика у људске веома је честа у текстовима здравица које су од стране записивача окарактерисане као шаљиве:¹³⁶ *сва ти стока куса била, само ти имо реп* (Глумач, Кнежевић 1961: 157; Лисац код Стона, Marinović 1971: 521; пожешки крај 1988, Недељковић 1991: 237); *Бог ти дао кућу богату, децу рогату, собу ладну, децу гладну... Бог му дао у њиву стогове, на главу рогове* (Гари, Расина, Кића 1906, II, No. 33). Мотив рогатости човека чест је и у клетвама забележеним ван обредног контекста: *Да Бог да ти се рогове на главу надисали* (Пирот, Златковић 1989: 37); *Бог ти дао рогове* (Гружа, Никетић 1993: 24); *Рогови ти никли дабогда* (s. l., Марковић 1992: 29); мак. *Рогове да му излезнат* (Македонија, Китевски 1988: 219).

¹³⁵ Исп. бугарску клетву *Да даде Господ да те ване камилска шуга и орлови нокти, да се чешаш, да се влачиш, да се чуе чџк у Стару планину* (Христов 1995: 143).

¹³⁶ Фолклорни текстови који се на синхроном плану доживљавају као шаљиви нису првобитно морали имати такву функцију. Бавећи се пејоративима којима се у варијантама јужнословенских текстова новодоведена млада обраћа својти, Сикимић (1998: 29-30) истиче да се “текстови у којима је својта маркирана пејоративима обично у фоклористици маркирају као шаљиви, мада њихова веза са антипонашањем указује на првобитно ритуалан карактер. Брисањем свести о антипонашању као ритуалној радњи, овакви фолклорни текстови синхроно делују само као шаљиви, или чак као сатирични.” Исп. такође исказ информатора из околине Пирота о шаљивим благословима: “Тека се при нас малко на шалу, ама малко и наопако, благосивља” (Златковић 1989: 284). Занимљиво је, с друге стране, тумачење шаљивих здравица које даје Вишњевац (2000: 99-100): по његовом мишљењу, политика комунистичких власти после Другог светског рата допринела је губљењу обичаја слављења крсне славе, а тиме и нестајању здравица; међутим, “умјесто старе, озбиљне и богоугодне здравице, однекуда је непримјетно, готово тајно, у широке народне масе ушла шаљива здравица – негдје шездесетих година”.

Трансформација зооморфно – позитивно > антропоморфно – негативно у фолклору функционише на много ширем плану него што је однос благослова и клетве у оквиру здравице. Док у сегменту текста здравице *брадате козе се патиле* (хомољски срез 1914, Недељковић 1991: 236) атрибут *брадат* позитивно одређује *козе*, он има сасвим негативну конотацију у погрдним именима за свекра: *козја брада* (Вук I, 188°), *козјобрада* (Вук I, 701°), *Јарац Брада* (Кића 1905, No. 38; Познановић 1988: 336), *јарчебрада* (Златичанин 1894: 263), *јарчи-брада* (Васиљевић 1965: 25), *јарчобраде* (Вук I, 679°), као и у песми која се пева прво јутро по свадби: *Ој ти, свекре, козја брадо! | Да ми није прво јутро | ја ти не би рекла: дадо!* (Оток, Lovrečić 1897: 452). Исти је случај са придевима *рогат*: *Ој свекрво кукорога, одбићу ти оба рога па ћеш ићи крњорога* (Познановић 1988: 355)¹³⁷ и *репат* – исп. дечије ругалице: *Латинине/Кудровине репати, с јутра ћеш ми крепати, тешко оној руци која ће те вући, тешко оној лопати која ће те копати* (Zovko 1898: 999); *Циганине репати, с јутра ћеш ми крепати* (Миодраговић 1914: 345).¹³⁸

3.4.1.2.2. Телесне деформације

Негативне жеље изражене клетвом које се упућују човеку врло често су усмерене на његово тело, јер се на тај начин директно угрожава човекова егзистенција. Телесни недостатак било које врсте се у традиционалној култури схвата као “знак чега-то пустостороннего, опасног за човека” (Мороз 1998: 29), те су људи са телесним недостацима изразито негативно маркирани. У Бугарској, “полазником не может быть человек с какимнибудь физическим изъяном (буг. *бе-лежен човек*), на пример слепой, глухой, хромој, горбатый, с извеченој руком, карлик” (Усачева 1977: 63-64). Филиповић (Filipović 1970: 224) наводи да Срби у Белој Крајини “настоје да на Божић не виде никог болесног и старог, већ здраво и напредно чељаде”.

Уз начин деформисања људског тела, у обредном тексту често се даје последица деформације; то никада није физичка ружноћа, него је увек немогућност задовољења егзистенцијалних потреба (узимања хране, воде, немогућност кретања и сл.).

У здравици и њој сродним текстовима доминирају следеће негативне представе о људском телу: умањено, слабо, згрчено, стешњено, мекано тело и тело са израслинама.

¹³⁷ Сви примери цитирани су према Сикимић (1998).

¹³⁸ Цитирано према Сикимић (1998а: 22).

3.4.1.2.2.1. Израслине на телу

Адресату – потенцијалном непријатељу – у здравици се клетвом изриче жеља да му на телу, најчешће на лицу, израсте пришт или мртва кост и да се тиме онемогући да узима храну и воду, чиме му се директно угрожава егзистенција.

3.4.1.2.2.1.1. Мртва кост

Мртва кост је тврд оток или коштани израштај на телу (буг. *мъртва кост*, *мртвокос* (Асеновград), сх. *мртва* (*мрча*) *кост*, *мртвокос*/*мртвокоса* (Призрен), *mrtveška koščica* (Врбник), пол. *kość/kosteczka martwa*). У словенској народној традицији придаје јој се магијски значај. У руском фолклору зове се *могильная кость*, *навья косточка* или *мертвая косточка* и везује се за нарушавање култа покојника: “появляется у тех, кто перешел дорогу покойнику” (Кубан, Бондарь 1998: 70); “По поверью, она бывает причиною беды, смерти, никогда не гниет въ трупе и родится оттого, коли кто въ навий день (день общего поминовенья покойниковъ, въ южной Руси понедельник, в средней и северной вторникъ) перелезеть через забор” (Даль, s.v. *навь*); и у словачком фолклору појава мртве кости везује се за покојника: “Na vistreteho [мртвац, ТП] sa nesmelo nakukad prez okno, lebo že bi zvedavemu narostla mrtva kost” (Малженице, *Slovník slovenských nářečí* 1994, s.v. *kost*’).

Клетве са жељом да непријатељу израсте мртва кост веома су честе у бугарском фолклору, пре свега у коледарским текстовима: *Дигнала ти се мртва кос под нос, та не могъл на лет вода да пиеш, а ишъл, дека жени мочали и дека гускѝ срали* (Ћустендил, Захаријев 1918: 170); *под носа ти мрътъва кост, да не мож зиме на леда, вода да се напие, лете у стомна* (Софијско, Живков 1974: 79); *Да цуне кумица у ручица, подвил му се кос под нос, грешил, та цунал кумица у гузица* (Каменица, Захаријев 1935: 196).

Док се у овим клетвама, дакле на вербалном плану, успоставља лексичка веза *кост* : *нос*, на акционо-обредном плану, у обредним радњама за лечење мртве кости успоставља се веза *кост* : *гост*.¹³⁹ И у вербалном делу ових обреда реализује се формула *кост* : *гост*.¹⁴⁰ “Кад

¹³⁹ Укрштање ове две формуле срећемо у тексту басме против кијавице: *У мог комишије Јове гори свијећа, дошао му гост: мој балабан у његов нос* (Драгичевић 1909: 466).

¹⁴⁰ Везу *кост* : *гост* налазимо у тексту који се у Банији изговара на Јурјево: *Дајте Ђури криву кост | да вам буде бољи гост* (Солина, Мугај 1992: 196). У околини

неко има мртву кост, онда нека, кад му неко дође пред кућу са коњем и самаром а да нико не види, подигне самар на коњу па по самару, по стељи (оном мјесту, што коњу лежи на хрптеници), оном мртвом кости таре и говори: *Ево ми дође гост и однесе мртву кост.*” (Папрача код Власенице, Драгичевић 1909: 477); “Онај који има мртву кост, пази кад му гост кући дође и узме своју стару кошуљу па криомице метне госту у торбу а кад гост пође, говори: *Оде ми гост и однесе мртву кост*” (Забрђе, Драгичевић 1909: 478).¹⁴¹

3.4.1.2.2.1.2. Пришт

Клетва у којој се изражава жеља да потенцијалном непријатељу на носу или језику израсте бубуљица или слична израслина, функционално је подударна управо описаним клетвама са мотивом мртве кости, и такође је карактеристична за бугарске коледарске текстове: *да му стане една пѣпка на носа, голяма, голяма като циганския най-големия тѣпан*,¹⁴² *на крѣстника си лесно рѣка да целува, на танур леца да зоби, на кѣрга мляко да лоче, на леда вода да пие* (с. Ковачевац, Поповско, Живков 1974: 78). Исп. и клетве са оваквом семантиком забележене изван обредног контекста: *Да Бог да плик на језик да му се дигне, па да не мож да једе ни да орати* (Пирот, Златковић 1989: 192); *Приш ти се дигнал на језик* (ор. cit., 237); *Чир ти се дигло на језик, па да не мож да оратиш* (ор. cit., 250); *Чомуга ти се дигло на чело, па да одиш зашитен* (ор. cit., 250).

Ивањић-града забележено је веровање да се на Валентиново врапци жене, за које је везан фолкорни текст о “врапчијој гозби” у коме се такође јавља поменута формула: *Vrabci se žene, zovite mene, ako nebum dober gost, vtrgnite mi rebro – kost!* (Deželić 1863: 225).

¹⁴¹ У фолклорним текстовима јавља се још једна формула овог типа: *мост : кост*, при чему се у том случају релевантном особином кости сматра тврдоћа: *Je li trden ta vaš most? On je trji kakor kost* (Štrekelj 1904-05, према Katičić 1991: 39); *Положу тоби мости з билои риби кости* (Потребня 1883: 134, према Katičić 1991: 39).

¹⁴² У фолклорним текстовима, цигански бубањ често се јавља у поређењима чији је други члан соматизам: исп. текстове из јужне Србије и Бугарске: “Кад сам отишаја при корубу, оно се изнад воду савила жена. Гледам: горе гу глава ко на козу, све исто: брадица, уши козји, рошчићи – доле копите како у Ђорђино кљусе; *гузица гу ко цигански тупан*, а обукла некакве чешире, старинске сас голему погузину...” (Radenković R. 1995: 89); *Главата му колко два тупана, очите му колко две панице; главата му като за тупана, рацете му като два балвана* (Иванова 1995: 130).

Бугарски израз *благата рана* ‘пришт’ (Дупнишко, с. Бобошево, цит. према Толстой 1995б: 37) резултат је табуизације: исп. и рус. дијал. *благой* ‘плохой, ядовитый, дурной’ (Толстой, *loc. cit.*).¹⁴³

3.4.1.2.2.2. Умањено тело

У здравици је честа клетва којом се потенцијалном непријатељу жели да има мало и слабо тело – исп. клетву *Болес да те држи, па снагу да ти одузне, па да омршавејеш и испаднеш, па сенћу да си не видиш* (Пирот, Златковић 1989: 186).

• *бити танак као конац (и црн као лонац)*

Умањено тело у тексту здравце представљено је формулама *бити танак као конац (и црн као лонац)* и *кроз камиш се провлачити*, у лули ноге прекрстити. Исп. примере: *тањи бија него конац, а црњи него лонац; кроз камиш се вера, у лули ноге грија* (Пољица, Nazor 1984: 127); *био танак каво конац, био црн као лонац; кроз камиш се провлачио, а у лули ноге прекрстио* (Јањ, Карановић 1933: 143-144); *Кроз камиш се провукли, у лули отпочели! Танки били као конац, трули били као гњео колац*,¹⁴⁴ *а црни били као код ватре лонац!* (околина Тешња, Станковић 1887: 28-29); *Ко ти о злу мислио, лонце ти крпио, црњи од лонца, тањи од конца, кроз чибук ти се провлачио, а на лули ноге прекрстио, па му и ту дуго и широко било* (s.l., Ćubelić 1970: 12); *Низ храст слетио па у камиш улетио, у лули ноге прекрстио и ту му широко мјесто било!* (Медна, Лилек 1898: 30-31); *Тко нам је злотвор (...) у лули ноге прекрстио, кроз камиш се провлачио. Црњи био од лонца, тањи од конца!* (Забрђе-Бјелина 1971, Rihtman-Šotrić 1989: 191); *А ти, стари свате, здрав био, у лулу сједио, кроз камиш ноге пружио, кошуљу запио* (s. l., Кнежевић 1964: 343); *дао ти Бог да био црн ко лонац, танак као конац: кроз чибук прошао, и у лули ноге прекрстио* (s. l., Ajdačić 1992: 157); *Ако би по несрећи рупио: тањи од конца, црњи од лонца; кроз камиш се провлачио, у лули ноге прекршио* (s. l., Ćubelić 1970: 8-9); *дабогда био тањи од конца, а црњи од лонца!* (s. l., Марковић 1992: 24).

Формула *танак као конац* среће се и у клетвама упућеним детету које прекида игру. У овим текстовима такође постоји веза *конац : лонац*, с

¹⁴³ О негативним значењима општесловенског *благ-* у источнословенским дијалектима пише Страхов (1988).

¹⁴⁴ Формула *конац : колац* јавља се и у другим обредним текстовима: на Беле покладе код Срба граничара домаћица после низа ритуалних радњи говори: *Вјештица ко конац, а у мене зуби ко колац* (Беговић 1887: 103).

тим што на семантичком плану у формули долази до преплитања значења *конац* ‘нит’ и *конац* ‘крај’: *Ко изиђе из игре тањи од игле, од иглина конца, рбина му од лонца* (Сарајево, Zovko 1898: 742); *Ко утече од игре и до игрина конца, чађа му до лонца* (Миодраговић 1914: 170).

Негативно вредновање црног, дакле употребљаваног лонца и оштра супротност према новом врло су присутни у веровањима Срба и Бугара. Тако се у селима у околини Пловдива на Чисти понедељак није смео стављати “црни” лонац на ватру, а у јужној Тракији су на крају жетве раздавали жито суседима искључиво у новом лонцу. Срби у Лесковачкој Морави су за Чисти понедељак куповали нови лонац или чинију (Славянские древности 1995: 530, s.v. *горшок*). Агапкина (1997: 55) куповину нових и ломљење старих лонаца објашњава опраштањем са мрсном храном на почетку поста.

Формула *бити танак као конац* и *црн као лонац* функционише као устаљени израз и особине *танак* и *црн* сматрају се инхерентним концу и лонцу. Због тога се ова формула може јавити и у следећем облику: *Душманин ни бил дебел ко кон’ц, бел ко лон’ц* (Пирот, Јовановић 1992: 68).

- **провлачити се кроз чибук**

Формула *провлачити се кроз иглене уши*¹⁴⁵ има исту структуру и симболику као формула *провлачити се кроз чибук*, а значењски је повезана са формулом *бити танак као конац*; исп. клетве у иглу *да те удену* (Пирот, Златковић 1989: 245), *три године болес да болујеш, на иглене уши да мињујеш, из иглене уши да гледаш, из иглене уши воду да пијеш* (Пирот, Златковић 1989: 243); *низ иглене уши да се проспташ* (*loc. cit.*). Повезивање умањеног, танког тела са иглом у традиционалној култури огледа се и у фразеологизмима *отанчати као игла* “поста-ти много мршав”, *да кога удјенеш у иглу* “врло мршав, танак” (Matešić 1982: 190, s.v. *игла*).

- **прекрстити ноге у лули**

Осим у здравици, ову и њој сродне формуле срећемо и у другим јужнословенским обредним текстовима: исп. текст који се пева при-ликом гребенања лана и конопље: *Ак имала, не донела, | ти жалосна кетен прела: | и на мртва господина; | на машу се обачала, | уз вериге подизала. | Кроз камиш се провлачила | и у лули ноге прекрстила* (Радо-вић 1956: 87), као и хиперболично дату слику малог тела у клетви из бугарске песме: *със стълба в гърне да влизаиш, | в гърнето турски да*

¹⁴⁵ За формулу *провлачити се кроз иглене уши* уп. Јеванђеље по Матеју 19, 24.

седниш, | и там да ти ѝ широко, | широко, либе, дубоко (Христов 1995: 159), где је дошло до замене лексема *грне* : *лула*.

Чибук и лула се у јужнословенској традиционалној култури срећу и као мера за изразито малу количину: *Тридест ага једну козу музе, | па се фале да је добро ране, | и доста су мрса сакупили: | чибук сира, а лулу кајмака* (Влајинац 1968: 555, s.v. *лула*).

Иначе, лексеме и лексички спојеви *лула, чибук, прекрстити ноге/седети турски* у здравици и другим јужнословенским обредним текстовима условљене су културноисторијским приликама.

3.3.1.2.2.3. Слабо тело

• *подупирати се сламком*

Концепт слабог, изнемоглог тела у фолклорним текстовима најчешће се реализује кроз формулу *подупирати се сламком*. Исп. клетву *Сас сламку да се потпираш, и сламката да ти је тешка* (Пирот, Златковић 1989: 245) и следеће фолклорне текстове: *Сламка препка да му е, Лазаре, игла потпор да му е, Лазаре* (Доњи Полот, с. Блаце, Ристовски 1987: 63); *Девет години, мамо, да леже, | ја на десета, мајко, да стане – | су сламка да се, мамо, потпира* (Мегленско, Егејска Македонија, Бицевски 1970: 102); *Комарац коњак да ти је, | сламка – тојашка да ти је | и она тешка да ти је* (Читлук, Јовчић 1982: 13).

Мотив *подупирања* врло је чест и распротрањен у словенским фолклорним текстовима. Најчешће има негативну конотацију, а агенс подупирући се може јахати неку животињу или седети на неком локусу. У текстовима са мотивом јахања предмет којим се јахач подупире и животиња коју он јаше најчешће су маркирани (дакле неочекивани); такви текстови по својој функцији по правилу представљају клетву или се изговарају као басме за терање нечистих сила. Агенс се најчешће подупире вретеном, а животиње које се јашу су кучка или петао – исп. клетве које се упућују девојци која не дође на седељку: *Кога нема на седељки, | нек узјаше пса шарова, | повезалом зауздало, | а вретено поштапало* (Ресава, Кића 1906, II, No. 8); *Која ми је овде нема, | на кудељку да дојаше, | а вretienце – пошибилце, | повезаљака – зауздалка* (Болевац, Грбић 1909: 282); *Мару нема на седељку, | ујанула суру кучку, | са жичку је зајездила, | с вretienом је побоцкује* (Ниш, Кића 1907, III, No. 36); *Анка нема на седенку, уианула кусу кучку, с вretienо иу побоцкуице* (Трнско, Живков 1905: 8); мотив јахања пса среће се и

клетви необдарених опходника: *овај гола дрпава | да би коња имала, | не би кучку јашала* (Лесковачка Морава, Ђорђевић 1958: 245).¹⁴⁶

Предмет којим се агенс подупире може бити и део тела – исп. *басму иде човек брвом, с курцом се поштапнуо, мудима се заметнуо, пичком се огрнуо; нит је курац поштапач, нит су муда заметач, нит је пичка огртач* (Штубик код Неготина, Пантић 1990: 20), и текстове у којима је агенс мачка:¹⁴⁷ *Маца сједи на столицу, ножицом се подбочи-ла, а ретићем опасала* (басма ‘од трупца’, Чајкановић 1934: 47); *Сиди мачак на улици, једном с’ ногом подбочио, а другом се поточио!* (свадбена песма, Котор-Варош, Kulier 1901: 617); *Сједи маца на огњишту, дуге ноге оточила, а репом се подбочила* (Zovko 1898: 996).

Сикимић (1997: 133) истиче да је формула у којој се актер подупире неким предметом или делом тела “општесловенска формула која се јавља у различитим магијским и обредним текстовима”. Варијанта ове формуле у којој се актер подупире сламком/иглом изражава представу о слабом, изнемоглom телу које се у балканској традиционалној култури вреднује негативно, те ће се ова формула јавити у делу здравице који представља клетву.

3.4.1.2.2.4. Згрчено тело

У народној представи о људском телу која се може ишчитати из текста здравице, види се да се величина тела, нарочито дужина екстремитета, вреднује као позитивна и пожељна особина (исп. *чашиа ти пуна, рука ти дуга*, Лисац код Стона, Marinović 1971: 518).

У делу здравице који представља клетву јавиће се семантичка супротност овој представи. Потенцијалним непријатељима жели се да имају згрчено, деформисано тело: *Да Бог наше душмане побије и душманске руке подвије* (Загорје, Авакумовић 1891: 145); *Да нам Бог душманима паоце подвије, а повиси и пошири кумове и пријатеље и моје добротиоце* (околина Сарајева, Тривковић 1887: 183).

¹⁴⁶ Исп. мотив подупирања у басмама: *Вук сједи на пртини, батином се подбочио, а месом се заложуо; нит вук седи на пртини, нит се батином подбочио, нит се месом заложуо, нит мог сина има урок* (басма против урока Цигана чергара, Uhlik/Beljkašić 1958: 207); *А ти мора мора! Сједи дома хрома, и два брата твоја, и сестрица Сурун-тија! Личином се поштапала а соком се опасала* (Сарајево, Лилек 1894: 669). Позитивно конотирани мотив подупирања срећемо у руским обредним текстовима: *да уж он [молодец] шелковой тетинкой подпоясался, | да он тугим лучком да подпирается, | да небыльма словесами похвалется* (Жекулина/Розова 1989: 86).

¹⁴⁷ Цит. према Сикимић (1997: 133).

Клетве забележене ван обредног контекста врло често садрже мотив грчења руку и ногу, које обично треба да буде упозорење или казна за крађу, узимање нечег туђег: *Ако си узела, руће да ти се згрче како това што си ми узела* (Пирот, Златковић 1989: 184); *Ако украднеш, ћопав ће одиш и руће ће ти се осуше* (ор. cit., 184); *Бог да те згрчи, па да не мрднеш* (ор. cit., 185); *Да Бог да се згрчи, па да му се ноће и руће скукоље и ишчепе, и да не види видело док је живо* (ор. cit., 193); *Да Бог да ти се ноће осушиле, па како клечку стануле* (ор. cit., 194); *Згрчио се као срп у планину* (клетва у Кривошијама, Вук. посл., 89).

Грчење као казна за крадљивца присутно је и у магијским радњама: “Ако се сумња у кога, да је што украо, па му се жели освета, онда га згрче на ови начин: узму жилу од вука те је објесу више огња; жила ће се кроз мало дана осушити и згрчити, а тако исто и крадљивац” (Бар, Јововић 1896: 101); “Ако покрадени изгори жилу од вука и намјени је осумњиченом, овај ће се згрчити ако је украо” (Црмница, Вукмановић 1988: 268).

Попут израслина на телу, грчење као телесна деформација треба да спречи адресата да узима храну и воду, дакле да онемогући оно што је у народној представи најнеопходније за човекову егзистенцију: *Ега ти исануле рућете, па да не мож леб у уста да туриш, да видиш како божјија сила мучи* (Пирот, Златковић 1989: 209); *Руће ти се осушиле до лакти/рамена, да не мож воду да пијеш* (ор. cit., 239); *Дано рџцете да ти изсџхнат и почернеят, като твойта черна душа, жџлта циганко* (Христов 1995: 148).

Негативна представа о згрченом телу присутна је у различитим облицима јужнословенске духовне културе. Тако се у бајци јавља мотив згрчене краљеве кћери и њеног лечења: *Трећи јопет приповида, како је краљеву ћер чинија да се сва смота ко клуко, па је нико не море изличит. (...) Ка се је клуко упалило, ниси мога од пустога смрада стат нијанке у граду, а како је год клуко горило, онако се је краљева ћер спружсала, док није дошла дрета ко свића.* (Заострог, Banović 1918: 201-203). Исп. и следећи текст: *... се је ники човик оженија, па му прву ноћ жена изашла на праг од куће, да мола [пусти, ТП] воду. Одма се изатогар згрчила ко срп. (...) Унда о’стра каже све: да му је жена прве ноћи изашла на праг молат воду, па нагазила и запишала врагу уср’ока, и ућорочила га. Зато да је враг угрчија ко срп* (Заострог, Banović 1918: 199).

У западним – католичким деловима јужнословенског ареала грчење удова везује се за убогог Лазара:¹⁴⁸ “*Лазар* кажу човјеку, кому су се ‘посушиле и склучиле’ ноге или руке, не може никуда без туђе помоћи те обично није ни за каки посао” (Самобор, Lang 1911: 63); “*Лазар* или *лазара*ст човик кому су уса’ле ка’ дриво ноге, не море се не подигнут ни одити него плаза¹⁴⁹ по тлеву четвороношке (на руке и ноге). Обично се мисли, да је то удес.” (Пољица, Ivanišević 1903: 234).

Телесни недостаци (згрчени удови, грбавост, хромост) у традиционалној култури сматрају се знаком припадања “гуђем”, нечистом, демонском свету. Тако се у Пољској сматра да сусрет са грбавим човеком доноси несрећу, а Кашуби су грбавост повезивали са злом – исп. пословицу *Zli jak garbal* (Славянские древности 1995: 521, s.v. *горб*).

3.4.1.2.2.5. Стешњено тело

На представу о умањеном и згрченом телу надовезује се представа о стешњеном телу, коме је онемогућено кретање; ова представа је у здравици повезана са негативним концептом *далеког*, одласком од куће и немогућношћу повратка. Стешњеност се схвата као ограниченост кретања, са којим је често повезано ломљење врата, дато као последица безизлазне ситуације: *дабогда отишио низа санске лугове да наплати дугове; нити дуга скупио, нити кући рупио, већ га снашла ноћ, па га прибила од леђа страна, а пред њиме била Сана, нит мого од Сане доље, ни од стране горе, већ се попео на криви раст и ш њег уломио врат* (Лубово код Јајца, Škaljić 1953: 215-216); *ни дугова наплатио, ни се амо повратио, већ га срела вода и незгода: оздо Сана а озго страна. Нити мого доље од Сане, нити горе од стране, ни у земљу од плоче, ни у небо од драче, већ се попео на један велики храст и уломио врат* (Медна, Лилек 1898: 30-31); *Бог му дао под ногу драчу, а на главу плочу, озгор га плоча туцала, а драча боцала!* (Загорје, Авакумовић 1891: 145); *На главу ти плоча, под ноге ти драча: плоча те туцкала, драча те буцкала* (Гари, Расина, Кића 1906, II, No 33).

¹⁴⁸ За мотив убогог Лазара исп. Јеванђеље по Луци 16, 19-31.

¹⁴⁹ О могућој народној етимологији *Лазар* : (п)лазити сведочи и руска изрека св. *Лазарь за вербой лазил*. Исп. и формулу *Лазар* : *лазити* у фолклорном тексту који уочи Лазареве суботе, певају девојке у колу, које “пруже руке од себе, па дигну мушко дијете, те иде преко руку: *Лази, лази, Лазаре, те долази до мене, Приватај се за мене, За свилене рукаве, За свилене мараме, За клечане кецеље* (Вук I, 198”). Више о формули која садржи глагол *лазити/плазити*, в. Sikimić (1994a), где се налазе и други примери фолклорних текстова у којима су повезане лексеме *Лазар* и (п)лазити.

Иста формула јавља се и у другим магијским и обредним текстовима: *Бог јој озго драчу, а оздо плочу, кад полетила – нагрдила се, кад пала – убила се* (басма против вештица, Раденковић 1982: 46).

Традиционална представа о стешњеном телу може се довести у везу са српскохрватским фразеологизмима *згнати у рог, сатерати у тикву/мишију рупу/орахову љуску* ‘притеснити, довести у тежак, безизлазан положај, ограничити у кретању’.¹⁵⁰ Свима је заједнички концепт малог, ограниченог простора у коме је човеково кретање онемогућено. Мршевић (1989: 499, ф. 17) наводи занимљив податак о бугарском фразеологизму *близо ли е Козирог при Гърня* који се употребљава “када се неко распитује за нешто што је познато и долази од имена два села у непосредној близини (Козирог и Гърня), што свакако није случајно”. Поменути фразеологизми се тиме повезују и са бугарском формулом *в гърне да влизаиш* (в. поглавље 3.3.1.2.2.2.), на основу чега се види да су представе о малом и спутаном телу у основи веома блиске, односно истоветне.

3.4.1.2.2.6. Мекано тело

У здравици се често среће клетва којом се потенцијалном непријатељу жели да му тело буде од лоја или воска, уз обично наведену и последицу таквог стања – немогућност да се лети излази на сунце, а зими стоји поред ватре.¹⁵¹ Ова изоглоса обухвата западни део српскохрватског ареала, где је честа у текстовима здравица, и крајњи исток јужнословенског простора – врло је присутна у бугарским обредним текстовима.¹⁵²

¹⁵⁰ О овим фразеологизмима у њиховим еквивалентима у осталим словенским језицима в. Мршевић (1989). Ауторка овај фразеологизам налази у Његошевој песми посвећеној руском цару Николају I. Исти израз забележио је Filipović (1970: 171) код Срба у Белој Крајини: *Сад ви мене гоните у козји рог да не знам ће сам*; на овом терену он може бити резултат утицаја словеначког језика, у коме постоји фразеологизам *v kozji rog zgnati* (в. Sovre 1960: 181-182).

¹⁵¹ Исп. *зими се смрзо, лети се раскравио* (s. l., Čubelić 1970: 8). Мотив растапања на сунцу јавља се и у митологији: нпр. у поцерском предању, према коме се Тројан, троплави ноћни коњаник, крије од сунца које га на крају растапа (Јома 2002: 189).

¹⁵² Исп. и употребу воска у пољским ритуалним радњама: онај коме је неко нанео зло, узме 2-3 танке свеће од воска, запали их у цркви и током целе службе те свеће савија једну према другој, тихо проклињући: *Kab twaja, Bożä daj, dusza, jak tyje świeczki, u piekli hariela! Kab cibie, Bożä daj, skrucilo, jak tyje świeczki! Kab cibie, Bożä mileńki, daj, źwiercielo, jak tyje świeczki! Kab cibie, Bożä mileńki, daj, śmiertelna chwaroba źniała! Kab cibie, Bożä mileńki, daj, tak źniało, kab tabie nichto radączi nie dał! Kab cibie, Bożä*

Делови тела који могу бити од лоја и воска су руке, ноге и глава: *Бог му дао лојену главу, воштане ноге, те не могао љети на сунце, зими к ватри* (Лика, Škarić 1908: 158); *Ко нам је пријатељ, Боже дај, да нам и остане, а ко није, Боже га обрни. Ко се не буде тија окренути, Боже му дај лојене ноге, воштену главу: кад би к ватри доша, растопија се, кад би надвор иша, пси га појели* (Трновац, Госпић 1870, Šubelić 1970: 5); *Отишли вам душмани у неке даље лугове наплаћивати неке старе дугове! Ноге им биле лојене, а руке воштене! Нити могли дугове наплатити, нит се икада вратити!* (околина Добоја, Сировина 1941: 37); *опанци му гвоздени, глава му лојена* (Јањ, Карановић 1933: 144); *Ко нам био злотвор (...) капа му лојава,¹⁵³ глава му ћелава!* (Медна, Лилек 1898: 30-31; *s. l.*, Кнежевић 1964: 347).

Према наводу Живкова (1974: 79) “в благословия от Ловешки окръг е казано ясно, че с восчен и лоен крак трябва да бъде наказана онази, която е млекомамница и житомамница”. Исп. примере из бугарских обредних текстова: *Една ти рѣка лояна, друга ти рѣка вощена, зиме при оген не пришел, лете на слѣнце не излел* (Софијско, Живков 1974: 79); *Една му нога лоена, а другата восчена, зиме не смей да пријде на огин, а лете да излезе на слѣнце* (Софијско, с. Об’единение, Живков 1974: 78).

У оним фолклорним текстовима у којима се јављају, лој и восак најчешће иду заједно: *Па се од стра растури, разнесе (...) кано лој по углен, кано восак у огањ* (басма против страха, Раденковић 1982: 326).¹⁵⁴

milenki, daj, muorki skacili! Kab cibie, Božä milenki, daj, nie kratal ni nahami, ni rukami! (Federowski I, 1897: 275-276).

¹⁵³ У овој текстуалној реализацији формуле део тела замењен је делом одеће. Бандић (1991: 94-95) говори о култној и магијској функцији делова одеће, међу којима је без сумње “првенство припадало капи и другим покривалима за главу”. Осим што је капу сматрао моћним апотропејоном, “народ је капу идентификовао са главом власника”. Исп. и текст који се изговара на ранилу: *Кога нема на рану да дође, | њему капа прегорела, | није мало, па ни много: | колко врана да пролети, | и сво јато да проведе* (Златановић 1982: 159). Више о магијским и обредним функцијама покривала за главу у српским народним обичајима и веровањима в. у Влаховић (2001).

¹⁵⁴ Занимљива је, с друге стране, опозиција *воштано* : *коштано* (уместо очекиване *воштано-гвоздено*) забележена у Пољицама, у формули која се изговара приликом испаданја првог зуба: *Теби вошћено, мени кошћено* (Ivanišević 1905: 292 и Nazor 1968: 268).

3.4.2. Бројно и поноса вредно потомство

Осим што се у здравици изражавају жеље за што бројнијим потомством (кроз корелативна поређења, тј. формулом *колико : толико*),¹⁵⁵ у тексту се истиче и да то потомство треба да буде такво да се адресат здравице, тј. домаћин, њиме поноси; жеља да се домаћин поноси својим потомством (пре свега синовима и снахама),¹⁵⁶ у тексту се реализује на следећи начин: поређењем са неким елементом из предметног кода обреда (хлеб, дукат, итд.) изражава се жеља да домаћин има што већи број синова и снаха, а онда се уводи формулаично поређење *поносио се* [синовима и снахама] *као...*: *Колико у овом белом љебу шара, нолико му било синова и снаха, па се њима поносио као шара риба морском дубљином, сјајни Мјесец зимском ведрином, жарко Сунце петровском врућином* (Јањ, Карановић 1933: 143-144); *Колико на овом дукату писова, толико му Бог дао синова, на ову другу страну шара, толико му Бог дао снаја, да се носе и поносе, као гора висином, орах листином, жаба муљом, зец пртином, лисица вјештином, а вук снагом* (Рекаш, Хрвати у Румунији, Vlašić 1928: 44); исп. и бугарске коледарске благослове: *Тоз кравай, която го е ручица вила, превила, (...) да се отнася, поднася като мрянка риба по далнини, като кукавица с ясно гласи по зелена гора, като паун с пѣстри пера по царски двори* (Завет, Исперихско, Живков 1974: 67); *А она [рука, ТП] се още носила, подносила като пене по вода, като риба в дълбина, като сокол в висинѐ и като кукувица ясните гласове* (Војнеговци, Софијско, Живков 1974: 68). Формула, дакле, има следећу структуру: (*A* = домаћин) *се поносио са B* (= синовима и снахама) *као B са Г*,¹⁵⁷ при чему *B* могу бити животиње, појаве из природе, или социјалне категорије, пре свега ојконими. Ови последњи су карактеристични за текстове забележене на територији Србије.

¹⁵⁵ О магијским радњама и текстовима за обезбеђивање бројног потомства в. Плотникова (1996а: 50-51 и 1998: 27).

¹⁵⁶ Чињеница да се у овом делу текста јављају снахе, а не домаћинове ћерке, још једна је потврда тога да је *имање* основна категорија на којој се заснивају сви концепти дати у здравици. Будући да ћерке напуштају кућу и не доприносе бројности потомства домаћина – адресата, оне неће ни фигурирати у тексту здравице.

¹⁵⁷ У неким варијантама текста здравице, овај његов сегмент има нешто другачију структуру, али су такви случајеви ретки и секундарни: *Њиве жњео, ливаде косио, и тиме се поносио, као Ужице дињама, Ариље свињама, а Пожега шљивама, као зец брзином, пчела мудрином и небо ведрином!* (Санџак, Вуковић 1993: 43).

3.4.2.1. Елементи поређења

3.4.2.1.1. Животиње

појам	особина / појам
зец	<i>брзина</i> (Србија, Славарица 1995: 16) <i>пртина</i> (Рекаш, Хрвати у Румунији, Vlašić 1928: 44)
лисица	<i>мудрина</i> (Србија, Славарица 1995: 16) (Броћанска жупа, Milićević 1915: 213) <i>вјештина</i> (Рекаш, Хрвати у Румунији, Vlašić 1928: 44)
птица	<i>висина</i> (Кордун, Опачић-Ћаница 1983: 14)
орао	<i>висина</i> (Златибор, Кића, No.12, 1925)
соко	<i>висина</i> (Забрђе-Бјељина, Rihtman-Šotrić 1989: 189) (Попово Поље, Лика, Škarić 1908: 158)
вук	<i>снага</i> (Рекаш, Хрвати у Румунији, Vlašić 1928: 44) <i>брзина</i> (Броћанска жупа, Milićević 1915: 213)
риба	<i>дубина</i> (Кордун, Опачић-Ћаница 1983: 14)
жаба	<i>муљ</i> (Рекаш, Хрвати у Румунији, Vlašić 1928: 44)
јелен	<i>рог</i> (Кордун, Опачић-Ћаница 1983: 14)

Веза између животиње (В) и другог појма (Г) успоставља се на два начина:

- **животиња : њена особина** (*зец брзином*, *лисица мудрином* итд.);¹⁵⁸ типична особина неке животиње у традиционалној култури од те животиње прави симбол. Тако је зец у словенском фолклору, поред ветра, сунца, муње, коња, врапца, ласте, јелена и др., један од најкарактеристичнијих симбола брзине (Славянские древности 1995, s.v. *быстрый*). То се огледа како на плану језика, у фразеологији (исп. фразеолошка поређења *брз као зец*, *јурити/трчати као зец* ‘врло брз, хитар’, Matešić 1982: 782, s.v. *зец*), тако и у народним обичајима и веровањима: у Славонији верују да ће ако зец протрчи испред трудне жене, дете бити брзо као зец; у Србији ради тога децу хране зечијим месом и мозгом зеца; Кашуби, кад једу зечетину, говоре у шали: “Terã zajc m’e vėnėkã v pole” (Славянские древности II, 1999: 288, s.v. *заяц*).

- **животиња : спољашња особина везана за њено понашање** (*орао висином* > орао лети високо; *жаба муљем* > жаба живи у муљу), или нешто карактеристично за изглед те животиње (исп. *поносио се као јелен рогом*).

¹⁵⁸ О месту и симболици дивљих животиња у словенској традиционалној култури в. Гура (1997).

3.4.2.1.2. Природа

Појам	особина
<i>небо</i>	<i>висина</i> (Србија, Славарица 1995: 16)
<i>море</i>	<i>дубина</i> (Србија, Славарица 1995: 16)
<i>гора</i>	<i>висина</i> (Рекаш, Хрвати у Румунији, Vlašić 1928: 44)
<i>месец</i>	<i>зимна ведрина</i> (Кнежевић 1964: 347)
<i>сунце</i>	(љетна) <i>врућина</i> (Кнежевић 1964: 347); (Медна, Лилек 1898: 30-31)

У овој варијанти формуле, појмови из природе – небеска тела, географски објекти (В) – повезују се са особинама и појавама које су за њих карактеристичне (Г).

3.4.2.1.3. Појмови из друштвеног живота

Појам	особина / појам
<i>смедеревска нахија</i>	<i>адвокати</i> (Србија, Славарица 1995: 16)
<i>Пожаревац</i>	<i>Власи</i> (Србија, Славарица 1995: 16)
<i>јагодинска нахија,</i>	<i>асуре</i> (Србија, Славарица 1995: 16)
<i>Јагодина</i>	<i>ћурани</i> (Лозница, Кића 1906, II, No. 44)
<i>крушевачка нахија</i>	<i>кицоши</i> (Србија, Славарица 1995: 16)
<i>ужичка нахија,</i>	<i>пећине</i> (Србија, Славарица 1995: 16)
<i>Ужице</i>	<i>шљиве</i> (Србија, Славарица 1995: 16); (Лозница, Кића 1906, II, No. 44)
<i>Марковац</i>	<i>каљави сокаци</i> (Србија, Славарица 1995: 16)
<i>Бошњани</i>	<i>суви потоци</i> (Србија, Славарица 1995: 16)
<i>Вишевац</i>	<i>песак</i> (Србија, Славарица 1995: 16)
<i>Петровац</i>	<i>качамак</i> (Србија, Славарица 1995: 16)
<i>Кусадак</i>	<i>дуванције</i> (Србија, Славарица 1995: 16)
<i>Водице</i>	<i>продаје</i> (Србија, Славарица 1995: 16)
<i>Глибовац</i>	<i>пусте куће</i> (Србија, Славарица 1995: 16)
<i>Чачак</i>	<i>дулеци</i> (Србија, Славарица 1995: 16)
<i>Пожега</i>	<i>диње</i> (Србија, Славарица 1995: 16) (Лозница, Кића 1906, II, No. 44)
<i>Вучитрн</i>	<i>делије</i> (Србија, Славарица 1995: 16)
<i>Стари Влах</i>	<i>кметови (две куће, па из треће кмет)</i> (Србија, Славарица 1995: 16) (Лозница, Кића 1906, II, No. 44)
<i>Параћин</i>	<i>капетани</i> (Лозница, Кића 1906, II, No. 44)
<i>Шабац</i>	<i>патлициани</i> (Лозница, Кића 1906, II, No. 44)

Појам	особина / појам
<i>Буково</i>	<i>сметови</i> (Лозница, Кића 1906, II, No. 44)
<i>Лозница</i>	<i>џана</i> (ракија од џанарике) (Лозница, Кића 1906, II No. 44)
<i>Мачва</i>	<i>(х)рана</i> (Лозница, Кића 1906, II, No. 44)
<i>Сарајево</i>	<i>благо</i> (Броћанска жупа, Milićević 1915: 213)
<i>Таслица</i>	<i>злато</i> (Броћанска жупа, Milićević 1915: 213)
<i>Варош</i>	<i>гвожђе</i> (Броћанска жупа, Milićević 1915: 213)

У овом сегменту текста здравице долази до померања са плана општег и плана природе на план социјалног, конкретног и локалног. Топоними који се помињу немају митски карактер, као што је то случај на пример у басмама.¹⁵⁹ Њихова је функција да здравицу учине локално актуелном и вежу је за конкретни ареал.

3.4.3. Заштита

Клетва у здравици има профилактичку функцију: њен адресат није конкретан, него уопштен и потенцијалан. Та клетва треба да, превентивним упућивањем потенцијалном непријатељу, заштити адресата целе здравице – домаћина, његову породицу, пријатеље и имање.

Још један елемент у структури здравице има функцију заштите адресата; будући да се упућује домаћину, семантички припада благослову. Овај сегмент текста започиње формулом *сачувао те Бог*, за којом следи низ елемената који се у традиционалној култури доживљавају негативно. Негативну конотацију овим елементима дају њима приписани атрибути; без тих приписаних особина, они би најчешће представљали неутрално конотиране појмове: *Сачувао те Бог, бане домаћине, попуљива моста и стидећа госта, од пртене вреће и од сваке зле среће* (Лисац код Стона, Marinović 1971: 519); *Бог те сачувао тисна кланца, бисна вранца, дугачке луке, мотике тупе, дуга дана, зла господара, дубоке здиле, кратке жлице, врућа скроба, краставих уста, крњаста лонца, ћораве планине, врбова моста, самотна госта, кратких гаћа, кише лапавице, дубока вира, љутита Турчина, мутана огрујача, опанака причалине* (Горња Пољица, Nazor 1964: 386); *До-*

¹⁵⁹ О симболици топонима као што су Сионска (Сијамска) гора, Галилејска (Лелејска, Телелејска, Талалејска) гора, Света гора у јужнословенским бајањима в. Толстая (1999).

маћине, Бог нек те сачува мотике тупе и жене глупе, кратких гаћа и дугачких коприва, тесних сокака, бесних девојака и дугачких чобрњака (околина Параћина, Недељковић 1991: 236).

У неким се случајевима значење непожељног и негативног не добија приписивањем особина уз иначе неутралне појмове. Негативну конотацију ти појмови добијају тек кад се нађу у релацији са другим појмом. Атрибути који одређују та два појма по правилу се налазе у семантичком односу антонимије:

кратке гаће : дугачке коприве (околина Параћина, Недељковић 1991: 236)

дубока здила : кратка жлица (Горња Пољница, Nazor 1964: 386).

Конотација непожељног коју носи појам одређен атрибутом са негативном значењем може бити појачана значењем појма са којим је овај појам у релацији:

дугачка лука : тупа мотика (Горња Пољница, Nazor 1964: 386).

Овакав модел јавља се у јужнословенском ареалу и у другим врстама обредних текстова – исп. благослов *Ајде, сачувао те Бог: од урва каменог, од потоп, воденог, од пламена огњеног, од снијега јарика, од вјетра источника* (Колашин, Вујасић 1983: 14); пословице *Да те Бог сачува од зла друга и незнана пута, и од куће капавице и од жене лајавице и од кује која мучем коље* (Капетановић 1888: 41); *Да те Бог сачува тијесне улице и бијесне потурице* (*loc. cit.*); *Од куће капавице и од жене крадљивице, ослободи божје* (*op. cit.*, 131) и коледарске песме забележене у Ћустендилу: *Сачувај, Боже, нашег домаћина: от тмни ноци, от кални друми, от труљи мос'е, от луди гос'е, от бесни свинје, и от пияне жене!* (Захаријев 1918: 167); *Да чува Бог тия дом: от туня беда, от зла срека, от длъги тояги, от тесни сокаци, от пияна жена, от бесна свиня* (*op. cit.*, 170-171).

И у овом сегменту здравице се поређењем различитих варијаната текста уочава померање са природног на социјални план, уз повезивање становника одређених крајева са одређеним, за њих карактеристичним особинама: *Бог те сачува: од сплитске силе, омишке невице, колишког ђака, влашког смрада* (Пољница, Nazor 1984: 33).¹⁶⁰

Појмови који се најфреквентније јављају у оваквом моделу и атрибути које се за њих везују у здравици дају податке о народним пред-

¹⁶⁰ Интересантно је да је овакав модел још увек жив у језичкој свести говорника српског језика: на листи електронске поште petnica@nebo.vanet.yu која је постојала током бомбардовања СРЈ, 30. априла 1999. појавио се следећи текст: *Сачувај нас, Боже, америчког морала, европског поштења, кинеских идеала и руске љубави.*

ставама и систему вредности у традиционалној култури балканских Словена. И једни и други у тексту здравице представљају отворени низ, и анализа која следи нема за циљ да представи њихов коначни инвентар, већ да укаже на основне категорије.

3.4.3.1. Мост

попурљив	<i>попурљива моста</i> (Лисац код Стона, Marinović 1971: 519)
врбов	<i>врбова моста</i> (Горња Пољица, Nazor 1964: 386)
труо	<i>трула моста</i> (Црна Гора, Вишњевац 2000: 499) <i>труљи мос 'е</i> (Ћустендил, Захаријев 1918: 167)
шупаљ	<i>шупља моста</i> (Čubelić 1970: 9)

Позитивне особине које одређују мост у традиционалној култури Словена подразумевају семе *чврст* и *тврђ* – исп. словеначку песму *Je li trden ta vaš most? Im je trji kakor kost* (Štrekelj 1904-05), као и игру деце и одраслих распрострањену на словеначком терену (SEL, s.v. Ali je kaj trden most?). Зато се атрибут *камени* често јавља уз именицу *мост* у фолклорним текстовима: *Будемо ихатъ бором зеленим, бором зеленим, мостом камњаним* (Потребня 1883: 129); *ја је не дам те не дам, док не зида ћуприју од свог двора до мога од камена мермера* (Вук I: 578); *Камен мосте држ' се, не нишај се! Сам да прођем и коња проведем* (Чойковић 1837: 47); *Камен мосте не цибај се, е протебе војска иде: млади момци нежењени* (Вук 1866: 263); *Посадила зелен пипер, пот гора, пот вода, пот три мости камнени. Камнени мост, не нишај се, лудо младо не надај се, мене мајка не ме дават за тебе* (Миладиновци 1861).

У неким варијантама фолклорних текстова јавља се мост од злата, сребра или драгог камења, али је сема *чврст* и у том случају константа: исп. текст који се изговара уз словачку игру *Hoja, dunda, hoja! | Poslala nás královná. | No čo že vás poslala? | Po tri vozu kamenia. | Na čo vám to kamenia? | Zlaté mosty stavati* (Katičić 1991: 38), градишћанскохрватску варијанту: *Hoja đunda, hoja! Ča vi to delate? | Hoja đunda, hoja, mi si moste gradimo. | Iz česa si je gradite? Iz dragoga kamika* (Градишћански Хрвати, Гијека/Kittsee, Kurelac 1871: 293) и друге словенске текстове: *Ja cu ci dać most twarići wot lutoh zlota, sljebora; ja cu ce daći pšez njon wesć ze tsicyćimi wozami, ze štyrcyćimi konjami* (горњолужичка песма, Haupt a Smoleg, према Katičić 1991: 39); *Док не зградим сребрн мост* (Вук 1866: 262); *Ќе наораит куприја, со два драга камења, со дробнега бисера* (Миладиновци 1861); *Мостила мости жуковиными* (Потребня 1883: 136-137); *Да замацу я мосты залатым мастовыкам* (Потребня

1883: 140-141); *Ему мостоньки мостит з камня дорогого, з перстня золотого* (Потребня 1883: 133).¹⁶¹

Кад се имају у виду ове, у традиционалној култури позитивно конотиране особине моста, постаје јасно да је *труо мост* вреднован изразито негативно.

Док се мотив дрвеног моста направљеног од борових дасака среће у фолклорним текстовима без негативне маркације,¹⁶² врбов мост је у тексту здравице дат као непожељан; разлог за то свакако може бити у чињеници да врбово дрво не одликује нарочита чврстоћа,¹⁶³ али и у митолошкој природи овог дрвета:¹⁶⁴ врба се налази на граници између оностраног и ононостраног и у представама словенских народа повезана је са нечистим силама: у околини Скопља врбу су називали проклетом јер није давала ни плодове ни сенку, а босански Срби у Височкој нахији су веровали да је врба проклета и зато трула изнутра;¹⁶⁵ “по представленим белоруссов, на вербе с Крещения до Вербного воскресенья сидит черт (до этого он обитает в воде, в лозе, а после Вербного воскресенья – на яворе и в жите). Словаки полагали, что водной часто сидит на самой высокой вербе и высматривает свою жертву (Рачице), а болгары думали, что самовилы (...) живут на вербе и других деревьях. По белорусским верованиям, черти весной отогреваются на вербе, а после того как вербы ‘засвецують’ т.е. осветят в Вербное воскресенье, они падают в воду, поэтому от Вербного воскресенья до Пасхи нельзя пить воду, зачерпнутую под вербой. При этом черти, по белорусским и польским поверьям, предпочитают сухую, дуплистую вербу”; исп. блр. *Улюбiуся як черт у сухую вярбу*, поль. *Zakochał się jak djabeł w starej wierzbie* (Славянские древности 1995: 335, s.v. *верба*).

Узак мост повезан је са негативним вредновањем уског пута/сокака/улице (в. ниже).

3.4.3.2. Сокак / улица / пут / (кланац)

тесан *тијесна сокака* (источна Босна, Вишњевац 2000: 496)
 тијесне улице (Капетановић 1888: 41)

¹⁶¹ Фолклорни текстови су цитирани према Катиčić (1991).

¹⁶² Исп. текст руске новогодишње опходне песме *Берите топоры! | На что брать топоры? | Рубите вы сосны! | На что рубить сосны? | Колите вы доски! | На что колоть доски? | Мостите вы мосты!* (Катиčić 1991: 39).

¹⁶³ Исп. поређење *Сигуран као врбов клин* (СМР 113, s.v. *врба*).

¹⁶⁴ О врби у словенској митологији в. Менцеј 1996: 31-35.

¹⁶⁵ Исп. *сачувао те Бог (...) шупља моста* (Čubelić 1970: 9).

блатњав кални друми (Ћустендил, Захарије 1918: 167)
незнан незнана пута (Капетановић 1888: 41)
дуг дуга пута (Горњи Рибник, Rihtman-Šotrić 1989: 196)

Пут се у традиционалној култури често повезује са опасностима и неизвесношћу и у просторној организацији света датој у тексту здравице супротстављен је дому и тиме у значајној мери негативно обележен (в. поглавље 3.1.4.1.). Опозиција *широко* : *уско* такође је уочљива и вредносно релевантна, што се огледа како у карактеризацији пута као просторног маркера (исп. *Широким путем одлазио, још ширим долазио!* (Забрђе-Бјељина 1971, Rihtman-Šotrić 1989: 189); *Широким путем долазила* [здравица, ТП], *још ширим одлазила, са здрављем и весељем* (Дежевски крај 1987, Недељковић 1991: 235); *По широк пут дош'л* [кум, ТП], *низ још по широк отиш'л* (Пирот, Јовановић 1992: 28)),¹⁶⁶ тако и у концепту људског тела, где се стешњено тело коме је онемогућено кретање вреднује изразито негативно и јавља у делу текста који семантички представља клетву (в. поглавље 3.3.1.2.2.5.).

Познати и организовани простор у здравици се, како смо показали, своди на имање и заснива на концепту *својег*, које се супротставља *туђем*, *неорганизованом* и *непознатом*. Зато је сваки излазак из познатог простора (*одлазак на пут*) у тексту здравице праћен жељом за што бржи повратак у њега (*повратак кући*) уколико је адресат *домаћин* или *пријатељ*, док се потенцијалном *непријатељу* жели да заувек остане у непознатом простору (исп. формулу *отићи у лугове наплаћивати дугове*). Будући да *дуг пут* подразумева и дуг боравак у непознатом простору, он се у здравици вреднује негативно.

3.4.3.3. Колац

сиров колца сирова (Височка нахија 1928, Недељковић 1991: 238)
глоглов дебелог глоговака (Драгачево, Стајић 1996: 149-150)

У народном веровању глог има врло снажну заштитну моћ – штити пре свега од нечистих сила. У Штубику код Неготина глогловим грањем сељаци оплићу плотове око својих имања “не би ли их заштитили од ала које доносе град, олују или поплаву” (Пантић 1996:

¹⁶⁶ За опозицију *широк пут* : *узак пут* исп. есхатолошку представу о мосту између овог и оног света, који се пред праведницима шири, а пред грешницима сужава и постаје танак као длака, тако да падну у пакао (о томе, између осталог, в. Зечевић 1982, Лома 1999, 2001-2002).

60). У истом месту, глогов колац користи се за заштиту од вампира – њиме се подупру врата, или се укрсте два глогова коца и оставе код улазних врата или код капије, како нечиста сила не би улазила у кућу, двориште и стаје (*loc. cit.*). Због овакве функције мотив глога је чест у магијским текстовима за терање нечистих сила и болести, дакле у басмама: *Одавде да идеш, овде ти је место опогањено, белолуковином, погању кокошињом, и чађавом сламом. Ту је и трње глогово* (басма од далка, Раденковић 1982: 152); *Сермо, секо, не терам те ја; говедар те тера, сас криве товађе, глогове, по висине, по падине* (басма од серме, *op. cit.*, 296); *Море але дуовите, што сте дошле туј? Туј седите на црно трње, на црно трње глогово* (басма од ветра, *op. cit.*, 144); *Земља земљу ујела. Жена иде од мора, на рамену глогов колац, у шакама ражан колач, она вели што шта уједе оно да се и разиђе* (басма од уједа змије, *op. cit.*, 31).

Због блискости са светом мртвих (служи за ‘убијање’ вампира, глоговим коцем се мртавац ‘везује’ за гроб, глоговим шиљком, штапом или трњем се мртавац ‘начиње’ – исп. Радин 1996: 85) глог, иако снажно апотропејско средство, добија негативну конотацију ако се примени у свету живих, и зато се поред осталих негативно вреднованих појмова и особина налази у овом делу текста здравице.

Мотив глога са негативном конотацијом среће се и у другим сегментима текста здравице: *Ако се овамо повратили, понијели глоговијех дрва на голим ребрима!* (околина Тешња, Станковић 1887: 28-29).

3.4.3.4. Лонац

крњ *крњаста лонца* (Горња Пољица, Nazor 1964: 386)
празан *празна лонца* (Горњи Рибник, Rihtman-Šotrić 1989: 196)

О негативној конотацији крњег и црног (тј. старог) лонца код Срба и Бугара в. поглавље 3.3.1.2.2.2. Исп. и: *ко ти о злу мислио, лонце ти крпио* (Čubelić 1970: 12).

Фразеологизам *празан лонац* ‘сиротиња, биједи’ (Matešić 1982: 318, s.v. *лонац*) указује на мотиве за негативно вредновање у здравици.

3.4.3.5. Врећа

У слици света коју можемо реконструисати на основу текстова здравице балканских Словена, врећа се у позитивном значењу јавља пре свега у формули *делити шаком/капом/врећом* (в. поглавље 2.3.1.2.2.) – подразумева сему ‘пун’. Зато је празна врећа мотив који

се налази у антиформули *махнути празном врећом пред туђом кућом*, у делу здравице који представља клетву. *Издрта врећа*, која је семантички у супротности са пуном, такође има негативну конотацију.

3.4.3.6. Жена

бекрија	<i>жене бекрије</i> (Драгачево, Стајић 1996: 149-150)
глупа	<i>жене глупе</i> (околина Параћина 1987, Недељковић 1991: 236)
крадљивица	<i>жене крадљивице</i> (Капетановић 1888: 131)
пијана	<i>пияна жена</i> (Ћустендил, Захаријев 1918: 170)
цандрљива	<i>цандрљиве жене</i> (Србија, Славарица 1995: 17)
лајавица	<i>жене лајавице</i> (Капетановић 1888: 41)
пакосна	<i>пакосне жене</i> (Гајтан, Требјешанин 1960: 584)

У традиционалној словенској култури жена се сматра ослоном читаве куће, те се и у фолклорним текстовима она и њене улоге везују за кућу. Значај улоге жене за напредак и благостање у кући илуструју пословице: рус. *Мужик да собака на дворе, баба да кошка в избе*; укр. *чоловик у дому голова, а жинка – душа*; *жинка за три кути хату держитъ, а чоловик за один*; сх. *не стоји кућа на земљи него на жени* (Славянские древности 1999: 207, s.v. *женщина*). Овакав значај који се придаје жени условио је изузетно негативно вредновање сваког њеног понашања које одступа од прописаних норми; то вредновање је много негативније него кад је мушкарац у питању – исп. белоруску пословицу *Коли мужик пье – то половина беды, а коли жонка пье – то целая беда* (loc. cit.). Исп. клетву у здравици *жена те миловала прutom* (Лисац код Стона, Marinović 1971: 521) као и пословицу *Зла жена зајма не врати/не враћа* (Вук посл., 90).¹⁶⁷

3.4.3.7. Гост

стидљив	<i>стидећа госта</i> (Лисац код Стона, Marinović 1971: 519)
самотан	<i>самотна госта</i> (Горња Пољица, Nazor 1964: 386)
неуредан	<i>неуредног госта</i> (Драгачево, Стајић 1996: 149-150);
луд	<i>луди гост'е</i> (Ћустендил, Захаријев 1918: 167)
подругљив	<i>подругљива госта</i> (Србија, Славарица 1995: 17)
рђав	<i>рђава госта</i> (Црна Гора, Вишњевац 2000: 501)

¹⁶⁷ Више о представама о жени у српској традиционалној култури в. у Требјешанин (2002).

Исп. и: *Добри ти гости само долазили, све звани и одабрани, злим Бог не д'о* (пожешки крај, Недељковић 1991: 226).

У словенској традиционалној култури гост је ритуално изузетно значајна фигура, око које се формира читав низ веровања и ритуалних радњи.¹⁶⁸ “Гост се доживљава као носилац судбине, лице које може да утиче на све сфере људског живота. Гост доноси у кућу добру вољу, изражену у поздравима и добрим жељама које изговара, у формулама захвалности, здравицама, а такође и у поклонима” (СМ, 130, s.v. *гост*). Концепт госта формира се у односу на опозицију *домаћин* : *гост* – улога госта је у тој опозицији “по правилу пасивна: он се потчињава захтевима етикеције, док се домаћин понаша врло активно” (*loc. cit.*). Особине госта наведене у тексту здравце сматрају се изразито негативним управо зато што нарушавају традиционалну етикецију; у том смислу, придев *неуредан* треба схватити као ‘онај који се не држи реда, који не поштује ред’. Нарушавање етикеције може имати негативне последице за домаћина, његову породицу и имање: “Гост не може да одбије понуђену част, јер то не само што може да увреди домаћина, него може да доведе и до негативних последица по домаћина (угинуће му пчеле, њиве ће зарасти у коров итд.), а несреће такође могу задесити и самога госта (углавном болести). Положајник, најважнији гост у години код јужних Словена, мора да поједе све чиме га почасте (у кући), иначе у домаћинству неће бити берићета” (*loc. cit.*); исп. сх. пословицу *Код астала не ваља се стидити, него само на ред пазити* (Вук посл., 137).

3.4.3.8. Бошњак / Турчин / потурица

љутит *љутита Турчина* (Горња Пољица, Nazor 1964: 386)
бесан *бијесне потурице* (Капетановић 1888: 41)

3.4.3.9. Атрибутивне конструкције

Непожељне особине у здравци се, осим формулом *сачувао те Бог*, могу изражавати и глаголом *бити* у негативном облику: *И ова*

¹⁶⁸ Однос *гост* : *домаћин* од прворазредног је значаја за префеудални појам *господства*, племства – етимолошки, псл. реч **gospodъ* истога је порекла као лат. *hospes*, ген. *hospitis* ‘домаћин’, и своди се на индоевропску сложеницу **ghost(i)-potis* ‘онај који има власт над гостима’, тј. ‘онај ко је, у склопу родовске заједнице, надлежан за гостопримство’ (Лома 2002: 179; исп. и Лома 2004: 26-28). О концепту *госта* у контексту словенских обреда в. Невская (1993).

невјеста | која је дошла | не била тежакиња | не била смутљивица | већ била итра и весела | као маца ловилица (Мајкић-Јапра, Петровић 1981: 166); *била вам маца ловилица, а не била снаша татица* (Срби граничари, Беговић 1887, Недељковић 1991).

У овом делу текста негативно и непожељно од којих адресат здравнице треба да буде сачуван формирају се око два појма: невеста (снаха) и мачка.

Негативне особине везане за невесту односе се на понашање снахе и значењски су блиске онима израженим формулом *сачувао те Бог* и везаним за жену (бекрија, пијаница).

За мачку су, с друге стране, везане две супротстављене особине – *татица* као негативна и *ловилица* као позитивна. Овакав став у складу је са веровањем забележеним у Штубику код Негитона, према коме ако мачка “почне да прави штету, онда тој кући прете лопови или ће чути неке ружне гласине” (Пантић 1996: 63). Представа о мачки као штеточини и пре свега као крадљивцу хране врло је распрострањена у словенском фолклору и присутна у његовим различитим жанровима.¹⁶⁹

¹⁶⁹ О овоме в. Сикимић (1997). За представу о мачки у пољској традиционалној култури, исп. Anusiewicz (1990).

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Пристап једној врсти фолклорног текста као извору података о традиционалној култури, моделу света и систему вредности народа у чијој усменој традицији та фолклорна врста постоји, захтева ширу перспективу посматрања и језичког материјала и обредног контекста у коме се тај материјал вербално реализује. И кад је здравица у питању, само на тај начин добија се потпуна слика о значењу елемената који чине њен текст, њиховој функцији и месту у ширем систему словенских обредних текстова и, са друге стране, једино је тако могуће одредити шта је типично само за здравицу и како се основне идеје и представе из традиционалне културе рефлектују у фолклорном у тексту.

4.1. АРХАИЧНО И НОВО У ТЕКСТУ ЗДРАВИЦЕ

Елементи структуре текста здравице наводе на закључак да је здравица првобитно представљала једну врсту сакралног текста у коме се најпре изражавају добре жеље везане за плодност и берићет, упућене домаћину, његовој породици и окупљеним гостима, а затим се читавају потенцијалне клетве за оног ко на било који начин угрози остварење тих добрих жеља. Могућност овакве реконструкције сакралног текста указује на велику старину здравице. Ова старина огледа се на лексичком плану текста; у тексту здравице, наиме, срећемо лексичке јединице прасловенске старине које су се у српском језику иначе изгубиле (нпр. прилог *споро* ‘много’, *писмо* ‘шара’). Такође, неке лексичке јединице посведочене у тексту здравице представљају драгоцене по-

тврде о постојању одређених форми у српском језику – исп., на пример, моциону изведеницу *татица* у здравици забележеној код Срба граничара (Беговић 1887, Недељковић 1991) – овај облик не налази се међу потврдама у *Огледној свесци Етимолошког речника српског језика* (EPCJ (OC), 71, s.v. *tat*).

Неки други елементи текста указују, међутим, на његову динамичку природу, променљивост и актуелност у датом тренутку и за дате учеснике обреда и велики степен прилагодљивости социјалним приликама, односима и нормама. Тако збирка здравица коју је крајем XIX века саставио Иван Јосипов Шарић (Šarić [1890] 1994) даје слику хрватског грађанског друштва из тог времена, указујући на најзначајније тренутке у којима се здравица намењује, међу којима су, поред оних из традиционалног личног и годишњег циклуса, и догађаји попут зарука, сребрног и златног пира, рођендана, јубилеја, итд. У поговору поновљеном издању ове збирке, Дуња Рихтман-Аугуштин истиче да ова збирка, која је “прави мали студиј грађанске социјалне структуре у настајању нуди попис професија којима се наздравља: учењаку, пјеснику, свирачу, представљачу, часнику, војнику, лијечнику, књижару, ратару, пољару, ватрогасцима...” (Rihtman-Auguštin 1994: 247).

4.1.1. Лексика

Преглед општег лексичког инвентара текста здравице показује његову велику разноликост – у тексту се срећу **општесловенске речи** које су у овој фолклорној форми сачуване као реликти (*споро, спорити, писмо*), **црквенословенске речи** које су у овај обредни текст ушле христијанизацијом обреда (*моленије/мољеније, омлађије, послађеније, скончаније, литургија/летурђија*), као и **турцизми** који су у одређеном временском периоду супституисали словенски лексички материјал. Најбитнији термини везани како за обред (*долибаша, чауш*) тако и за идеју коју здравица изражава (*хаир, берићет*) преузети су из турског језика.

При томе се лексичке иновације настале стварањем инојезичког слоја у тексту здравице могу поделити на две групе: у прву би спадале позајмљенице које означавају рецентне реалије (нпр. *камиш*), а у другу групу могу се убројати иновације типа *хаир, берићет, душман, сокак* итд., где је већ постојећа словенска лексема, замењена новом, најчешће турском.

Наведени лексички слојеви сведоче о томе да здравица не представља лексички стабилну фолклорну форму – лексика која сачињава текст здравице реалан је одраз народног језика у датом временском пресеку. Разлог за то свакако треба тражити у чињеници да је здравица текст који се изговара у одређеном кругу учесника обреда који се познају између себе, и да је то текст који за слушаоце треба да буде актуелан. Зато ће се у тексту здравице јавити бројна обележја локалне средине – као што је конкретно именовање појединих личности и топонима – на пример у поређењима: *био јој сноп колик Чулића поп* (Змијање, Карановић 1932: 88); *Била му стрњика колик подрашка врљика, снопина колик попина, а зрно колик брдо!* (s. l., Кнежевић 1964: 347); *Била ти главица купуса ко у Петра Тубоњића гузица* (Kola, Šajnović 1906: 142-143).

Поред транспозиције *опште* → *локално/конкретно* која се јавља у конкретним текстуалним реализацијама здравице, за ову фолклорну форму карактеристично је и померање са плана природе на социјални план, дакле транспозиција *природно* → *социјално*, пре свега у сегменту текста са формулом ‘*А се поносио са Б као В са Г*’, у оним случајевима кад елементи В и Г припадају социјалним појмовима (в. поглавље 3.4.2.1.3.).

Чињеница да се текст здравице изговара у кругу људи који се између себе познају има за последицу и деритуализацију текстова неких здравица, које се онда доживљавају као шаљиве и имају забавну, а не обредну функцију. Ефекат шаљивог постиже се уношењем обележја локалне средине,¹⁷⁰ реалија и лексике који нису карактеристични за традиционалну културу,¹⁷¹ или заменом адресата – тако да адресант, на пример, добре жеље упућује самоме себи: *Домаћине, Бог да живи мене, мужа моје жене, девера моје снајке, сина моје мајке, зета моје свастике, сестрића мога ујака, синовца мога стрица, унука мога деде, течу моје свастичине, кума мога кришеног кума* (Гружа 1989, Недељковић 238). Здравнице са традиционалном структуром и садржајем које се од стране записивача карактеришу као шаљиве и у којима се најчешће сад-

¹⁷⁰ Исп. *Домаћине, Бог да живи кума Милојка, зета Радојка, куvara Милована, младожењу Радована, домаћина Миладина, комицу Стојадина, стрица Владимира, пашенога Миломира, ујака Живадина, побратима Којадина, девера Живана, тетку Милана, синовца Милорада, војводу Граду, стрину Томанију, ујну Полексију* (Гружа 1989, Недељковић 1991: 238).

¹⁷¹ Исп. *Домаћине (...) сина ожени, ћерку удоми, обуј нове опанке, за задружне састанке* (Гружа 1989, Недељковић 1991: 223).

ржај обично намењен непријатељу упућује адресату здравнице, треба, како смо већ навели, условно прихватити као шаљиве; исп.: *А ти стари свате, драги брате, здрав био, у лулу сједио, кроз камиш ноге пружио, кошуљу запио!* (s. l., Кнежевић 1964: 343); *Бог ти дао шупаљ нос до очију, плодну жену, неплодну стоку, жена ти се близнила, стока ти се јаловила, у кући ти се рађало женскиње, у тору мушкиње. Из тора продаво, из куће удаво. Синове женио, хлеба желио. Сва ти стока куса била, само ти имо реп. Све ти кукало, поп ти по кући пјевао. Губијо другаре, добио шамаре; жена те миловала прutom, пси те нападали путем* (Лисац код Стона, Marinović 1971: 521). Здравнице са оваквим садржајем, у којима се адресату коме се иначе жели добро упућује клетва, можда се у словенској традиционалној култури могу тумачити распротрањеном праксом да се овакве формуле изговарају “против урока”, као што из истог разлога у тој култури изражавање добрих жеља од неодговорачућег адресанта може бити схваћено негативно – Афанасьев (1865: 427) о томе каже: “даже похвала, если она высказана неискренно, съ дурнымъ чувствомъ зависти, тайной злобы и худаго желанія, можетъ изурочить челоуѣка, почему матери, слыша похвалы своимъ дѣтямъ отъ постороннихъ, обыкновенно сплевываютъ для отвращения порчи”.

4.2. ЗДРАВИЦА И ТРАДИЦИОНАЛНИ МОДЕЛ СВЕТА

За концепте као што су организација простора, концепт времена и концепти позитивног и негативног у широком спектру особина, можемо тврдити да припадају општој концептуализацији слике света у традиционалној словенској култури, будући да се они потврђују и у другим врстама словенских текстова. С друге стране, природа здравнице, њене функције и обредни контекст у коме се текст изговара, условили су неке специфичности у моделу слике света које срећемо у здравници. Тако је у просторној концептуализацији *имање* основна просторна јединица и граница познатог простора, а категорије које припадају терминологији имовинског права као што су *наплаћивати дугове*, *куповати*, *продавати* имају значајно место у структури текста.¹⁷²

¹⁷² Етичке норме повезане са роком за извршење неке обавезе (каква је у тексту здравнице враћање дугова) у традиционалној народној свести имају веома велики значај и огледају се и на етимолошком плану: тако Machek (1971) чешку/западнoсловенску лексему *rok* ‘година’ објашњава преко правног појма ‘термин’ због једногодишњег важења онога што је било договорено. Зато и Šivic-Dular (1999: 193) сматра да и име-

Познати простор у здравици, који обухвата домаћиново имање, организован је у тексту у концентричним круговима. Домаћин, његова породица, земља коју поседује и домаће животиње налазе се у том познатом простору, те се јављају у поређењима и добрим жељама које се изричу у делу текста који семантички представља благослов. У овом сегменту текста стога ће се јавити само домаће животиње (исп. поглавље 3.4.1.1.), док се дивље животиње јављају у делу текста који садржи формулу *А се поносио са Б као В са Г* (исп. поглавље 3.4.2.1.1.). У делу текста здравице који представља клетву претње су углавном усмерене на тело потенцијалног непријатеља, што одговара природи клетве у словенској традиционалној култури – изговарањем клетве најчешће се угрожава адресатова базична – телесна егзистенција.

Обезбеђење приноса и плодности животиња у наредном аграрном циклусу, као и бројног, здравог и напредног потомства у домаћиновој кући – основна је обредна функција здравице. Зато се снахе, а не ћерке јављају у њеном тексту. Из истог разлога се телесна лепота, будући нерелевантна за основну функцију здравице, не појављује као мотив.

Основна временска јединица у здравици је година, како у здравцама које се изговарају приликом обреда из годишњег циклуса (слава, Божић), тако и при обредима који припадају животном циклусу (свадба, рођење, крштење детета). Разлог томе свакако лежи у аграрном карактеру здравице и њеним основним обредним функцијама. Пошто је важно плодност и благостање не само постићи, него и одржати у следећем аграрном циклусу, идеја континуитета једна је од кључних у временској концепцији датој у здравици.

ницу **godъ* / **godina* “treba razlagati v povezavi s pravno naravo glagola **goditi (se)* ‘z dogovorom določiti’ prvotno predvsem v zvezi z dogajanjem ob zaroki in poroki”.

5. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

5.1. ИЗВОРИ

- Авакумовић 1891** – Г. Авакумовић: Српски народни обичаји у Загорју, Здравца, *Босанска вила* V, Сарајево 1891.
- Антиќ 1972** – В. Антиќ, За некои родови во македонскиот детски фолклор, *Rad XVII kongresa SUFJ, Zagreb* 1972, 439-445.
- Антонијевић 1971** – Д. Антонијевић, *Алексиначко поморавље*, Београд 1971.
- Арнаулов 1913** – М. Арнаулов, *Обичаи и песни от Источна Тракия, Списание на БАН* VI, София 1913.
- Арнаулов 1923** – М. Арнаулов, Северна Добруджа, етнографски набљудения и народни песни, *СбНУ XXXV*, София 1923, 1-423.
- Арнаулов 1930** – М. Арнаулов, Песни и обичаи от Пловдивско и Хасковско, *СбНУ XXXVIII*, София 1930, 3-16.
- Беговић 1887** – Н. Беговић, *Живот и обичаји Срба граничара*, Загреб 1887.
- Бицевски 1970** – Т. Бицевски, Прилог кон проучувањето на обредните песни во селото Горно Пожарско, Мегленско (Егејска Македонија), *Македонски фолклор* III/5-6, 1970, 81-104.
- Бован 1978** – В. Бован, *Српске народне умотворине са Косова и Метохије*, Приштина 1978.
- Бован 1980** – В. Бован, *Народна књижевност Срба на Косову, Народне заговетке*, Приштина 1980.
- Бојовић 1989** – З. Бојовић, Рукописна збирка корчуланских почасница, *Расковиник* 57-58, Београд 1989, 59-80.
- Борели 1961** – Р. Борели, Лирска песма у области Титовог Ужица, *Рад VIII-ог конгреса СУФЈ у Титовом Ужицу 1961*, Београд 1961, 129-135.
- Босански пријатељ 1861** – *Босански пријатељ*, 1861.
- Босић 1985** – М. Босић, *Божјићни обичаји Срба у Војводини*, Београд 1985.
- Бранковић 1997** – С. Бранковић, Сопот, *Хроника села LXXI*, Београд 1997.
- Василева 1998** – М. Василева, *Коледа и сурва*, София 1998.

- Васиљевић 1965** – М. А. Васиљевић, *Народне мелодије Црне Горе*, Београд 1965.
- Ватев 1890** – С. Ватев, Коледни обичаи, песни и благослови от Софийско, *СбНУ* III, София 1890.
- Вељић 1989** – М. Вељић, Карактеристике обредних лирских песама (божићне песме сокобањског краја), *Зборник радова XXXVI-ог конгреса СУФЈ*, Београд 1989, 52-55.
- Веселиновић 1888** – М. В. Веселиновић, Згачки, из предела Црног Дрима, *Српство*, Београд 1888.
- Вишњевац 2000** – Ж. Вишњевац, *Српске народне здравице*, Нови Сад 2000.
- Владисављевић 1991** – Н. Владисављевић, Водице, *Хроника села Х*, Београд 1991.
- Врчевић 1930** – В. Врчевић, *Српске народне питалице*, Београд 1930.
- Вујасић 1983** – Ј. Вујасић, Благослов, *Расковник* 35, 1983.
- Вук 1866** – В. С. Караџић, *Српске народне пјесме из Херцеговине (женске)*, Беч 1866.
- Вук 1973** – В. С. Караџић, *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића I, Различне женске пјесме*, Београд 1973.
- Вук I** – В. С. Караџић, *Српске народне пјесме*, књига I (Беч 1841), Београд 1977.
- Вук етн. сп.** – В. С. Караџић, *Етнографски списи*, Београд 1972.
- Вук посл.** – В. С. Караџић, *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи*, Београд 1972.
- Вукановић 1970** – Т. П. Вукановић, *Српске народне загонетке*, Врање 1970.
- Вукмановић 1988** – Ј. Вукмановић, *Црмница, антропогеографска и етнологшка истраживања*, Београд 1988.
- Вукосављевић 1893** – М. Вукосављевић, Загонетке (из Херцеговине), *Просвјета* I, Цетиње 1893.
- Вуковић 1993** – Б. Вуковић, Здравница из Санцака, *Расковник* 71-72, Београд 1993, 43.
- Грбић 1909** – С. Грбић, Српски народни обичаји из среза бољевачког, *СЕЗб* XIV, Београд 1909, 1-382.
- Дебељковић 1897** – М. Дебељковић, Загонетке, *Архив САНУ*, Езб X/6, Београд 1897.
- Державин 1914** – Н. С. Державин, Болгарския колонии въ России, *СбНУ*, София 1914, 1-256.
- Драгичевић 1908** – Т. Драгичевић, Народне празновјерице, *ГЗМ* XX, Сарајево 1908, 129-138; 448-466.
- Драгичевић 1909** – Т. Драгичевић, Народни лијекови, *ГЗМ* XXI, Сарајево 1909, 461-478.
- Дукађински 1900** – Дукађински, Ваља се, *Луча*, Цетиње 1900, 51.
- Дучић 1931** – С. Дучић, Кучи, *СЕЗб* XLVIII, Београд 1931.
- Ђенић-Рујански 1988** – Љ. Ђенић-Рујански, Читање уз чашу, *Расковник* 51-52, Београд 1988, 38-42.

- Ђорђевић 1899** – Т. Ђорђевић, Српске народне загонетке, из Пиротског округа, *Караџић* 1/2, 42-43.
- Ђорђевић 1958** – Д. Ђорђевић, Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави, *СЕЗб* LXX, Београд 1958.
- Ерл. рук.** – Г. Геземан, *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама*, Сремски Карловци 1925.
- Живков 1905** – П. Живков, Народни песни от Трънско, *СбНУ* XXI, София 1905, 1-64.
- Жуњић 1897** – В. Жуњић, Народне загонетке, *Архив САНУ*, ЕЗб. XVII/3, Београд 1897.
- Захаријев 1918** – Й. Захаријев: Кюстендилско крайще, *СбНУ* XXXII, София 1918, 1-653.
- Захаријев 1935** – Й. Захаријев: Каменица, географско-етнографско изучување, *СбНУ* XL, София 1935, 1-458.
- Златановић 1982** – М. Златановић, Лирске народне песме из јужне и источне Србије, *Расковник* 31, Београд 1982, 157-190.
- Златановић 1994** – М. Златановић, *Народно песништво јужне Србије*, Врање 1994.
- Златичанин 1894** – И. Златичанин, *Женске народне пјесме*, Цетиње 1894.
- Златковић 1998** – Д. Златковић, Ђурђевдан у пиротском крају, *Пиротски зборник* 23-24, Пирот 1998, 67-97.
- Илић 1958** – С. Л. Илић, *Антологија српских народних песама*, Букурешт 1958.
- Јовановић 1992** – Б. Јовановић, *Куде идеш да иљадиш*, Пирот 1992.
- Јорданова 1966** – Л. Јорданова, За обичаја лазарување в България, *ИЕИМ* IX, 1966, 107-162.
- Капетановић 1888** – М. Капетановић, *Народно благо*, Сарајево 1888.
- Карановић 1932** – М. Карановић: Крсно име и завјетина у Змијању, *ГЗМ*, LXIV/2, Сарајево 1932, 85-91.
- Карановић 1933** – М. Карановић, Јањ и слављење крсног имена у њему, *ГЗМ*, XLV/2, Сарајево 1934, 135-148.
- Карановић 1996** – З. Карановић, *Антологија српске лирске усмене поезије*, Нови Сад 1996.
- Кепов 1936** – И. Кепов, Народописни, животописни и езикови материали отъ с. Бобошево, Дупнишко, *СБНУ* XLII, София 1936, 1-288.
- Кића 1906** – *Кића*, Ниш 1906.
- Кића 1907** – *Кића*, Ниш 1907.
- Кића 1925** – *Кића*, Ниш 1925.
- Китевски 1988** – М. Китевски, *Фолклорни бисери*, Скопје 1988.
- Константинов 1889** – Хр. П. Константинов, Народни умотворения I, Песни периодически и религиозни, *СбНУ* I, София 1889, 3-10.
- Коперова 1995** – К. Е. Коперова, Колядные песни в Нижегородском Поволжье, *Живая старина*, Москва 1995, 28-30.

- Кордунаш 1896** – М. Б. Кордунаш, Српске народне загонетке из Горње Крајине, *Босанска вила*, 1896.
- Кордунаш 1931** – М. Б. Кордунаш, Божићњак, *ГЛЕМ VI*, Београд 1931.
- Кордунаш 1932** – М. Б. Кордунаш, Народне празноверице из Дероња у Бачкој, *ГЛЕМ VII*, Београд 1932, 82-89.
- Костић 1978** – П. Костић, Годишњи обичаји у околини Зајечара, *ГЛЕМ XLII*, Београд 1978, 399-441.
- Лазаревић-Големовић 1953-54** – Ј. Лазаревић-Големовић, Лазарице у Призренском Подгору, *Гласник Етнографског института САН II-III*, Београд 1957, 557-563.
- Лилек 1894** – Е. Лилек, Вјерске старине из Босне и Херцеговине, *ГЗМ VI*, Сарајево 1894.
- Лилек 1898** – Е. Лилек: Женидба и удадба у Босни и Херцеговини, *ГЗМ X*, Сарајево 1898, 5-92.
- Маринов 1914** – Д. Маринов, Народна вјера и народни религиозни обичаи, *СБНУ XXVIII*, Софија 1914.
- Марковић 1992** – Р. Марковић, Српске народне клетве, *Расковник* 71-72, Београд 1992, 24-37.
- Марковић 1996** – М. Марковић, Здравница домаћину, *Расковник* 83-84, Београд, 1996, 13.
- Менцеј 2000** – М. Менцеј, Проклетство детета у јужнословенском фолкору, *Расковник* 100, Београд 2000, 110-116.
- Мештеровић 1887** – Н. Мештеровић: Српске народне пригодне здравице, *Босанска вила XII*, Сарајево 1887, 188.
- Мијатовић 1907** – С. Мијатовић, Српске народне игре из Левча и Темнића, *СЕЗб VII*, Београд 1907, 161-225.
- Мијатовић 1909** – М. Мијатовић, Народна медицина Срба сељака у Левчу и Темнићу, *СЕЗб VIII*, Београд 1909, 259-482.
- Мијатовић/Бушетић 1925** – С. Мијатовић и Т. Бушетић, Технички радови Срба сељака у Левчу и Темнићу, *СЕЗб XXXII*, Београд 1925.
- Миладиновци 1861** – *Български народни пѣсни собрани одъ братѣя Миладиновци Димитрия и Константина и издани одъ Константина*, Загребъ 1861 (= Миладиновци, Зборник 1861-1961, Скопје 1962).
- Милићевић 1894** – М. Милићевић, *Живот Срба сељака*, Београд 1894.
- Милосављевић 1913** – С. М. Милосављевић, Српски народни обичаји из среза хомолског, *СЕЗб XIX*, Београд 1913, 1-442.
- Миронова-Панова 1971** – С. Миронова-Панова, *Трънският край*, Софија 1971.
- Мићовић 1952** – Љ. Мићовић, Живот и обичаји Поповаца, *СЕЗб LXV*, Београд 1952.
- Мишковић 1866** – Ј. Мишковић, Народне загонетке, *Вила* 1866.
- Мутић 1887** – М. Мутић, Здравнице о крсном имену из Гацка, *Босанска вила VIII*, Сарајево 1887, 122-123.

- Мутић 1901** – Ј. П. Мутић, Српске народне приповјетке, загонетке (и женске пјесме), *Архив САНУ*, ЕЗб XXV/4, Београд 1901.
- Недељковић 1991** – М. Недељковић: *Слава у Срба*, Београд, 1991.
- Никетић 1993** – М. Никетић, Загонетке, клетве и изрази ниподаштавања из Груже, *Расковник* 67-68, Београд 1993, 71-72.
- Николић 1912** – Р. Николић, Крајиште и Власина, *СЕЗб* XVIII, Београд 1912.
- Николић 1991** – И. Николић, еротске народне умотворине из етнографске збирке Архива САНУ, *Расковник* 63-66, Београд 1991, 35-64.
- Ников 1982** – Н. Ников, Коледуването в Ямболско, *Фолклор и история, Проблеми на българския фолклор* VI, София 1982, 242-248.
- Н-кић 1901** – Народни обичаји о Св. Варвари (Нови Пазар), *Цариградски гласник* I, Цариград 1901, 3.
- Новаковић 1877** – С. Новаковић, *Српске народне загонетке*, Београд – Панчево 1877.
- Номис [1864] 1993** – М. Номис [М. Симонов], *Українські приказки, пруслів'я и таке инше*, Санкт-Петербург 1864.
- Нушић [1902-03] 1986** – Б. Нушић, *Косово. Опис земље и народа* I-II, Нови Сад 1902-1903, репринт Београд/Приштина 1986.
- Обрадовић 1896** – М. Обрадовић, Српске народне загонетке и загонетке питалице, *Архив САНУ*, ЕЗб XXV/4, Београд 1896.
- Опачић-Ћаница 1983** – С. Опачић-Ћаница, Народни обичаји Срба на Корду-ну, *Расковник* 37, Београд 1983, 3-57.
- Павловић 1921** – Ј. Павловић, Живот и обичаји народни у Крагујевачкој Јасеници и Шумадији, *СЕЗб* XXII, Београд 1921.
- Пантић 1990** – З. Пантић, Српске басме из Штубика код Неготина, *Расковник* 59-60, 1990, 18-24.
- Пантић 1996** – З. Пантић, Народна веровања о биљкама и животињама у Штубику код Неготина, *Расковник* 83-84, 1996, 59-66.
- Петровић 1948** – П. Ж. Петровић, Живот и обичаји народни у Гружи, *СЕЗб* XLVIII, Београд 1948, 1-580.
- Петровић 1981** – Ђ. Петровић, Етнолошке белешке с пута по Босни и Херцеговини у јесен 1953. године, *ГЗМ, n.s. Етнологија* 35/36, Сарајево 1981, 155-187.
- Пирински крај 1980** – *Пирински крај, Етнографски, фолклорни и езикови проучавања*, София 1980.
- Познановић 1988** – Р. Познановић, *Традиционално усмено народно стваралаштво ужичког краја*, Београд 1988.
- Попвасилева 1968** – А. Попвасилева, Лазарските песни от Костурско поље (Егејска Македонија), *Македонски фолклор* I/1, Скопје 1968, 383-386.
- Попов 1983** – М. Попов, Свадба у северном Банату, *Расковник* 36, Београд 1983, 5-100.
- Продановић 1951** – Ј. Продановић, *Антологија народних приповедака и осталих прозних народних умотворина*, Београд 1951.

- Радан 1998** – М. Радан, Значај славе и још неких прослава са култним обележјем за одређивање етничког бића Карашевака, *Етно-културолошки зборник IV*, Сврљиг 1998, 105-110.
- Раденковић 1982** – Љ. Раденковић, *Народне басме и бајања*, Ниш-Приштина-Крагујевац 1982.
- Радић 1990** – П. Радић, Цртице о говору села Мрче у куршумлијском крају, *СДЗб XXXVI*, Београд 1990.
- Радовановић 1995** – М. Радовановић, Свадба у Црном Врху крајем XIX и почетком XX века, *Етно-културолошки зборник I*, Сврљиг 1995, 134-139.
- Радовић 1956** – Б. Радовић, Обрада лана и конопље, *ГЛЕМ XIX*, Београд 1956, 27-97.
- Радовић 1998** – М. Радовић, Поповић, село код Раче Крагујевачке, *Хроника села LXXXIX*, Београд 1998.
- Ралев 1953** – Л. Ралев, Песни от с. Войнягово, Карловско, *СбНУ XLVI*, Софија 1953, 1-406.
- Ристовски 1987** – Б. Ристовски, *Македонскиот фолклор и националната свест*, Скопје 1987.
- РМНП** – *Речник на македонската народна поезија*, Скопје 1983-
- Ровински 1994** – П. А. Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости III*, *Етнографија – књижевност и језик*, Цетиње 1994.
- Садоводников 1959** – Д. Н. Садоводников, *Загадки руского народа*, Москва 1959.
- Сировина 1941** – В. Сировина: Крсно име у околини Добоја, *Етнологија*, II/1, Скопје 1941, 27-40.
- Славарица 1995** – *Славарица и народне здравице*, Београд 1995.
- Смиљанић 1998** – Р. Смиљанић, Хроника села Пишаћа (Крбава), *Хроника села LXXVII*, Београд 1998.
- Станковић 1887** – Ј. Станковић: Здравнице из околине тешанске, *Босанска вила II*, Сарајево 1887, 28-29.
- Станојевић 1998** – Д. Станојевић, *Липница и Приљеви*, Београд 1998.
- Стоилов 1901** – А. П. Стоилов, Молба за дъжд, *СбНУ XVIII*, Софија 1901, 641-652.
- Тешић 1938** – М. Тешић, Из народа о народу, *Развитак*, Бања Лука 1938, 29-31.
- Тешић 1988** – М. Тешић, *Народни живот и обичаји пожешког краја*, Пожега 1988.
- Тодоров 1936** – Ц. Тодоров, Северозападните български говори, *СбНУ XLI*, Софија 1936, 1-543.
- Трсб** – *Тракийски сборник*, Софија 1928-1936.
- Требјешанин 1960** – Р. Требјешанин, Народне песме са подручја лесковачког среза, *Архив САНУ*, Езб. 431, Београд 1960.
- Тривковић 1887** – С. Тривковић: Крсно име у околини сарајевској, *Босанска вила XII*, Сарајево 1887, 183-185.

- Тирић** – Љ. Тирић, *Говор Лужнице*, *СДЗб* 29, Београд 1983.
- Филиповић 1949** – М. Филиповић, *Живот и обичаји у Височкој нахији*, *СЕЗб* LXI, Београд 1949.
- Филиповић 1967** – М. Филиповић, *Различита етнолошка грађа*, *СЕЗб* LXXX, Београд 1967.
- Филиповић/Томић 1955** – М. Филиповић, П. Томић, *Горња Пчиња*, *СЕЗб* LXVIII, Београд 1955.
- Христов 1995** – Б. Христов, *Народни устни писмена*, Софија 1995.
- Целакоски 1984** – Н. Целакоски, *Дебарца. Обреди, магији и обредни песни*, Скопје 1984.
- Цепенков 1891** – М. К. Цепенков, *Тълкувания на природни явления, разни народни вярвания и прокобјавания, от Прилеп*, *СбНУ* V, Софија 1891, 110–111.
- Чајкановић 1934** – В. Чајкановић, *Вукова грађа*, *СЕЗб* 50, Београд 1934.
- Чойковић 1837** – *Пёвания черногорска и херцеговачка сабрана Чубромъ Чойковићемъ па и нымъ издава истим*, Лайпциг 1837.
- Шейн 1900** – П. В. Шейн, *Великорусскъ въ своихъ песняхъ, обрядохъ, обыча-яхъ, верованяхъ, сказкахъ, легендахъ и т. п.*, т. 1, вып. 2, Санктпетерс-бургъ 1900.
- Шишманов 1893** – И. Д. Шишманов, *Принос към българската народна ети-мология*, *СбНУ* 9, Софија 1893, 443–646.

*

- Anthropophyteia** – *Anthropophyteia*, Leipzig 1904–1913.
- Ardalić 1902** – V. Ardalić, Bukovica. Narodni život i običaji, *ZNŽO* VII/2, Zagreb 1902, 237–294.
- Balarin 1898** – N. Balarin: Konavli, Ženidba (na Grudi), *ZNŽO* III/2, Zagreb 1898, 276–302.
- Banović 1918** – S. Banović, Vjerovanja (Zaostrog u Bosni), *ZNŽO* XXIII, Zagreb 1918, 185–214.
- Bogišić** – V. Bogišić, *Narodne pjesme iz starih, najviše primorskih zapisa* I, Beo-grad 1878.
- Cercha 1900** – S. Cercha, Przebieczany, wieś w powiecie wielickim, *Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne* IV, Kraków 1900, 81–210.
- Čolić 1916** – J. Čolić, Godišnji običaji (Varoš u Slavoniji), *ZNŽO* XXI, Zagreb 1916, 143–147.
- Federowski 1897** – M. Federowski, *Lud Białoruski na Rusi Litewskiej*, Kraków 1897.
- Filipović 1970** – M. Filipović, Srpska naselja u Beloj krajini, *Radovi Akademije nauka i umjetnosti BiH* 35, Odjeljenje društvenih nauka, 12, Sarajevo 1970, 147–237.
- Grdić-Bjelokosić 1902** – L. Grdić-Bjelokosić: *Iz naroda i o narodu* I, Mostar 1902.

- Ilić 1846** – L. Ilić Oriovčanin, *Slavonski narodni običaji*, Zagreb 1846.
- Istarske 1924** – *Istarske narodne pjesme*, Opatija 1924.
- Ivanišević 1903** – F. Ivanišević, Poljica, narodni život i običaji, *ZNŽO* VIII/2, Zagreb 1903, 183-336.
- Ivanišević 1904** – F. Ivanišević: Poljica, narodni život i običaji, *ZNŽO* IX, Zagreb 1904, 23-144, 191-326.
- Ivanišević 1905** – F. Ivanišević, Poljica, narodni život i običaji, *ZNŽO* X, Zagreb 1905, 181-307.
- Jańczyk 1901** – K. Jańczyk, Trebarjevo, narodni život i običaji, *ZNŽO* VI/2, Zagreb 1901, 187-248.
- Jovićević 1928** – A. Jovićević, Godišnji običaji (Riječka nahija u Crnoj Gori), *ZNŽO* XXVI/2, Zagreb 1928, 293-318.
- Jovović 1896** – M. Jovović, Crnogorski prilogi: iz Bara i barske okolice u primorskoj nahiji, *ZNŽO* I, Zagreb 1896, 88-106.
- Kelemina [1930] 1997** – J. Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, Z mitološkim uvodom*, Bilje 1997.
- Klarić 1897** – I. Klarić, Ženidbeni običaji kod rimo-katolika u Varcar-Vakufu, *GZM* IX, Sarajevo 1897, 696-703.
- Korenić 1896** – S. Korenić, Život, jezik i običaji Stupničana kraj Zagreba, *ZNŽO* I, Zagreb 1896, 119-151.
- Križe 1903** – M. Križe, Ženidba (Običaji u Dubovcu kraj Križevaca), *ZNŽO* VIII/2, Zagreb 1903, 124-129.
- Kulier 1901** – A. Kulier, Ženidbeni običaji teškoga katolika okolice Kotor-Varoške, *GZM* XIII, Sarajevo 1901, 608-618.
- Kurelac 1871** – F. Kurelac, *Jačke ili narodne pjesme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah šoprunskoj, mošonskoj i željeznoj na Ugrih*, Zagreb 1871.
- Kuret 1970** – N. Kuret, *Praznično leto Slovencev*, 4, Ljubljana 1970.
- Lang 1911** – M. Lang, Samobor, narodni život i običaji, *ZNŽO* XVI/1, Zagreb 1911, 53-62.
- Lang 1914** – M. Lang, Samobor, narodni život i običaji, *ZNŽO* XIX/1, Zagreb 1914, 39-152.
- Lovretić 1897** – F. Lovretić, Otok, *ZNŽO* II, Zagreb 1897, 91-459.
- Łęga 1960** – W. Łęga, *Okolice Świecia. Materiały etnograficzne*, Gdańsk 1960.
- Marinović 1971** – A. Marinović: Svadbena pjesma i zdravica iz dubrovačkog kraja, *ZNŽO* XLV, Zagreb 1971, 515-521.
- Miličević 1915** – F. Miličević, Ženidba (Broćanska župa u Hercegovini), *ZNŽO* XX, Zagreb 1915, 184-225.
- Muraj 1992** – A. Muraj, Simboličke konotacije godišnjih običaja u Baniji, *Narodna umjetnost* 29, Zagreb 1992, 185-218.
- Nazor 1964** – A. Nazor: Dramski elementi u nekim narodnim običajima na području (i oko) Splita i Sinja, *Rad X-og kongresa SUFJ na Cetinju 1963. godine*, Cetinje 1964, 383-386.

- Nazor 1968** – A. Nazor, Običaji oko rođenja, spola i izgleda i sudbine djeteta u Poljicama, *Rad XIII-og kongresa SUFJ u Dojranu 1966 godine*, Skopje 1968, 311-322.
- Nazor 1972** – A. Nazor, Magija u narodnom životu Poljica, *Rad XVII kongresa SUFJ*, Zagreb 1972, 499-505.
- Nazor 1984** – A. Nazor, Poslovice i uzrečice u govoru Poljičana, *Narodna umjetnost*, izvanredni svezak 6, Zagreb 1984.
- Palunko 1908** – V. Palunko: Ženidba (običaji u Popovu u Hercegovini), *ZNŽO XIII/2*, Zagreb 1908, 233-266.
- Rihtman-Šotrić 1989** – D. Rihtman-Šotrić: Muzička pratnja i zdravice u tradicionalnom obredu slave kod Srba u Bosni i Hercegovini, *GZM, n.s. Etnologija* 43/44, Sarajevo 1989, 181-223.
- Ritig-Beljak 1995** – N. Ritig-Beljak, Pregled usmene književnosti, u: *Povijest i kultura Gradišćanskih Hrvata*, Zagreb 1995, 334-360.
- Rožić 1908** – V. Rožić, Prigorje, narodni život i običaji, *ZNŽO XIII/1*, Zagreb 1908, 16-112.
- Simić 1962** – Lj. Simić: Pripovedne i lirske pesme, *GZM n.s. Etnologija* 17, Sarajevo 1962, 199-225.
- Simić 1966** – Lj. Simić: Narodne pesme stanovništva jednog dela Bosanske Posavine, *GZM, n.s. Etnologija* 20/21, Sarajevo 1966, 167-208.
- Stelmachowska 1933** – B. Stelmachowska, *Rok obrzędowy na Pomorzu*, Toruń 1933.
- Stojanović 1866** – M. Stojanović, *Sbirka narodnih posloviceah, riečih i izrazah*, Zagreb 1866.
- Šajnović 1906** – I. Šajnović: Čarojice. Narodni običaj u Kolima (Bosna), *ZNŽO XI/1*, Zagreb 1906, 142-145.
- Šarić [1890] 1994** – I. J. Šarić, *Nazdravičar i govornik za sve prilike života. Hrvatske zdravice*, Zagreb 1994.
- Škaljić 1953** – A. Škaljić, O običajima i vjerovanjima u srezu jajačkom, *Bilten Instituta za proučavanje folklora* 2, Sarajevo 1953, 201-238.
- Škarić 1908** – M. Škarić: Svatovska zdravica (Lipovo Polje u Lici), *ZNŽO XIII/1*, Zagreb 1908, 157-158.
- Štrekelj 1904-05** – K. Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi*, Ljubljana 1904-05.
- Terseglav 1996** – M. Terseglav: *Uskoška pesemska dediščina Bele krajine*, Ljubljana 1996.
- Uhlik/Beljkašić 1958** – R. Uhlik, Lj. Beljkašić, Neka vjerovanja Cigana čergaša, *GZM, Etnologija, ns.* 13, Sarajevo 1958, 193-212.
- Vlašić 1928** – P. Vlašić, *Hrvati u Rumunjskoj*, Beograd 1928.
- Vuković 1890** – M. Vuković, *Sbirka zagonetaka*, Zagreb 1890.
- Zorić 1896** – M. Zorić, Visočane u zadarskom kotaru (Kotari) u Dalmaciji, *ZNŽO I*, Zagreb 1896, 184-188.
- Zovko 1898** – I. Zovko, Djetinje pjesmice, *Školski vjesnik* 5, Sarajevo 1898.
- Žganec 1950** – Vinko Žganec, *Hrvatske narodne pjesme kajkavske*, Zagreb 1950.

Žuljić 1906 – М. Žuljić, *Narodna medicina u Varešu* (Bosna), *ZNŽO* XI, Zagreb 1906, 218-276.

5.2. РЕЧНИЦИ И ЛЕКСИЧКА ГРАЂА

- БЕР** – *Български етимологичен речник*, София 1971-
- Бојанић/Тривунац 2002** – М. Бојанић, Р. Тривунац, *Рјечник дубровачког говора*, *СДЗб* XLIX, Београд 2002.
- Влајинац 1968** – М. Влајинац: *Речник наших старих мера*, III, Београд 1968.
- Влајинац 1974** – М. Влајинац: *Речник наших старих мера*, IV, Београд 1974.
- Вук рј. 1818** – В. Ст. Караџић, *Српски рјечник*, Беч 1818.
- Вук рј. 1852** – В. Ст. Караџић, *Српски рјечник*, Беч 1852 (= Београд 1987).
- Геров 1978** – Н. Геров, *Речник на български език*, фототипно издание, София 1978.
- Горов 1962** – Г. Горов, *Странджанският говор*, *БД* I, София 1962, 13-164.
- Даль** – В. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка* I-IV, Санкт-Петербург – Москва 1903-1909.
- Динић 1988** – Ј. Динић, *Речник тимочког говора*, *СДЗб* XXXIV, Београд 1988.
- Елезовић 1932** – Г. Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта*, *СДЗб* IV, Београд 1932.
- ЕРСЈ (ОС)** – *Етимолошки речник српскохрватског језика*, *Огледна свеска*, Београд 1998.
- ЕРСЈ I** – *Етимолошки речник српскохрватског језика* I, Београд 2003.
- Живковић 1987** – Н. Живковић, *Речник пиротског говора*, Пирот 1987.
- Златановић 1998** – М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање 1998.
- Златковић 1989** – Д. Златковић, *Фразеологија страха и наде у пиротском говору*, *СДЗб* XXXV, Београд 1989.
- Марковић 1986** – М. Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци*, *СДЗб* XXXI, Београд 1986.
- Носович 1983** – И. И. Носович, *Словарь белорусского наречия*, Минск 1983.
- Ожегов 1981** – С. И. Ожегов, *Словарь русского языка*, Москва 1981.
- РСАНУ** – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд 1954.
- СРНГ** – *Словарь русских народных говоров*, Москва-Ленинград 1965-
- Станојевић 1927** – М. Станојевић, *Прилози речнику тимочког говора*, *СДЗб* III, Београд 1927, 177-194.
- СУМ** – *Словник української мови*, Київ 1974.
- Фасмер** – М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, I-IV, Москва 1986-87.

- Чемерикић** – Д. Чемерикић, рукописна збирка речи из Призрена (грађа САНУ).
Яшкин 1970 – І. Я. Яшкин, *Беларускія геаграфічныя назвы*, Мінск 1970.
ЭСРЯ – *Этимологический словарь русского языка*, Н. М. Шанский (ур.), Москва 1975.
ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков*, Москва 1974-.

*

- Ducange 1688** – *Glossarium ad scriptores mediae et infamae graecitatis*, Parisiis 1688.
Hirtz 1938 – М. Hirtz, *Rječnik narodnih zoologičnih naziva*, Zagreb 1938.
Holub/Kopečný 1952 – J. Holub, Fr. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1952.
Jurišić 1973 – B. Jurišić, *Rječnik otoka Vrgade*, Zagreb 1973.
Machek 1971 – V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1971.
Matešić 1982 – J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb 1982.
NKPP – *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, tom III, w oparciu na dzieło Samuela Adalberga opracował Zespół Redakcyjny pod kierunkiem Juliana Krzyżanowskiego, Warszawa 1972.
Pleteršnik – M. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar* I-II, Ljubljana 1894-1895.
PSJČ – *Průruční slovník jazyka českého*, Praha 1938-1940.
RJAZU – *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, I-XXIII, Zagreb 1880-1976.
Skok – P. Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I-IV, Zagreb, 1971-1974.
SJP – *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1962.
Slovník slovenských nářečí – *Slovník slovenských nářečí*, Bratislava 1994.
SP – *Słownik prasłowiański*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1974-
SSJ – *Slovník slovenského jazyka*, Bratislava 1960.

5.3. ЛИТЕРАТУРА

- Агапкина/Виноградова 1994** – Т. А. Агапкина, Л. Н. Виноградова, Благопожелание: ритуал и текст, *Славянский и балканский фольклор*, Москва 1994.
Агапкина 1997 – Т. А. Агапкина, Заметки о кулинарном коде весенних обрядов и праздников, *КСК 2*, Храна, Београд 1997, 54-67.
Агапкина 1999 – Т. А. Агапкина, Звуковой образ времени и ритула, *Мир звучащий и молчащий. Семиотика звука и речи в традиционной культуре славян*, Москва 1999, 17-50.
Адамовски 1998 – Јан Адамовски, Семантика и организација простора у свадбеном обреду, *КСК 3*, Свадба, Београд 1998, 14-26.

- Арутюнова 1998** – Н. Д. Арутюнова, *Язык и мир человека*, Москва 1998.
- Арутюнова/Левонтина 2000** – Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина (ур.), *Логический анализ языка: Язык пространств*, Москва 2000.
- Афанасьев 1865** – А. Афанасьев, *Поэтические воззрения славян на природу*, Москва 1865 (репринт 1994).
- Байбурин 1983** – А. К. Байбурин, *Жилище в обрядах и представлениях восточных славян*, Ленинград 1983.
- Бандић 1991** – Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Београд 1991.
- Бахтин 1979а** – М. Бахтин, *Проблемы поэтики Достоевского*, Москва 1979.
- Бахтин 1979б** – М. Бахтин, *Эстетика словесного творчества*, Москва 1979.
- Бјелетић 1999** – М. Бјелетић: Кост кости (делови тела као ознаке сродства), *КСК* 4, Делови тела, Београд 1999, 48-67.
- Бјелетић 2001** – М. Бјелетић, Беле пчеле, *КСК* 6, Делови тела, Београд 2001, 106-117.
- Богдановић 2002** – Н. Богдановић, Лексика плођења, *Етно-културолошке теме*, Сврљиг 2002, 55-66.
- Бондарь 1998** – Н. И. Бондарь, Магия начала (некоторые аспекты традиционных верований славянского населения Кубани), *Слово и культура* 2, Москва 1998, 64-72.
- Булыгина/Шмелев 1999** – Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев, “Народная этимология”: морфонология и картина мира, *Славянские этюды, Сборник к юбилею С. М. Толстой*, Москва 1999, 103-115.
- Виноградова 1978** – Л. Н. Виноградова, Заклинательные формулы в календарной поэзии славян и их обрядовые истоки, *Славянский и балканский фольклор*, Москва 1978, 7-26.
- Виноградова 1982** – Л. Н. Виноградова, *Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян*, Москва, 1982.
- Виноградова 2004** – Л. Н. Виноградова, Вербальные компоненты обрядового комплекса (влияние фольклорного текста на структуру, семантику и терминологию обряда), *Язык культуры: семантика и грамматика*, Москва 2004, 217-235.
- Влаховић 1997** – П. Влаховић, Крсна слава и њен значај у српском народу, *Братство* I, Београд 1997, 93-102.
- Влаховић 2001** – П. Влаховић, Капе и предмети за убрађивање у нашем народном предању и веровању, *Братство* V, Београд 2001, 75-85.
- Влајинац 1925** – М. Влајинац, *Польска привреда у народним пословицама*, Београд 1925.
- Воденичарова 2000** – А. Воденичарова, Духовното битие на българския селянин в края на XIX – началото на XX в., *Етнографски проблеми на народната култура* VI, София 2000, 164-185.
- Гура 1993** – А. В. Гура, Вербальная имитация голосов животных в славянском фольклоре, *Славянское и балканское языкознание, Структура малых фольклорных текстов*, Москва 1993, 132-152.

- Гура 1997** – А. В. Гура, *Символика животних в славјанској народној култури*, Москва 1997.
- Дабева 1937** – М. Ев. Дабева, *Пожелания и благослови у българския народ*, София 1937.
- Детелић 1985** – М. Детелић, Пословичко поређење и пословица, *ЗбМСКЈ* XXXIII/2, Нови Сад 1985, 349-375.
- Детелић 1992** – М. Детелић, *Митски простор и епика*, Београд 1992.
- Жекулина/Розова 1989** – В. И. Жекулина, А. Н. Розова, *Обрядовая поэзия*, Москва 1989.
- Желязков 1982** – И. Желязков, Обредните хлябове от Елховско, *Фолклор и история*, София 1982, 259-262.
- Живков 1974** – Т. И. Живков, Българската коледарска благословия, *ИЕИМ* XV, София 1974, 55-88.
- Жуйкова 1998** – М. Жуйкова, Номинация смерти и архаическое мышление, *Etnolingwistyka* 9/10, Лублин 1998, 67-80.
- Журавлев 1994** – А. Ф. Журавлев, *Домашний скот в поверьях и магии восточных славян*, Москва 1994.
- Журавлев 2000** – А. Ф. Журавлев, Наивная этимология и “кабинетная мифология” (Из наблюдений над мифологизмом А. Н. Афанасьева), *Язык как средство трансляции культуры*, Москва 2000, 68-84.
- Журавлев 2003** – А. Ф. Журавлев, Диалектный словарь и культурные реконструкции, *Славянское языкознание. XIII Международный съезд славистов, Доклады русской делегации, Люблина 2003*, Москва 2003, 176-189.
- Зечевић 1963** – С. Зечевић, Лева и десна страна у српском народном веровању, *ГЛЕМ* XXVI, Београд 1963, 195-201.
- Зечевић 1982** – С. Зечевић, *Култ мртвих код Срба*, Београд 1982.
- Иванов/Топоров 1974** – В. В. Иванов, В. Н. Топоров, *Исследования в области славянских древностей*, Москва 1974, 243-256.
- Иванова 1995** – Р. Иванова, *Епос, обред, мит*, София 1995.
- Ивић 1999** – М. Ивић, Поводом пословице “Зеџ ђе се окоти, онђе и погине”, *Даница, српски народни илустровани календар за годину 2000*, Београд 1999, 413-424.
- Илиева/Рачева 1991** – А. Илиева, И. Рачева, За някои танцови архетипи в молинската пролетна обредност, *Българският фолклор в славянската и балканската културна традиция, Проблеми на българския фолклор* 8, София 1991, 35-41.
- Јашар Настева 2001** – О. Јашар Настева, *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*, Скопје 2001.
- Кабакова 1993** – Г. И. Кабакова, Французская этнолингвистика: проблематика и методология, *Вопросы языкознания* VI, 1993, 100-113.
- Кнежевић 1961** – М. Кнежевић: Ужичка народна беседничка проза: здравица, *Рад VII конгреса СУФЈ у Титовом Ужицу*, Београд 1961, 155-157.

- Кнежевић 1963** – Н. Кнежевић, Пословице, наздравице и загонетке у Херцеговини, *Рад IX-ог конгреса СУФЈ у Мостару и Требињу 1962*, Сарајево 1963, 69-73.
- Кнежевић 1964** – М. Кнежевић: Чауш – сватовски глумац, *Рад X-ог конгреса СУФЈ на Цетињу 1963 године*, Цетиње 1964, 341-349.
- Лебедева 1999** – Н. Лебедева, *Введение в этническую и кросс-культурную психологию*, Москва 1999.
- Лома 1993** – А. Лома, На ушћу Дњепра у Колубару (Стара словенска баштина у географској терминологији ваљевског краја), *Ваљевац, велики народни календар за просту 1994*, Ваљево 1993, 229-236.
- Лома 1995** – А. Лома, Реконструкција прајезичких лексемских спојева, *ЈФ LI*, Београд 1995, 31-58.
- Лома 1999** – А. Лома, У потрази за Хромим Дабом, *Колубара, велики народни календар за просту 1999*, Ваљево 1999, 196-205.
- Лома 2001-2002** – А. Лома, Неке српске паралеле источнословенском Вију, *Balkanica XXXII-XXXIII*, 2001-2002, 123-141.
- Лома 2002** – А. Лома, *Пракосово. Словенски и индоевропски корени српске епике*, Београд 2002.
- Лома 2002а** – А. Лома, С.-Х. дијал. *трсити* “кресати, крчити” у општесловенском и индоевропском контексту, *ЗМСФЛ XLV/1*, Нови Сад 2002, 91-107.
- Лома 2004** – А. Лома, Прасловенска лексика и култура у индоевропском контексту, *Предавања из историје језика (= Лингвистичке свеске 4)*, Нови Сад 2004, 15-40.
- Лома 2004а** – А. Лома, Димом у небо, *КСК 9*, Смрт, Београд 2004 (у штампи).
- Лотман 1992а** – Ю. М. Лотман, Семиотика пространства, *Избранные статьи в 3 томах. Статьи по семиотике и типологии культуры*, том I, Талин 1992, 386-479.
- Лотман 1992б** – Ю. М. Лотман, Символика Петербурга и проблемы семиотики города, *Избранные статьи в 3 томах. Статьи по истории русской литературы XVIII – первой половины XIX века*, том II, Талин 1992, 9-21.
- Лотман 1997** – Ю. М. Лотман, Дом в “Мастере и Маргарите”, *О русской литературе. Статьи и исследования (1958-1993)*, Санкт-Петербург 1997, 748-754.
- Лулева 1998** – А. Лулева, Изграждането на домашното пространство (към семантиката на българския традиционен модел на дома), *Етнографски проблеми на народната култура 5*, София 1998, 63-105.
- Менцеј 1996** – М. Менцеј, Врба – посредник између овог и оног света, *КСК 1*, Билке, Београд 1996, 31-35.
- Миодраговић 1914** – Ј. Миодраговић, *Народна педагогија у Срба, или како наш народ подиже пород свој*, Београд 1914.
- МНМ** – *Мифы народов мира – энциклопедия*, Москва 1987-1988.
- Мороз 1998** – А. Б. Мороз, “Добри гости...”, *Живая старина 1 (17)*, Москва 1998, 28-30.

- Мршевић 1989** – Д. Мршевић, Згнати у рог, *НССВД XVIII/2*, Београд 1989, 493-499.
- Мршевић 1990** – Д. Мршевић, Косовски јунаци и њихови коњи – ждрал, *НССВД XIX/1*, Београд 1990, 185-194.
- Невская 1993** – Л. Г. Невская, Концепт *гость* в контексте переходных обрядов, *Символический язык традиционной культуры*, Балканские чтения II, Москва 1993, 103-114.
- Невская et al. 1998** – Л. Г. Невская, Т. М. Николаева, И. А. Седакова, Т. В. Цивьян, Концепт пути в фольклорной модели мира (от Балтии до Балкан), *XII международный съезд славистов, Славянское языкознание*, Москва 1998, 442-459.
- Николаева 1983** – Т. М. Николаева, Качественные прилагательные и отражение картины мира, *Славянское и балканское языкознание, Проблемы лексикологии*, Москва 1983.
- Њевјадомски 2000** – Д. Њевјадомски, “Како посејеш, тако ћеш и жњети”. Зрно: круг смрти и препорода, *КСК 5*, Земљорадња, Београд 2000, 39-55.
- Павловић 2000** – С. Павловић, Српска повела као комплексан говорни чин обраћања, *ЗМФСФЛ 43*, Нови Сад 2000, 405-415.
- Панкова 1993** – В. Ю. Панкова, Терминология и ритуальные функции хлеба в южнославянских родинных обрядах, *Символический язык традиционной культуры, Балканские чтения II*, Москва 1993, 63-74.
- Пашина 1998** – О. А. Пашина, *Календарно-песенный цикл у восточных славян*, Москва 1998.
- Пецо 2000** – А. Пецо, У Босни и Херцеговини пчеле, скоро редовно, умиру, *Даница, српски народни шлустровани календар за годину 2001*, Београд 2000, 395-397.
- Петровић 1997** – Т. Петровић, Природа клетве и њене комуникацијске функције у српском језику, *Српски језик II/1-2*, Београд 1997, 87-95.
- Петровић [Петровић] 1998** – Т. Петровић, Клетвата в србски език – от архаичната магия до постмодерната пародия, *Дарове и съкровища – духовна приемственост на Балканите*, Благоевград 1998.
- Петровић 1999** – Т. Петровић, Вит-превит кравај, *Српски језик IV/1-2*, Београд 1999, 821-830.
- Петровић 2003** – Т. Петровић, У уже, ждрале, *КСК 8*, Птице, Београд 2003, 98-108.
- Плешакова 1988** – В. В. Плешакова, Благопожелания как фольклорно-речевой жанр, *Этнолингвистика текста, Семиотика малых форм фольклора* (тезисы и предварительные материалы к симпозиуму), Москва 1988.
- Плотникова 1996** – А. А. Плотникова, Слав. *viti в этнокультурном контексте, *Концепт движения в языке и культуре*, Москва 1996, 104-113.
- Плотникова 1996а** – А. А. Плотникова, Бобы, фасоль и горох в символике рождения и смерти, *КСК 1*, Бильке, Београд 1996, 47-55.

- Плотникова 1997** – А. А. Плотникова, Символика названий каравая в календаре балканских славян, *КСК* 2, Храна, Београд 1997, 7-17.
- Плотникова 1998** – А. А. Плотникова, Ребенок в свадебном обряде южных славян, *КСК* 3, Свадба, Београд 1998, 27-41.
- Попов 2004** – Р. Попов, Народная этимология и культ святых, *Язык культуры: семантика и грамматика*, Москва 2004, 131-137.
- Поповић 2000** – Љ. Поповић, *Епистоларни дискурс украјинског и српског језика*, Београд 2000.
- Потребня 1883** – А. А. Потребня, *Объяснения малорусских и сродных народных песен*, Варшава 1883.
- Раденковић 1996** – Љ. Раденковић, *Симболика света у народној магији јужних Словена*, Ниш 1996.
- Радин 1996** – А. Радин, Билке у заштити против вампира, *КСК* 1, Билке, Београд 1996, 85-88.
- Седакова 1988** – И. А. Седакова, Структура и семантика болгарских проклятий, *Этнолингвистика текста, Семиотика малых форм фольклора* (тезисы и предварительные материалы к симпозиуму), Москва 1988.
- Сикимић 1997** – Б. Сикимић, Појела маца, *КСК* 2, Храна, Београд 1997, 163-185.
- Сикимић 1998** – Б. Сикимић, Невестинска имена – од хипокористика до пеојоратива, *Српски језик* III/1-2, 1998, 29-55.
- Сикимић 1998а** – Б. Сикимић, Детские дразнилки, *Живая старина* 1(17), Москва 1998, 21-24.
- Сикимић 1999** – Б. Сикимић: Птица богомољица, *Наш језик* XXXIII/1-2, Београд 1999, 76-89.
- Славянские древности 1995** – *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, т. I, Москва 1995.
- Славянские древности 1999** – *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, т. II, Москва 1999.
- СМ** – *Словенска митологија, Енциклопедијски речник*, Београд 2001.
- СМР** – Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд 1998.
- Станојчић/Поповић/Мицић 1989** – Ж. Станојчић, Љ. Поповић, С. Мицић, *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*, Београд – Нови Сад 1989.
- Стевановић 1988** – М. Стевановић, *Студије и расправе о језику*, Никшић 1988.
- Стойкова 1970** – С. Стойкова, *Български народни жанрове*, София 1970.
- Страхов 1988** – А. Б. Страхов, Слова с корнем *благ/блаж* (< **bolg*-) с отрицательными значениями в восточнославянских диалектах, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* XXXVII, 1988, 73-114.
- Судник 1995** – Т. М. Судник, Об одной литовско-белорусской семантической параллели (*oras* : *надвор* 'е 'пространство', 'погода'), *Dialectologia*

- Slavica, Исследования по славянской диалектологии IV*, Москва 1995, 249-257.
- Сумцов 1996** – Н. Ф. Сумцов, *Символика славянских обрядов*, Москва 1996.
- Терновская 1974** – О. А. Терновская, Словесные формулы в урожайной обрядности восточных славян, *Фольклор и этнография*, Ленинград 1974.
- Тихоницкая 1932** – Н. Н. Тихоницкая, “Спорина” в жатвенных обрядах и песнях, преимущественно белорусских, *Язык и литература VIII*, Ленинград 1932.
- Толстая 1989** – С. М. Толстая, Устный текст в языке и культуре, *Text ustny – Texte oral*, М. Abramowicz, J. Bartmiński (уп.), Wrocław 1989, 9-16.
- Толстая 1992** – С. М. Толстая, К прагматической интерпретации обряда и обрядового фольклора, *Образ мира в слове и ритуале, Балканские чтения I*, Москва 1992, 33-45.
- Толстая 1993** – С. М. Толстая, Этнолингвистика в Люблине, *Славяноведение III*, Москва, 47-59.
- Толстая 1999** – С. М. Толстая, Иерусалим в славянской фольклорной традиции, *Jerusalem in Slavic Culture, Jews and Slavs VI*, Jerusalem-Ljubljana 1999, 51-68.
- Толстая 2000** – С. М. Толстая, Слово в контексте народной культуры, *Язык как средство трансляции культуры*, Москва 2000, 101-111.
- Толстая 2001** – С. М. Толстая 2001, Признак в языке культуры, *Живая старина* 2001(3), Москва 2001, 2-3.
- Толстая/Толстой 1974** – С. М. Толстая и Н. И. Толстой, К семантике правой и левой стороны в связи с символическими элементами, *Σημειωτική, Материалы всесоюзного симпозиума по вторичным моделирующим системам*, 1(5), Тарту 1974, 42-45.
- Толстая/Толстой 1988** – С. М. Толстая и Н. И. Толстой, Народная этимология и структура славянского ритуального текста, *Славянское языкознание. X Международный съезд славистов, София, сентябрь 1988, доклады советской делегации*, Москва 1988, 250-264.
- Толстая/Толстой 1995** – С. М. Толстая и Н. И. Толстой, Этнолингвистика в современной славистике, *Лингвистика на исходе XX века: итоги и перспективы*, Москва 1995, 488-489.
- Толстая/Толстой 1995a** – С. М. Толстая и Н. И. Толстой, Народная этимология и этимологическая магия, *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*, Москва 1995, 317-332.
- Толстой [Толстая] 2002** – С. М. Толстой, Словенска этнолингвистика: проблемы и перспективе, *Глас CCCXCIV Српске академије наука и уметности*, Одељење језика и књижевности, 19, Београд, 2002, 27-36.
- Толстой 1965** – Н. И. Толстой, Из географии славянских слов: 3. правый – левый; 4. хорохориться; 5. класть, *ОЛА, Материалы и исследования*, 1965, 133-147.

- Толстой 1982** – Н. И. Толстой, Из “грамматики” славянских обрядов, *Σημειωτική, Труды по знаковым системам, Типология культуры и взаимное воздействие культур*, Тарту 1982, 57-71.
- Толстой 1988** – Н. И. Толстой, Проклятия при передании анафеме у сербов, *Этнолингвистика текста, Семиотика малых форм фольклора* (тезисы и предварительные материалы к симпозиуму), Москва 1988.
- Толстой 1994** – Н. И. Толстой, Мифологическое в славянской народной поэзии: Между двумя соснами (елями), *Живая старина* 94(2), Москва 1994, 18-19.
- Толстой 1995** – Н. И. Толстой, *Језик словенске културе*, Ниш 1995.
- Толстой 1995а** – Н. И. Толстой, Магические обряды и верования, связанные с южнославянскими “одномесечниками” и “однодневниками”, *Малые формы фольклора, Сборник статей памяти Г. Л. Премакова*, Москва 1995, 144-165.
- Толстой 1995б** – Н. И. Толстой, Несколько болгарско-русских лексических соответствий, *Dialectologia slavica. Сборник к 85-летию С. Б. Бернштейна, Исследования по славянской диалектологии IV*, Москва 1995, 36-39.
- Требежанин 1991** – Ж. Требежанин, *Представа о детету у српској култури*, Београд 1991.
- Требежанин 2002** – Ж. Требежанин, Стереотип о жени у српској култури, *Нова српска политичка мисао*, Полни стереотипи, посебно издање 2, Београд 2002, 91-105.
- Тројановић 1925** – С. Тројановић, Психофизичко изражавање српског народа поглавито без речи, *СЕЗб LII*, Београд 1925.
- Трубачев 1959** – О. Н. Трубачев, *История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя*, Москва 1959.
- Усачева 1977** – В. В. Усачева, Об одной лексико-семантической параллели (на материале карпато-балканского обряда *полазник*), *Славянское и балканское языкознание*, Москва 1977, 21-76.
- Усачева 1999** – В. В. Усачева, Роль звукоподражаний в обрядовой практике славян, *Мир звучащий и молчащий. Семиотика звука и речи в традиционной культуре славян*, Москва 1999, 85-104.
- Усачева 2001** – В. В. Усачева, Здоровье в жизненном сценарии Болгар, *Нотто Balsanicus, Поведенические сценарии и культурные роли, Балканские чтения VI*, Москва 2001, 108-110.
- Успенский 1973** – Б. А. Успенский, “Правое” и “левое” в иконописном изображении, *Сборник статей по вторичным моделирующим системам*, Тарту 1973, 137-145.
- Христов 2004** – П. Христов, Границите на “шоплука” и/или Шопи без границы, *Скривене маџине на Балкану*, Б. Сикимић (ур.), Београд 2004, 67-82.
- Цветановска 2002** – Ј. Цветановска, Клетва како одмазда, *ЕтноАнтропозум* 2002, http://www.ethnology-dep.org/EAZ_02/Cvetanovska_EAZ_02_mak.pdf

- Цивьян 1990** – Т. В. Цивьян, *Лингвистические основы балканской модели мира*, Москва 1990.
- Цивьян 1999** – Т. В. Цивьян, *Движение и путь в балканской модели мира. Исследования по структуре текста*, Москва 1999.
- Шайкевич 1960** – А. Шайкевич, Слова со значением “правый” и левый”. Опыт сопоставительного анализа, *Ученые записки 1-ого Московского гос. пед. ин-та иностранных языков*, т. 23, Москва 1960, 55-74.
- Шустер-Шевц 1986** – Х. Шустер-Шевц, Древнейший слой славянских социально-экономических и общественно-институциональных терминов и их судьба в серболужицком языке, *Этимология 1984*, Москва 1986, 224-239.

*

- Adam 1990** – B. Adam, *Time and Social Theory*, Cambridge 1990.
- Adamowski 1991** – J. Adamowski, Kulturowe funkcje między, *Etnolingwistyka* 4, Lublin 1991, 65-82.
- Adamowski 1999** – J. Adamowski, *Kategoria przeszerzeni v folklorze. Studium Etnolingwistyczne*, Lublin 1999.
- Ajdačić 1992** – D. Ajdačić, Žanrovska dimenzija blagoslova u usmenoj književnosti, *Književni rodovi i vrste*, Teorija i istorija IV, teorijska istraživanja 8, Beograd 1992, 151-163.
- Ajdačić 1992a** – D. Ajdačić, Kletva u kontekstu žanrova usmene književnosti, *Književna istorija XXIV*, 87, Beograd 1992, 194-196.
- Anusiewicz 1990** – J. Anusiewicz, Językowo-kulturowy obraz kota w polszczyźnie, *Etnolingwistyka* 3, Lublin 1990, 95-141.
- Bartmiński 1985** – J. Bartmiński, Stereotyp jako przedmiot lingwistyki (1), *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, Warszawa 1985.
- Bartmiński 1990** – J. Bartmiński, *Folklor – język – poetyka*, Warszawa etc. 1990.
- Bartmiński 1992** – J. Bartmiński, Nikita Iljicz Tolstoj i program etnolingwistyki historycznej, *Etnolingwistyka* 5, 1992, 7-13.
- Bartmiński 1999** – J. Bartmiński, Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata, *Językowy obraz świata*, Lublin 1999, 103-120.
- Belaj 1990** – V. Belaj, *Hoditi – goniti*. Drugi aspekt jednoga praslavenskog obreda za plodnost, *Studia Ethnologica* II, Zagreb 1990, 49-76.
- Benveniste 1969** – E. Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes* I, Paris 1969.
- Bogdanović 1988** – N. Bogdanović, Pozdrav, blagoslov, kletva i psovka, *Tubimi shencor Jata dhe vepra e Vuk Karaxhigit*, Priština 1988, 69-74.
- Brückner 1925** – A. Brückner, Waldnamen und Verwandtes, *AfsIPh* XXXIX, 1925.
- Bruner/Goodnow/Austin 1986** – J. S. Bruner, J. J. Goodnow, G. A. Austin, *A Study of Thinking*, Transaction, New Brunswick, N.J. / Oxford 1986.

- Caraman 1933** – P. Caraman, *Obrzęd kołędowania u słowian i u rumunów*, Kraków 1933.
- Caraman 1997** – P. Caraman, *Descolindatul în orientul și sud-estul Europei*, Iași 1997.
- Čubelić 1969** – T. Čubelić, Kategorije usmenosti i pisanosti kao prvotni i konstitutivni principi u jezičnim i književnim realizacijama, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 9, Zagreb 1969.
- Čubelić 1970** – T. Čubelić, *Usmena narodna retorika i teatrologija*, Zagreb, 1970.
- Deželić 1863** – D. S. Deželić, Odgovor na pitanja stavljena po historičkom društvu, *Arkiv VII*, 1863, 119-232.
- Dukova 1992** – U. Dukova, Mitologiczna opozicja *prawy i lewy* w bułgarskich dialektach, *Etnolingwistyka* 5, Lublin 1992, 45-52.
- Duranti 2003** – A. Duranti, Language as Culture in U.S. Anthropology, *Current Anthropology* 44/3, 2003, 323-347.
- Francev 1937** – F. Francev, Hrvatska dobrovolja u popijevkama, zdravicama i napitnicama prošlih vijekova, *ZNŽO XXXI/1*, Zagreb 1937, 67-168.
- Gawęda et al.** – E. Gawęda, K. Urban, K. Zabierowska, O pewnym typie illokucji – toasty, *Socjolingwistyka* 4, 1985, 115-121.
- Gold 1980** – J. R. Gold, *An Introduction to Behavioral Geography*, New York 1980.
- Grannes 1978** – A. Grannes, Le redoublement turk a *m*-initial en bulgare, *Балканско езикознание XXI/2*, София 1978, 37-50.
- Grzegorzczkova 1975** – R. Grzegorzczkova, *Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówników*, Warszawa-Wrocław-Kraków-Gdańsk 1975.
- Grzegorzczkova 1999** – R. Grzegorzczkova, Rola języka w tworzeniu kultury umysłowej, *Język a kultura. Podstawowe pojęcia i problemy*, J. Anusiewicz, J. Bartmiński (yp.), Wrocław 1999, 61-71.
- Hill/Mannheim 1992** – J. H. Hill, B. Mannheim, Language and World View, *Annual Review of Anthropology* 21, 1992, 381-406.
- Ivić 1995** – M. Ivić, *O zelenom konju*, Beograd 1995.
- Karstedt 2002** – L. Karstedt, The History and Status of Linguistic Anthropology in Germany, Austria, and Switzerland, *Journal of Linguistic Anthropology* 12/1, 2002, 72-87.
- Katičić 1987** – R. Katičić, *Hoditi – roditi*. Spuren der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus, *WSLJb XXXIII*, 1987, 23-43.
- Katičić 1989** – R. Katičić, *Hoditi – roditi*. Tragom tekstova jednoga praslavenskog obreda plodnosti, *Studia Ethnologica I*, Zagreb 1989, 45-63.
- Katičić 1991** – R. Katičić, Dalje o rekonstrukciji tekstova jednoga praslavenskog obreda plodnosti II, *Studia Ethnologica III*, Zagreb 1991, 35-41.
- Krek 1887** – G. Krek, *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*, Graz 1887.
- Lavandera 1988** – B. R. Lavandera, The study of language in its socio-cultural context, *Linguistics, The Cambridge Survey, No. IV: Language: The Socio-cultural Context*, F. J. Newmeyer (yp.), Cambridge 1988, 1-13.

- Maćkiewicz 1999** – J. Maćkiewicz, Co to jest “językowy obraz świata”, *Etnolinguistyka* 11, Lublin 1999, 7-24.
- Meyer 1931** – C. H. Meyer, *Fontes historiae religionis Slavicae*, Berolini 1931.
- Miklošič 1870** – F. Miklošič, *Die slawischen Elemente in Neugriechischen*, Wien 1870.
- Milčetić 1904** – I. Milčetić, O narodnoj napitnici “Mi pijemo, mi hvalimo”, *ZNŽO* IX/1, Zagreb 1904.
- Mladenova 1998** – O. Mladenova, *Grapes and Wine in the Balkans. An Ethno-Linguistic Study*, Wiesbaden 1998.
- Mladenova 2000** – O. Mladenova, Riddle Coding and Lexical Motivation, *Balkanlinguistik. Synchronie und Diachronie*, C. Tzitzilis, C. Symeonidis (yp.), Thessaloniki 2000, 167-174.
- Niewiadomski 1999** – D. Niewiadomski: *Orka i siew. O ludowych wyobrażeniach agrarnych*, Lublin 1999.
- Palmer 1999** – G. B. Palmer, *Toward a Theory of Cultural Linguistics*, Austin 1999.
- Piper 1997** – P. Piper, *Jezik i prostor*, Beograd 1997.
- Radenković R. 1995** – R. Radenković, Animals Functioning as Evil Force, *Facta universitatis* I, No. 2, Niš 1995, 88-97.
- Rihtman-Auguštin 1994** – D. Rihtman-Auguštin, Pogovor: U čast lijepih manira, I. J. Šarić, *Nazdravičar i govornik za sve prilike života. Hrvatske zdravice*, 1994, 245-248.
- Rundblad/Kronenfeld 2003** – G. Rundblad, D. B. Kronenfeld, The Inevitability of Folk Etymology: a Case of Collective Reality and Invisible Hands, *Journal of Pragmatics* 35, 2003, 119-138.
- SEL – Slovenski etnološki leksikon**, Angelos Baš (yp.), Ljubljana 2004.
- Sikimić 1994** – B. Sikimić, Mogućnosti etimološke analize leksike folklornog teksta, *Slavica Ternopolensia*, 1, Ternopil' 1994, 43-48.
- Sikimić 1994a** – B. Sikimić, The Etymological Magic and the Etymology of Text, *The Magical and Aesthetic in the Folklore of Balkan Slavs*, Belgrade 1994, 77-84.
- Sikimić 1996** – B. Sikimić, *Etimologija i male folklorne forme*, Beograd 1996.
- Sovre 1960** – B. A. Sovre, V kozji rog ugnati in še kaj, *Jezik in slovstvo* 6, Ljubljana 1960, 181-182.
- Stojković 1930** – M. Stojković, Sito i rešet u narodnom vjerovanju, *ZNŽO* XXVII, Zagreb 1930, 43-53.
- Šivic-Dular 1999** – A. Šivic-Dular, *Besedna družina iz korena *god- v slovanskih jeziki*, Ljubljana 1999.
- Todorova 1999** – M. Todorova, *Imaginary Balkan, XX vek*, Beograd 1999.
- Tokarski 2001** – R. Tokarski, Słownictwo jako interpretacja świata, *Współczesny język polski*, J. Bartmiński (yp.), Lublin 2001, 343-371.
- Vennemann 1999** – Th. Vennemann, Volksetymologie und Ortsnamenforschung. Begriffsbestimmung und Anwendung auf ausgewählte, überwiegend bay-erische Toponyme, *Beiträge zur Namenforschung* 34/3, 1999, 269-322.

- Vlajić-Popović 2004** – J. Vlajić-Popović, The Ways of Suffering in the Balkans: *patior* and *πάσχω* intertwined, *Balkanica* XXXIV (2003), Beograd 2004, 119-142.
- Vries 1961** – J. de Vries, *Forschungsgeschichte der Mythologie*, Freiburg-München 1961.
- Wierzbicka 1971** – A. Wierzbicka, Metatekst w tekście, *O spójności tekstu*, M. R. Mayenowa (yp.), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971, 105-121.
- Wierzbicka 1997** – A. Wierzbicka, *Understanding Cultures Through Their Key Words (English, Russian, Polish, German and Japanese)*, New York – Oxford 1997.
- Wierzbicka 2003** – A. Wierzbicka, Singapore English: A Semantic and Cultural Perspective, *Multilingua* 22/4, 2003, 327-366.
- Wilbur 1973** – R. B. Wilbur, *The Phonology of Reduplication*, doktorska disertacija, University of Illinois at Urbana-Champaign, 1973.
- Yelenevskaya/Fialkova 2002** – M. N. Yelenevskaya, L. Fialkova, When Time and Space Are No Longer the Same: Stories About Immigration, *Studia Mythologica Slavica* 5, 2002, 207-230.
- Zerubavel 1981** – E. Zerubavel, *Hidden Rhythms: Schedules and Calendars in Social Life*, Chichago-London 1981.

Скраћенице:

- БАН – Българска академия на науките
БД – Българска дијалектологија, Софија
ГлЕМ – Гласник Етнографског музеја, Београд
ГЗМ – Гласник Земаљског музеја, Сарајево
ЗбМСФЛ – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад
ЗбМСКЈ – Зборник Матице српске за књижевност и језик, Нови Сад
ИЕИМ – Известия на Етнографски институт и музей, Софија
ЈФ – Јужнословенски филолог, Београд
КСК – Кодови словенских култура, Београд
НССВД – Научни састанак слависта у Вукове дане
ОЛА – Общеславянский лингвистический атлас
САНУ – Српска академија наука и уметности
СбНУ – Сборник за народни умотворения, Софија
СЕЗб – Српски етнографски зборник, Београд
СДЗб – Српски дијалектолошки зборник, Београд

*

- AfslPH – Archiv für slavische Philologie
WSlJb – Wiener Slavistisches Jahrbuch, Wien
ZNŽO – Zbornik za narodni život i običaje, Zagreb

6. INDICES

6.1. ИНДЕКС ТЕКСТА

Индекс текста представља инвентар лексичких јединица које се јављају у текстовима здравица које су послужиле као корпус за анализу изложену у овом раду. Опходни и остали обредни текстови који садрже исте или сличне елементе и који су узимани у обзир у тексту овог рада, нису обрађени у индексу.

Индекс представља допуну анализи текста здравице изложеној на претходним странама, те ће стога бити “читљив” у првом реду читаоцу који се са том анализом већ упознао.

Лексичка грађа представљена индексом указује на најчешће лексичке везе међу елементима текста здравице, дајући тако могућност да се из њега “ишчитају” основни механизми формирања текста. У исто време, индекс представља и инвентар појмова важних и релевантних за “слику света” балканских Словена каква је дата у тексту здравице. Имајући у виду овакву лексичко-појмовну оријентацију, треба нагласити да овај индекс не претендује на исцрпност навођења фонетских облика појединих лексема нити садржи податке о дистрибуцији фонетских варијаната. Различите фонетске фаријанте (нпр. *хтети* ≈ *ићети*, *слеме* ≈ *иљеме*, *амен* ≈ *амин*, *оцедити* ≈ *оциједити* итд.) ипак су, паралелно са значењским варијантама (*клет* ≡ *подрум*, *ћерати* (*дугове*) ≡ *тражити* ≡ *наплаћивати*), навођене свуда где је то било могуће и на њих је у индексу упућивано. На варијације које су у првом реду морфолошке (импф. и перф. глаголи, различити конјугацијски и флективни облици уколико лексема није носилац одреднице и сл.) у индексу се такође указује и симболом → упућује на облик

који је узет за основни (*обеселити* → *веселити*, (*Бог*) *те* *заклонио* → *заклонити*).

Носиоци одредница у индексу су именице (појмови) и глаголи (радње), а уз њих су дате лексичке јединице које се у тексту здравице за њих везују. Лексичке јединице које се везују за носиоца одреднице праћене су симболима који указују на природу везе.

Следећа табела садржи те симболе:

Табела 6.1: Механизми изградње текста:

ознака	значење	пример
☐	карактеристична особина	зец ☐ брзина = поносио се као зец брзином
◄►	супротност	стари бадњак ◄► млади Божић
►, ◄	карактеристичне везе између елемената у тексту: ► елемент који следи ◄ елемент који претходи	шаком ► капом ► торбом ► врећом левица ► озимица десница ◄ левица
⊗	означава карактеристичног вршиоца неке радње или носиоца особине	волови ⊗ букаати = волови ти букали зарастати ⊗ трњем и драчом врата = врата ти зарасла трњем и драчом
☼	језичке везе: народна етимологија, фразеологија, везе у фолклорним формулама	свила ☼ свити давати ☼ капом и шаком висити ☼ мислити
Σ	елементи из предметног кода	Σ хлеб, Σ чаша, Σ дукаати
∀	елементи из акционог кода	∀ махати рукама, ∀ дизати колач
■	елементи који указују на ток обреда/текста (текстуални хронотоп)	■ друга (здравица) ■ почелица (чаша) ■ посљедња (чаша)

Уз неке одреднице јављају се и симболи који указују на основне концепте присутне у моделу света балканских Словена приказане у овом раду:

Табела 6.2: Концепти

ознака	значење	Пример
⊗	простор, место	⊗ на прагу, ⊗ у дому, ⊗ на путу; ⊗ двориште, ⊗ поље, ⊗ торови
∞	време	∞ ове године, ∞ догодине ∞ јучерашњи
⌞	особине	⌞ висина, ⌞ брзина; ⌞ здрав, ⌞ мио

На семантичке односе синонимије и механизме творбе указује се следећим ознакама:

Табела 6.3: Семантички и творбени односи

ознака	значење	Пример
≡	однос синонимије	ћерати (дугове) ≡ тражити ≡ наплаћивати
≈	морфолошки односи (префиксација), фонетске варијанте	вити ≈ свити, превити слеме ≈ шлеме

А

■■■■■■■

адвокати

▮ *смедеревска нахија*

адет

▮ *српски*

ала

▮ *шумска*

⊗ амбари

▮ *пуни са житом*

амен

≈ *амин*

амин

≈ *амен*

анђео

▮ *Божји*▮ *мирни*

апостол

*Павле**свети*

асуре

▮ *јагодинска нахија*

Б

■■■■■■■

баба

▮ *која се свађа ђабе*▮ *стара*

бабо

бадњак

▮ *стари*◀▶ *млади Божић*

бака

баке

наше мајке

бан

домаћин▮ *врсни*

баница

домаћица

бег

бекрија

жена

бељети се

берићет

бикови

▮ *дебели*⊗ *у италу*бити (*esse*)▮ *здрав**дуго и за много*▮ *каили*▮ *милостив*⊗ *на дому*⊗ *на путу**на / од помоћи**најскораиња и најбоља помоћница**под ногама*⊗ *душмани**сретно и лијепо* (⊗ *све*)▮ *сретан и напредан*⊗ *почетак*▮ *тањи од конца*▮ *трајна и дуговечна*⊗ *слава**у добру*▮ *црњи од лонца*

бити (ударати)

мучке

благо

▮ *Сарајево*

благослов

▮ *Божји**од Бога*

благословити

благод

блејати

⊗ *овце*⊗ *у тору*

близнити се

⊗ *беле овце*

Бог (господ, господин)

*ако да**вас помилово**веселио*⊗ *овај дом**дарово*

▮ драги

⊗ на небесима

да да да нас Ристов празник препоручи

да га пропути

да га здрава поврати

⊗ своме дому

да их (сироте) избави

луга простирача

пепела покривача

да поживи

нашег владара

да прости

⊗ дом

домаћина

да нам буде милостив

да нам поклони

мирност

благод

да нам да

напредак

свако добро

срећу

славити

наша крсна имена

да нам поможе

да нас поживи

∞ много лета

да омлади

⊗ овај дом

родом

гроздом

класатом пшеницом

мушком децицом

да подужи

живот

здравље

напредак

свако добро

срећу

да поживи

нас који славио

госте који су дошли

да пошље сласт

међу нас

да сачува (→ сачувати)

да ти надвиши

да услиши

све здравице

га зајурио

⊗ низ потајне лугове

га окренуо

на прави пут

га подржао

у вољи

▮ јаки

јако да ти да

је створио

небо

земљу

▮ мио

▮ милостан

▮ милостиви

милово овај дом

му дао

срећу

⊗ у пут

му подарио

браћу Србе

врсне банове

кумове

побратиме

нам дао

веселити се

ка тицама у гори

добро

добру срећу

здравље

знати

за љубав

мјесто

одакле је ласно устат

памет

радовати се

разум

нам помогао

намирио

што му поарчили
 нас миловао
 нека га сачува
 од душманске руке
 сваке рђавитине
 нека му да и испуни
 све што му је мило
 нека накнади
 здрављем
 весељем
 сваком срећом
 нека не (= нас) избави
 од душманске руке
 од вечне муке
 нека пошаље
 сласт
 међу нас
 нек оследи
 ⊗ у дому
 ⊗ у тору
 ⊗ на сваком месту
 нек чува
 веру
 закон
 помого
 мени стојећи
 вама сједећи
 примако
 срећу
 ⊗ у ову кућу
 радовао
 саставио
 свако добро
 ⊗ у ови дом
 ▢ свемогући
 те веселио
 ∞ у овај дан
 ⊗ под овај кров
 те / ме сачувао (→ сачувати)
 те заклонио (→ заклонити)
 те веселио
 ⊗ у овај дом
 ⊗ под овај кров

ти био
 ▢ милостив
 од помоћи
 ти дао
 свега доста
 ⊗ у њиву глогове
 ти даривао
 кумове
 ортаке
 пријатеље
 побратиме
 ти напунио
 ⊗ торове
 ти наспорио
 што у њега желио
 ти покорио
 душмане
 ти помого
 ти придржао
 ортаке
 кумове
 побратиме
 пријатеље
 ти примакао
 кумове
 побратиме
 пријатеље
 ортаке
 ти угодио
 (ти) услишио
 (мољеније)
 уделио
 весеље
 здравље

Богородица

▢ живоначелна
 која може
 да нам поможе
 нас се сетила
 најбоља нам помоћница била
 спасла нас

Бодуле

Божих

▢ млади (◀▶ стари бадњак)

бојати се

Бога

болест

болети / болети (не)

од чаше вина

⊗ глава

бољари

бор

⊗ виш куће

▢ зелен

Бошњани

▢ суви потоци

брави

▢ већи

⊗ у тору

брада

▢ црна

браздити

бранити

од зла

⊗ слава

бранити се

од зла

од муке

јуначким оружјем

≈ убринити се

брат

делибаша

▢ добри ≈ добар

домаћин

▢ драги

▢ здрав

стари сват

браћа

▢ добра

▢ драга

▢ звана

▢ лијепа

▢ мила

▢ мирна

Σ око овог стола сједећа

▢ одабрана

▢ свијетла

Срби

▢ сретна

те миловала

⊗ **брдо**

▢ племенито

брзина

▢ зец

бриме

▢ угодно

брод

▢ гњио

брчина

◀ врчина

буцати

⊗ драча

букати

⊗ волови

Σ **буклија**

Буково

▢ сметови

В

■■■■■■

∞ **вакат**

▢ први

вала ≈ ејвала

Варош

▢ гвожђе

васлава

светога Николе

ватра

ведрина

▢ зимска

▢ сјајни Месец

верати се

⊗ по трњу

веселити

≈ обеселити

⊗ празник

овај дом

⊗ Бог

≈ повеселити

срцем
веселити се
веселе
 ▮ јуначко
 ▮ мироблагословљено
вести
видети
виђење
 ▮ срећно
 ∞ **вијек**
 овај
 ▮ дуги
викати
 Σ **вино**
 ▮ лијепо
 ☀ **вити**
 ☀ **винути**
 Σ **виноквас**
винова лозица
винути
 репом
 ☀ **вино**
 Σ **винце**
 ▮ рујно
 ▮ кисело
 Σ **винцо**
 ☀ **виновито**
вир
 ▮ дубок
висина
 ▮ небо
 ▮ гора
висити
 о клину
 о греди
 ☀ **мислити**
висити се
 ⊗ у дому
 ☀ **свако добро**
 ☀ **ширити се**
вити
 ≈ **привити**
вити се

≈ **свити се**
 ☀ **вино**
Вишевац
 ▮ **песак**
вјера
 ▮ **ситна**
 ▮ **српска**
 ▮ **што око воде сере**
вјеровати
 ☀ **чаршија**
вјештина
 ▮ **лисица**
владар
владати
 ∞ **много лета**
 ☀ **владар**
владике
Власи
 ▮ **Пожаревац**
во
 ▮ **рогат**
 му **примако**
 на **тегу**
вода
 ▮ **велика**
 из **года**
 ▮ **мутна**
 ► **незгода**
воденица
Водице
 ▮ **продаје**
војак
 ▮ **(х)рабар**
војвода
 ▮ **небески**
војводар
волови ≈ воци
 ▮ **вилороги**
 ▮ **виторози**
 ▮ **вилашасти**
 ▮ **јаки**
 ▮ **јармови**
 ▮ **ораћи**

▮ петороги

▮ тврди

ти букали

ти живили

укали

воља

▮ Божја

▮ добра

⊗ воћњак

вранац

▮ бисан

⊗ врата

му зарасла

с трњем

с драчом

му била отворена

вратити

здравницу

на радост

на весеље

◄► донети на радост

вратити се

⊗ дома

⊗ кући

с масницама

врећа

▮ издрта

▮ празна

▮ пртена

вречати

☼ козе

∞ врме

врућина

▮ жарко сунце

петровска

врчина

► брчина

вук

▮ зуби

▮ снага

ти шаруљу изио

Вучитрн

▮ делије

Г

газити

српску вјеру

☼ душманин

≈ погазити

гаће

▮ кратке

гвожђе

▮ Варош

глава

▮ бијела

▮ здрава

▮ женска

▮ лојена ≈ лојана

▮ млада

као зелена трава

▮ мушка

⊗ у двору

▮ од злата

► трава

главе

▮ пуне сас памет

глас

▮ добар

донети

► бољи понети

▮ поштен

▮ частан

гласити

☼ глас

гледати

зло

Глибовац

▮ пусте куће

глоговак

▮ дебео

глогови

⊗ њива

гњездо

▮ соколово

∞ год

данашњи

други
 овај
 ▢ свети
 ∞ година
 друга
 ▢ дуга
 ова
 гонити
 љеб
 ☉ ријека
 сир
 масло
 ☒ у Бодуле
 гора (= планина)
 ▢ висина
 гора (= шума)
 ▢ густа
 господар
 ▢ зао
 ▢ кућни ≈ кутни
 куће
 госпоја
 домаћица
 гост
 ▢ зао
 ▢ неуредан
 ▢ подругљив
 ▢ рђав
 ▢ стидећи
 ▢ срамотан
 ▢ широк
 гости
 ▢ бесни
 ▢ весели
 ▢ драги
 ▢ звани
 ▢ здрави
 ▢ јаросни
 ▢ јешни
 ▢ мудри
 ▢ накресани
 ▢ напиту
 ▢ одабрани

▢ пишини
 ▢ праведни
 ▢ срчани
 ▢ трезни
 готвати
 ∞ за длго
 за много
 грабити се
 ☼ граб
 градити
 свијеће
 ∞ до године
 ∞ ове године
 у здрављу
 у радости
 грање
 ▢ грабово
 греда
 грешник
 гријех
 грм
 гром
 ▢ страшан
 грозница

Д

∞ дан
 ▢ велики
 данашњи
 ▢ дуг
 ▢ сретан
 ∞ данак
 ▢ весели
 сутрашњи
 ∞ данас
 Даница звијезда
 дар
 од Бога
 даривати
 кумове
 побратиме
 ортаке

пријатеље
 ☼ Бог
дати
 благу росу
 ☼ свеци
 ∞ добар час
 ☼ Бог
 ∞ добар час
 добру срећу
 муке (не)
 памет
 ► одржати
 разум
 у главу
 ☼ Бог
 се веселити
 ☼ Бог
 срећну добродошлицу
 ► чувати
 што од Бога желимо
 ☼ Бог
 ≈ давати
 ☼ капом и шаком
 ⊗ двор
 ☼ небесни ≈ небески
 ☼ мајчин
 ⊗ двориште
 девојке
 наше сејке
 делибаша
 ≈ долибаша
 делије
 ☼ Вучитрн
 дело
 ☼ праведно
 ⊗ дерике
 ☼ Дрежањске
 десница
 ► јечам и пшеница
 деца
 ☼ гладна
 ☼ жива
 ☼ здрава

☼ кано хајдуци
 ☼ крина
 ☼ рогата
 ☼ ситна
 узданица
дечица
 ☼ здрава
 ⊗ у кућу
 ☼ мушка
дивојчица
 у русој коси
 ⊗ по мајчином двору ходећи
 ∇ дизати
 равну софру
 ◀ метати пуну
 славу Божју
дијелити
 шаком
 ∞ ове године
 ► капом ∞ догодине
 ► торбом ∞ до друге
 ► врећом и сваком срећом
 ∞ до треће
 ☼ Бог
 коме капом
 коме шаком
 а теби
 и шаком
 ► и капом
 ► и врећом
 ► и сваком добром срећом
 нами врећом, бољом срећом
 народу
 некому шаком
 некому капом
дијело ≈ дило
 ☼ Чумић
дилач
диње
 ☼ Пожега
дисница
 ► јечам и пшеница
 ∇ дићи

- колаче
 ◀▶ спустити ракију
- дичити се**
 кумовима
 пријатељима
 побратимима
 ортацима
- дјечица**
 ♫ мушка
 ти се рађала
 ⊗ у дому
- ♫ **добар, -бра**
 глас
 срећа
- добијати**
 пријатеље
- добити**
 грозницу
 срећу
- добро**
 ♫ велико
 се вило
- добродошлица**
 друга
 ♫ срећна
- добротници**
- довести**
 младу
 ⊗ у кућу
 снаје ≈ снахе
- додати**
 руку
- долазити**
 ⊗ широким путем
 ▶ одлазити још ширим
 ⊗ кући
- долибаша**
 ≈ делибаша
- долибашити**
 ⊗ свети апостоле Павле
- ⊗ **дом**
 мој
 ♫ поштени
- свој
 ♫ срећан
 ♫ стари
- домадар**
 ≈ домодар
 ☼ кутњи господар
- домаћин**
 ♫ здрав
 ♫ кућни
- домаћица**
 ♫ честна
- домодар**
 ≈ домадар
 ☼ кутњи господар
- донети**
 добар глас
 ▶ понети бољи глас
 здравицу
 ⊗ пријатељ
 на радост
 ▶ вратити на радост и весеље
- доносити**
 ручак
 ⊗ редаре
 ⊗ на њиву
 добре гласове
 ⊗ пријатељи
- доћи**
 двору плакајући
 ◀ поћи од двора пјевајући,
 играјући
 ⊗ дома
 ∞ догодине
 ⊗ пријатељ
 ⊗ у дом
- до(х)одити**
 ▶ не за(х)одити
 ⊗ пријатељи
- дочекати ≈ дочекивати**
 госте
 ◀▶ испраћати
 славу
 браћу ка(о) што ваља

⊗ на прагу
 ☼ маја
драча
 под ноге
 те буцкала
дрво
 ▢ тополово
држава
 да подржи
Дрина
друг
 десни
дружина
дубина ≈ дубљина
 ▢ море
 ▢ морска
 ▢ шара риба
дуванџије
 ▢ Кусадак
дуг
 ▢ стари
 ▢ очев
Σ дукати
 ▢ жути
дулеци
 ▢ Чачак
дух
 ▢ свети
душа
 онога свијета
душка
 ▢ који бије мучке
душмани
 да ти под ногама буду
 нам под ногама били
 ▢ проклети
 се осијавали и одвијавали
 хукали ≈ укали

Б

ђаволи
 се осијавали и одвијавали

ђаконија
ђед
 ▢ који те зло гледа и мисли
ђулови
 ▢ босиљкови

Е

ејвала ≈ вала

Ж

жаба
 ▢ муљ
желети
 од Бога
жена
 бекрија
 ▢ пакосна
 ▢ џандрљива
 ▢ што ништа не крије
женити
 сина, синове
 момке
живети
 ∞ дуго
 здраво
 лепо
 по вољи Божијој

живот
 дуги
жито
 да се роди
 ти родило

жлица
 ▢ кратка
жудети

З

заборављати ≈ заборавити
 славу Божју (не)
 за љубав (не)
 сироте (не)
 крсна имена (не)

заворњови

▮ кестенови

задужити

поштењем

чаићу

зајурити

⊗ низ потајне лугове

⊗ Бог

заклати

свиђу

заклети се**заклонити**

од бијеснога Бошњака

душманске руке

ђаволске области

ђеда који те зло гледа и мисли

кесе без новца

мале таве

Пере који се с њима дере

попрдљиве маје

рђава госта

рђава пута

сваке муке

старе бабе

старог оца

теснога сокака

Турчина љута

шупља моста

≡ сачувати

закон

▮ Божји

▮ (X)ристов

закрилити

брда

долине

дубраве

⊗ овце

луке

оранице

странице

⊗ козе

заморити

душу

занат**запити**

кошуљу

зарасти

с драчом

с трњем

⊗ врата

засадити

воћњак

засејати

пшеницу

заставити

сунце

⊗ пчеле

заступница

од сваке муке

засукивати

брчину

за(х)одити (не)

⊗ зли душмани

збирати се

за добро

један у другог

званице

приходиле

звати

планинку

звијезда**здила**

▮ дубока

здрав (бити)**здравље**

▮ добро

▮ јуначко

▮ мироблагословљено

▮ поштено

здравица

■ друга

■ девета

■ прва

■ трећа

широким путем долазила

► још ширим одлазила

∞ **земан**

први

земља

ти дала

Зеница

▮ *пишеница*

зец

▮ *брзина*

▮ *пртина*

злато

▮ *Таслица*

зло

злотвор(и)

се осијавали и одвијавали

знати

за љубав

зуби

▮ *вук*

зујати

⊗ *пчеле*

зулумћар

И

играти

∞ *у суботу*

◀ *певати у петак*

▶ *плакати у недељу*

изабрати

ро(т)кву

⊗ *свети Никола*

вола

⊗ *свети Лука*

избавити

од вечне муке

од гријеха

од душманске руке

луга простирача и пепела покривача

⊗ *Бог*

избавити се

од невоље

извадити

из кала

извести

младеж

на добар пут

⊗ *Бог*

изгубити

плоче

⊗ *коњи*

изгонити

вина и ракију

⊗ *коњи*

≈ *гонити*

издати

брата (не)

издигивати

под биљњом

изјести

шаруљу

⊗ *вук*

∇ **изломити**

сав љеб

измакнути се

◀▶ *приближити се*

измијешати

са добром браћом

⊗ *Света Тројица*

∇ **износити**

буклију

имати

братинску љубав

воштане ноге

зла никаква (не)

ко и коме долазити

лојану главу

поклон

с киме

с чиме

⊗ *у подруму*

у флаши

◀▶ *немати у флаши*

име

Богородице

∞ *данашње*

▮ *домаћиново*

▮ *домаћинско*

▮ *крсно*
 моје
 ▮ *Свете Тројице*
 ▮ *свето*
 ▮ *славно*
 ▮ *(X)риста*

испећи

ракију

испраћати

госте

◀▶ *дочекивати*

испунити

обавезе

Исус

≈ *Језуш*

☀ *Марија*

ићи

≡ *(х)одити*

⊗ *низ гајтанске лугове*

⊗ *у савске лугове*

⊗ *у цркву*

ишчекати

код Бога

код људи

Ј

|||||||

јабука

румена

Јагодина

▮ *ћурани*

јагодинска нахија

▮ *асуре*

Јаков

▮ *патријарси*

јаловица**јармови**

▮ *јаворови*

▮ *пуни са волови*

јаспре**Језуш**

≈ *Исус*

☀ *Марија*

јечам**Јуда****јунак**

▮ *јуначки*

▮ *мили*

јунаци

▮ *вољни и невољни*

К

|||||||

кабаница

▮ *црна*

кал**каленица**

▶ *послађеница*

калпак

☀ *ћурак*

калуђери

▮ *ништити*

▮ *убоги*

камиш**кап ≈ капља****капа**

⊗ *у руци*

капетани

▮ *Параћин*

качамак

▮ *Петровац*

Σ квас**квасити**

Σ *колач*

Σ *бијели љеб*

млаком водом

кеса ≈ ћеса

без новца

▮ *пуна*

сас паре

кицоши

▮ *крушевачка нахија*

кијак

из мрака

☀ *мрак*

▮ *сиров*

киша

лапавица
кланац
 ▢ тисан
класати
 ☼ тиеница бјелица
 ⊗ у пољу
 ⊗ **клет**
 ≡ подрум
 ▢ пуна вина
клипови
 ▢ добри
 ⊗ у поље
кметови
 ▢ Стари Влах
кобиле ≈ **кобилице**
 ▢ ждребеће ≈ ждрепке
 ⊗ пред кућом
козе
 ▢ баре
 ▢ брзе
 ▢ брадате
 закрилиле стране
 се патиле
кола
колац
 ▢ глогов
 ▢ сиров
 Σ **колач**
 ▢ бели
коло
 ти одило
комшије
конац
 ▢ танак
коњи
 ▢ брзи
 ▢ врани
 ▢ кракати
 ▢ витоноги
 ▢ вилоноги
 ▢ јахаћи
 ▢ лосопи
 ▢ чилати

копати
коприве
 ▢ дугачке
коса
 ▢ суволома
коса
 ▢ руса
котур
кошуља
краве ≈ **кравице**
 дворе заграшале
 ▢ дугорепе
 катун промушиле
 ▢ музне
 ⊗ у шталу
 ▢ нејаке
 ▢ телеће
 ⊗ у обору рикале
крило
 десно
крканлук
крмак
крмити
 стоку
 ⊗ **кров**
крочити
крст
 од три прста
 ▢ частан
 Σ **кру(х)**
 ≡ хлеб
 ∀ ломити
 пећи
крушевачка нахија
 ▢ кицоши
кћери ≈ **шћери**
кукуруз
кум
 ▢ биран
 ▢ врсни
 ▢ дебели
 ▢ криштени
 ▢ најбољи

Кусадак

▮ дуванџија

⊗ **кућа**

▮ богата

▮ Глибовац

му се сијала

▮ оглашена

правити

∞ ове године

► разваљивати догодине

▮ пуна

сас чељад

▮ пуста

▮ туђа

кучка

▮ жута

Л

|||||||

лапавица

киша

▮ тешка

легати

касно

∞ **лето** ≈ **љето**

≡ година

▮ кишовито

предушта (љета)

ливица

► озимица

лисица

▮ мудрина

листина

▮ орах

литургија ≈ **летурђија**

▮ православна

лице

▮ часно

лозица

▮ винова

Лозница

▮ џана

∇ **ломити**

Σ **колаче**

лонац

▮ крњ(аст)

крпити

▮ празан

▮ црн

луг

простирач

лугови

▮ гајтански

▮ потајни

▮ савски

лудост**лука**

▮ дугачка

лула**Љ**

|||||||

љубав

▮ братска ≈ братинска

▮ дуга

међу нас

љубити се

као крух и вино

људи

▮ честити

М

|||||||

маја

▮ попрдљива

мајка

Божја

мана

☼ ма(х)нути

Марија

☼ Исус ≈ Језуш

Марко**Марковац**

▮ каљави сокаци

масло**масница****махати** ≈ **ма(х)нути**

<i>сабљом</i>	☐ <i>Божји</i>
<i>празном врећом</i>	<i>од Бога</i>
⊗ <i>пред туђом кућом</i>	мирност
маца	мислити
☐ <i>ловилица</i>	<i>зло</i>
Мачва	<i>о добру</i>
☐ <i>(х)рана</i>	<i>о злу</i>
мењати	мишица
≈ <i>заменеживати</i>	☐ <i>јуначка</i>
<i>кумове (не)</i>	млада
<i>шљеме</i>	младе
Месец	<i>наше снајке</i>
☐ <i>сјајан</i>	младеж
☐ <i>зимска ведрина</i>	младожења
месити ≈ мијесити ≈ мисити	млађи
<i>хлеб</i> ≈ <i>љеб</i>	млијеко
⊙ <i>жене</i>	<i>у домаћина</i>
∞ <i>за дugo</i>	млинац
∞ <i>за много</i>	млити
<i>бијели љеб</i>	<i>љеб</i>
<i>десницом руком</i>	⊙ <i>млинац</i>
⊗ место ≈ мјесто	молитва
<i>ово</i>	☐ <i>домаћинова</i>
<i>одакле је ласно устат</i>	☐ <i>сретна</i>
<i>одакле је мучно устат</i>	МОЛИТВАТИ
<i>свако</i>	МОЛИТВЕНИК
☐ <i>сретно</i> ≈ <i>сретње</i>	☐ <i>красни</i>
☐ <i>страшно</i>	☐ <i>српски</i>
☐ <i>честито</i>	МОЛИТИ
метаније	<i>(Господа) Бога</i>
<i>старијим</i>	<i>за брата домаћина</i>
∇ метати	<i>за здравље</i>
<i>пуну софру</i>	<i>за част</i>
◀▶ <i>дизати</i>	МОЛИТИ СЕ
миловати	<i>(господу) Богу</i>
<i>владара</i>	<i>слави Божјој</i>
⊙ <i>Бог</i>	<i>за сироте</i>
⊙ <i>браћа</i>	мољеније ≈ моленије
миловати се	момак
<i>као права браћа</i>	☐ <i>млад</i>
милост	<i>на врану коњу</i>
☐ <i>Божија</i>	⊗ <i>у равну пољу</i>
мир	<i>у ћураку</i> ☼ <i>и калпаку</i>

момци

▮ бесни

мост

▮ врбов

▮ попуљив

▮ труо

▮ узак

▮ шунаљ

мотика

▮ тупа

моћи

(не) љети на сунце

◀▶ зими к ватри

дочекат

сваког госта

мрзост

◀▶ радост

мртви**мудрина**

▮ лисица

▮ латинска

мука

▮ вечна

муљ

▮ жаба

мученици

▮ петозарни

Н
■■■■■■■■**наблаговати****нагријати се**

сунца

накидати

свој врат

≡ уламати

накнадити

⊗ празник

здрављем

веселем

сваком срећом

⊗ Бог

наквасивати

⊗ у наћвам

накривити

шубару

намирити

◀▶ поарчити

намјерити

∞ добри час

на добро дјело (⊗ Света Тројица)

намјерити се**намјерник****напаст****напетљати**

≈ петљати

▽ **напијати**

за славе Бога који се не боји никога

≈ напити

свету славу

славу

у (ва)славу

наплатити

дугове

дугова (не)

≈ наплаћивати

напредак**напредовати**

⊗ у кући

напунити

кесу

⊗ торове

вилоногим коњима

виторогим воловима

виторогим овновима

наразговарати се

с људима

народ

▮ кућевни

▮ хришћански

насећи

дрва

наслонити

своју десну руку на своју ћесу

наспорити

⊗ Бог

наставити

на праведни пут
на праведна дјела

наћве

наћи
ману
☼ ма(х)нути
≡ намјерити
≡ на(х)одити
домаћина
у добру
дугове
часне крсте
☼ свети апостол(е) Павле
берићета

нахија
▮ јагодинска
▮ крушевачка
▮ смедеревска
▮ ужичка

на(х)одити
пуну ћесу
≡ намјерити
≡ наћи

небо
▮ висина
≈ небеса

невјера
▮ проклета

невјесте
▮ младе
рађале
сретњу и честиту унучад

невоља

невољник

незгода

немати
у бурету
у чаши

несрећа

ноге
▮ воштане
Рељине

носити

свијетла образа
бијел пешикир
☼ маја

носити се
☼ синови и снаје
≈ поносити се

ноћи
срећне

Њ
■■■■■■

њива

О
■■■■■■

обавезе

обелети

обеселити → веселити

Обилић

објед

област
▮ ђаволска

обојци
☼ опанци

⊗ **обор(и)**
пуну са овнови

обрадовање

обрадовати
овај дом и домаћина и све његово
добро око њега
ови дом и нашега домаћина

образ
▮ јуначки
▮ поштен
▮ свијетао

обранити

обрати
кукуруз

обредити се

обрнути

обути
нове опанке

обућа

овнови

▢ *виторози*

овце ≈ **овчице**

▢ *беле* ≈ *биле*

закрилиле

⊗ *брда*

⊗ *долине*

⊗ *дубраве*

⊗ *луке*

⊗ *оранице*

се (х)иљадице

се близиле

у широко

оглавље

▢ *бијело*

огласити се

у рају

огњиште

▢ *широко*

оградити

⊗ *двориште*

огранак

▢ *млади*

☀ *окрњак*

огријешити

душу / душе (не)

одабрати

одвијавати

☉ *душмани*

☉ *злотвори*

☉ *ђаволи*

на решето

☀ *осијавати*

одеснија

одлазити

joш ширим путем

◀ *долазити широким путем*

са здрављем и весељем

одрати

јаловицу

одржати

∀ **одуставити**

Σ *чаше*

озимица

оженити

сина

◀▶ *довести снахе*

окренути

(ка) спасенију

окријепити

окриље

да нас сакрије под десно ☀ крило

да нас сачува од свакога зла

▢ *свето*

окрњак

☀ *огранак*

▢ *стари*

омјерити

пушком

омладина

☀ *омладити*

☀ *омлађије*

омладити

☉ *Бог*

⊗ *овај дом*

гроздом

класатом пшеницом

мушком дечицом

родом

⊗ *на сваком месту*

☀ *омлађије*

☀ *омладина*

⊗ *у дому*

⊗ *у тору*

омлађије

☉ *Бог*

☀ *омладина*

☀ *омлађије*

☀ *омладити*

омразити се (не)

за живота

људима

◀ *свадити се*

опанци

▢ *гвоздени*

девет опанака

▶ *десет обојака*

▢ нови
 ☀ обојци
 причалине
опити се
опростити
 сагрјешеније
 ☉ свети Ђорђе
орати
орах
 ▢ листина
ортак
 ▢ добар
оружје
 ▢ јуначко
осванути
 на велику радост
 на обрадовање
 на мирност
осијавати
 ≈ осијати
 на сито
 ☉ душмани
 ☉ злотвори
 ☉ ђаволи
 ≡ одвијавати
 трице
 колачу
осијати
 → осијавати
оскудети
осладити → посладити
ослободити се
 тавнице проклете
 тиранске руке
 ☉ сужањ
 ☉ невољник
оставити
 свога празника (не)
 славу (не)
останак
 ▢ добар
 ◀▶ пут
остарети

остати
 у велику добру
 ⊗ у дому
 ► радити о добру
отац
 ▢ стар
отерати
 жито
 ⊗ у воденицу
отискати
 на отур
 ☉ Бог
 ⊗ низ посавске лугове
отур
 ☀ котур
 ∇ оцедити ≈ оциједити
 Σ вино
 до капи ≈ до капље
оцрнити (не)
 образ(а)
очи
 му се бејеле
 ▢ црне

П

пазити
 ∇ палити
 крсне свијеће
памет
паоци
Параћин
 ▢ капетани
пас
 ▢ гаров
пâс
патити се
 ☉ брадате козе
патлициани
 ▢ Шабаци
патријарси
 ▢ Јаков
певати
 домаћину

- ∞ у *петак*
 ▶ *играти у суботу*
 ▶ *плакати у недељу*
пексијан
пепео
 покривач
Пера
 ▮ *који се с њима дере*
петљати
 ≈ *напетљати*
Петровац
 ▮ *качамак*
песак
 ▮ *Вишевац*
пећи
 кру(х)
 бели љеб
 ⊗ у *пећи*
пећине
 ▮ *ужичка нахија*
пешкир
 ▮ *бијел*
Σ пиво
пијаност
пилићи
пипица
 ⊗ на *врати*
пис
 на дукату
 ≈ *писмо*
 ≡ *шара*
писмо
 на погачи
 ≈ *пис*
 ≡ *шара*
питати
 за живот
 један за другог
 √ **пити** ≈ **испити**
 Σ *вино*
 другом
 за здравље наше стоке
 за крсног/-их имена
 за крста
 за помози Божје
 за свете славе
 за свеце Божје
 послаћенку
 првом
 по чашу вина
 по двије чаше пива
 по слави и послаћенију /
 по слави послаћенија
 Σ *ракију*
 у *име славе*
 у *славу Божју*
 целу славу
 Σ *чашу*
 Σ *чашу вина*
пјевати
плакати
 с врећом
 ⊗ *пред туђом кућом*
 ∞ у *недељу*
 ◀ *играти у суботу*
 ◀ *певати у петак*
планина
 ▮ *ћорава*
планинка
племе
 ☀ *племтнито*
плодити
 ⊗ **плот**
плоча
 на главу
 те туцкала
пљева ≈ **плива**
 ▮ (п) *шеница*
поарчити
 ◀▶ *намирити*
побеснети
 ⊗ *шаров*
побити
 душмане
побратим ≈ **побро**
 ▮ *биран*

▢ *врсни*
 ▢ *најбољи*
повеселити → *веселити*
повисити
 кумове
 пријатеље
повратити се
 ⊗ *дома*
 овамо (не)
 ⊗ *душмани*
 ⊗ *своме дому*
повући
 по дружини
Σ погаче
 ▢ *беле*
 ▢ *везене*
 ▢ *писане*
 ▢ *шарене*
погазити (не)
 српску вјеру
 ⊗ *душманин*
погодити
 пушком
погостити
 ђаконијом
 ⊗ *домаћица*
подвити
 паоце
 под пас
 ∇ **подизати**
 здравцу
подмладак
 ▢ *сретан*
подржати
 ⊗ *Бог*
 у вољи
 ⊗ **подрум**
 ≡ *клет*
подужити
 живот
 здравље
 напредак
 свако добро

срећу
 ⊗ *Бог*
Пожаревац
 ▢ *Власи*
Пожега
 ▢ *диње*
поживети
 нашег владара
 ⊗ *Бог*
познати
 брата
 по звијезди
поклон
 Богу
 нама
 свима
покор
покорити
 душмане
 ⊗ *Бог*
покровац
 ▢ *поцепан*
полазак
 ▢ *срећан*
поље
 ▢ *пространо*
 ▢ *равно*
помагати
 ⊗ *крсно име*
 на свакоме месту
 ⊗ *у пољу*
 ⊗ *у гору*
 ⊗ *свеци*
 ⊗ *слава Божја*
помести се
помињати ≈ поменути
 домаћинско крсно име
 живе
 свету Тројицу
 славу Божју
помоћ
 од Бога
помоћи

- млади Божић
стари Бадњак
☼ Бог
сваком брату у своме занату
☼ Богородица
- помоћник**
▢ Божији
- помоћница** ≈ **помотњица**
души
▢ најбоља
▢ најскораиња
тијелу
- помор**
- помрачити**
небо
☼ (n)челе
- понапити**
рујна винца
- понети**
бољи глас
◀ донети добар глас
- поносити се**
кумовима
ортацима
побратимима
пријатељима
синовима
снајама
срећом
- ∀ **попити**
здравицу
сједећи
стојећи
Σ чашу
- поримити се (не)**
- пород**
▢ домаћински
- поросити**
поља
☼ ☼ роса
- посао**
▢ крут
- посиђети**
- поштено
◀ сјести часно
≈ сјести ≈ седети ≈ сједати
- посладити**
⊗ на сваком месту
→ осладити
☼ послађеница ≈ послађенка
☼ сласт
⊗ у дому
⊗ у тору
- послађеница**
◀ каленица
☼ посладити ≈ осладити
≈ послађенка
☼ сласт
- послати**
сласт
☼ Бог
- ∀ **послужити**
Σ чашиом
- посрамити**
све Јуде
☼ свети апостол(е) Павле
- пост**
ришићански
- ∀ **поставити**
софру
- поткови**
- потоци**
▢ суви
▢ Бошњани
- потрошити**
◀ ▶ намножити
- поћи**
на пут
- поунијатити се (не)**
- почелица**
☼ почетак
чаша
- почетак**
▢ напредан
▢ сретан
☼ чаша почелица

почети

пити ракију

поширити

кумове

пријатеље

поштење

правда

правити

кућу

празник

данашњи

да нам сване на велику радост

да ти накнади и обесели

јутрошњи

☐ свети

сјутрашњи

☐ (X)ристов

прасци

☐ зубати

пратити

своје славно крсно име

свога празника

у здрављу

у ратлуку

прекрстити

ноге у лули

препоручити

☉ Бог

∞ на Ристов празник

препостити

четворо поста ришћански

пресјећи

сабљом

прескочити

Σ чашом

прибирати

образ

софру

привити

били колач

прико свега свита

≈ вити

пригледати

колач

с црним очима

придјелити

срећу

придобити

придржати

кумове

побратиме

ортаке

пријатеље

☉ Бог

синке на рукама

☉ маја

призивати

пријатељ

☐ најбољи

☐ поштени

пријесто

☐ Божији

пријетити

приложник

примаћи

☉ јаспре у кеси

кумове

на млијеку

☉ овца

☉ коза

на тегу

☉ во

ортаке

побратиме

пријатеље

☉ Бог

☉ срећа

⊗ у кући

срећу

⊗ у ову кућу

примити

угодно бриме

☉ бег

∇ примицати

Σ чашом

приправити

- *приправљати*
приправљати
 ∞ *за дуго*
за много
 ≈ *приправити*
част
- прискакати**
- прислуживати**
 ∞ *много љета и година*
 ≈ *прислужити*
своју крсну свећу
 ∞ *у велики добри час*
 ☉ *домаћин*
 ► *смирити и ућешити у*
бољи час
- прислужити**
 → *прислуживати*
- приспјети**
- приходи**
 ☐ *ситни*
- приходници**
 ☐ *срећни*
- провлачити се**
кроз камиш
кроз чибук
- продаје**
 ☐ *Водице*
- проја**
- променити**
слеме
 ≈ *замењивати*
- промишати**
пливе
трице
с билима рукама
- промужити**
канту
 ☉ *краве*
- пропутити**
- проредити**
шуму
- проскура**
- прослављати**
- *славити*
- простити**
сакрјешија
 ☉ *Господ Бог*
- пртина**
 ☐ *зец*
- пружити**
ноге кроз камиш
- (п)тица**
 ≈ *(п)тићи*
 ⊗ *у гори*
у зраку
- пут**
 ☐ *добар*
 ☐ *дуг*
 ◄► *останак*
 ☐ *праведан*
 ☐ *прави*
 ☐ *рђав*
 ☐ *сретан*
- пушка**
ти палила
нек виси о греди
- пчеле ≈ пчелице ≈ челе**
 ☐ *бијеле*
сунце заставиле
(ти) небо помрачиле
- (п)шеница**
да роди
 ☐ *бјелица ≈ билица*
 ☐ *добра*
 ⊗ *у поље*
 ☐ *класата*
 ☐ *Зеница*
- Р**
 ■■■■■■
- радити**
лозицу
шеницу
о добру
- радовати се**
- радост**
 ☐ *велика*

▢ изобилна
 ◀▶ мрзост
рађати
 сретњу и честиту унучад
 ☼ неvjесте
рађати се
 ☼ мушка дјечица
 ⊗ у дому
разваљивати
 кућу
разговор
 ▢ добар
 ▢ леп
разум
 Σ ракија
 ▢ добра
 ▢ жежжена ≈ жежженица
 у решету
рана
 ▢ проста
раскравити се
растанак
 ▢ сретњији
 ◀ сретан састанак
расти
расходи
 ▢ крупни
ратлук
рђавштина
редаре
Реља
рећи
решето
 ☼ сито
риба
 ▢ морска дубљина
 ▢ шара
 у води
рикати
 ☼ краве
 ⊗ у обору
робовати
 ☼ брат

рогови
 на главу
род
 ▢ рђав
 ▢ хришћански
родити
 ☼ винова лозица
 ⊗ у брду
 ☼ жито
 ☼ проја и шеница
 ☼ пшеница билица
 ☼ род
 ⊗ на пољу
 ☼ румене јабуке
 ◀ садити
 ◀ сејати
родити се
 ☼ крина деца кано и хајдуци
рођаци
роса
 ▢ блага
ро(т)ква
рука
 ▢ десна
 ▢ добра
 ▢ дуга
 ▢ душманска
 наша слуга
 ▢ Обилићева
 ▢ пунана
 ▢ сретна
 ▢ тиранска
 ▢ Турска
руке
 ▢ биле
 ▢ пуне
ручак
 ▢ велики
 ▢ пријатан
 ▢ сретан
ручати
ручити
 ☼ руком

С
■■■■■■**сабирати**

кумове
побратиме

сабирати се

⊗ к овоме дому и домаћину

сабља

▢ Маркова
ти сјекла

сагрјешеније ≈ сагрјешије**садити**

► родити

сајдисати**сакрити**

под десно крило
▢ свето окриље

Сана

☀ страна

Сарајево

▢ благо

саставити

браћу
Σ око софре

са браћом

састајати се

⊗ бољари
⊗ владике
више пута заједно
⊗ к овоме дому и домаћину
ка(о) браћа
⊗ калуђери
⊗ под кућним шљменима
⊗ поштени образи
⊗ у његов поштени дом

састанак

▢ лијепи
▢ сретан
► сретнији растанак

сачувати

⊗ Бог
бесних девојака
бесних момака

бисна вранца

врућа скроба

госта

лудог

неуредног

подругљивог

стидећа

дебелог глоговака

длакаве чорбе

дубока вира

дубоке здиле

дуга дана

дугачке луке

дугачких коприва

жене

бекрије

глуе

лајавице

накосне

мандрљиве

зла господара

зле среће

кијака из мрака

кише лапавице

колишког ђака

краставих уста

кратке жлице

кратких гаћа

крња ≈ крњаста лонца

кучке жуते

љутита Турчина

мотике тупе

моста

врбова

попурљива

трула

шупља

омишке невре

поцепана покровца

пртене вреће

сплитске силе

суволоме косе

тесних сокака

тисна кланца
траве без росе
ћораве планинке

свадити се

→ свађати се

свађати се

► омразити се

≈ свадити се

џабе

☼ баба

сванути

на велику радост

☼ празник

света ≈ пресвета Тројица

да је помотњица

⊗ на дому

⊗ на мутној води

⊗ на путу

⊗ на свако место

⊗ на ово место

на суду

⊗ у чарној/тамној гори

▢ јединосушина

▢ нераздјелима

▢ славна

свети

свети Ђорђе ≈ Ђурађ ≈ Ђорђија

да ти надвиши

данашњи

добро да ти да

свети Лука

да те сplete

свети Никола

данашњи

спасао нас

свети апостол(е) Павле

свечи

▢ Божји

да нам да(ј)у благу росу

да нам одрже у животу

беле овце

брзе козе

јахаће коње

мушке и женске главе

ораће волове

свештеник

свијет

онај

свијеће

▢ крсне

▢ пресвијетле

▢ срећне

свиња

свити се

≈ вити се

☼ пити

☼ срећа

седети

на златном столу

сејати

► родити (☼ жито)

сејка

семе ≈ сјеме

▢ конопљено

☼ слеме ≈ шљеме

☼ семенити

сестра

домаћица

сетити се

сијати се

сила

▢ турска

син

▢ пијан

синовице

синовци

сир ≈ сирац

▢ божјићни

у домаћина

сито

☼ решето

сједати

◄► устајати

сједети

на пријестолу Божјем

☼ Богородица

на златном столу
 ≈ посиђети ≈ сјести ≈ сједати
 у лули

с(ј)ести

≈ посиђети ≈ сједети ≈ сједати
 часно

► посиђети поштено

◄► устати поштено

скела

⊗ на Дрини

скитати

► питати

један за другог

⊗ у лугове

скончаније**скроб**

▮ врућ

слагати се

као со и хлеб

слава

била (ти) у помоћи

▮ Божја

∞ вазда славити

◄► никад не оставити

▮ велика

▮ вишња

га помагала и од зла бранила

да нам помогне

да прослави

▮ дуговечна

▮ крепка

▮ крсна

▮ лијена

▮ небеска

нека нам да

здравље

напредак

срећу

нека нам буде

▮ дуговечна

▮ трајна

помагала

▮ прелијена

▮ света

се пила

се славила

▮ српска

▮ тврда

славити

берићет

∞ више година

живот

здравље

крсно име

∞ много лета

≈ наславити

⊗ слава Божја

∞ ове године како смо могли

► догодине боље и више

правду

≈ прослављати

проскуром

пуњем

род

своје славно крсно име

славу на земљи

слогу

у здрављу

у здрављу и весељу

сласт

послађеница ≈ послађенка

☼ посладити ≈ осладити

слеме

▮ кутње

☼ семе

≈ шљеме

слуге**служити**

православну летурђију

свога празника

своје крсно име

◄► не тужити

слушати

православну литургију

смедеревска нахија

▮ адвокати

смести

проклетог душманина

сметови

▮ Буково

смирити

своју крсну свијећу

смрзнати се

зими

снага

▮ лака

▮ вук

снаја ≈ снаха ≈ снајка ≈ снаша

снаша

▮ татица

снашке

▮ јепке

младе

⊗ у кући

со

☀ хлеб

соба

▮ ладна

сокак

▮ каљави

▮ Марковац

▮ т(и)јесан

соко

софра ≈ совра

▮ богата

▮ домаћинска

▮ поштена

▮ пуна

▮ равна

▮ сретна

▮ честита

спавати

спасеније

спомен

спомињати

славу Божју

спремити

ручак

∇ спустити

Σ ракију

◄► дићи колаче

срати

срдобољом

⊗ око воде

⊗ ситна вјера

Србадија

Срби ≈ Србљи

▮ Богу мили

браћа

▮ врсни

▮ православни

▮ пробрани ≈ прибрани

▮ сретни

срећа

▮ боља

▮ велика

▮ весела

▮ добра

▮ домаћинска

▮ зла

▮ честита

∞ до вијека

ти дошла

⊗ и у двору и на двору

се вила ≈ се свила

⊗ у твојој кући

средити

послове

срести

⊗ вода из года

⊗ вода и незгода

≈ сретати

сретати

у здрављу

у ратлуку

свога празника

◄► пратити

≈ срести

срце

▮ весело

стадо

▮ велико

Стари Влах

▮ *кметови*

стари сват

старјешина

▮ *кућни*

старост

створити

небо и земљу

☉ *Бог*

стећи

много блага

стећи се

у амин код господа Бога

стид

Σ **сто**

сто(л)

▮ *златан*

стог

⊗ *више куће*

стожер

▮ *висок*

▮ *крут*

страна

☼ *Сана*

страх

стр(иј)ела

стрина

⊗ **строп**

струга

▮ *домаћинска*

▮ *пуна*

стругати

стуб

суд

▮ *праведни*

сужањ

сукратити

слуге (не)

сунце

▮ *жарко*

▮ *петровска врућина*

Т

т т т т т т т т

тава

▮ *мала*

тавница

Таслица

▮ *злато*

тег

тежак

▮ *ваљан*

▮ *проклет*

тежаци

▮ *упутни*

ти живили

телити се

☉ *нејаке кривице*

темељити се

тијело

тор

трава

▮ *без росе*

⊗ *у ливаду*

тражити

очеве дугове

старе дугове

≡ *ћерати*

трице

трмак

трње

трудити се

☉ *домаћица*

трун

Σ *у чашици*

трчати

⊗ *око куће*

туговати

тужити

турати

Σ *шамују*

на здраву главу

на лаку снагу

Турчин

▮ *љут ≈ љутит*

▮ ман ≈ махнит ≈ манов

татор

▮ црквени

тући се

туцкати

⊗ плоча

Ћ

ћерати

дугове

≡ тражити

ћурак

☀ калтак

ћурани

▮ Јагодина

У

убити

свету славу

стријелом ⊗ кроз плот

⊗ Бог

⊗ туђа браћа

убијати → убити

убранити се → бранити се

угњиздити се

⊗ у кући

⊗ благослов

угодити

⊗ Бог

угодник

▮ Божји

удавати

девојке

снаху

ићери

∇ **удаљити се**

од стола

уделити

здравље

веселе

⊗ Бог

удомити

ћерку

Ужице

▮ шљиве

ужичка нахија

▮ пећине

узданица

∇ **узети**

Σ хлеб

∇ **узимати**

Σ врчину

укати

⊗ душмани

уклањати

од свакога зла

уламати

врат

умити се

водом

умножити се

⊗ биле овчице

умолити се

Господу Богу

душманину

са капом у руци

умрети

по вољи Божјој

унучад

▮ весела

▮ сретња

▮ честита

уранак

▮ срећни

ускрснути

услишити

гласе

мољеније / -а

⊗ (Господ) Бог

уста

▮ крастава

устајати → устати

устати

лако

поштено

рано

◀▶ сјести

у славу Божју

≈ устајати

ућешити

своју крсну свијећу

ухватити

учинити

сваком добро

учити

владара

☉ Бог

Ф

|||||||

фала → хвала

фалити

из памети

фалити се

светим именом

(с) крсним именом

Х

|||||||

хвала

на част

≈ фала

(х)иљадити се

☉ овце

☉ стока

Σ хлеб ≈ љеб

▮ бели

месити

носити

пећи у пећи

☉ планинка

☼ со

ходати

бос по трњу

(х)одити

здорово

≡ ићи

⊗ по мајчином двору

☉ дивојчица

по терњу

(х)рана

▮ Мачва

хржати

☉ коњи

Христос

Рист ≈ Христ

(х)ришћани

часнога крста од три прста

хркати

⊗ у подруму

хтети

≈ ићети

⊗ на пут

Ц

|||||||

царство

▮ небесно

црњети се

цуре

▮ младе

Ч

|||||||

чабрењак

▮ чворава

чавли

чаршија

те вјеровала

∞ час

▮ бољи

▮ велики

▮ добар

част

▮ лепа ≈ лијепа

частити се

за софром

Чачак

▮ дулеци

Σ чаша

вина

■ друга

■ посљедња

■ *почелица*

☀ *почетак*

■ *прва*

▢ *пуна*

▢ *склена*

▢ *сретна*

∞ *трећа*

≈ *чашица*

▢ *честа*

▢ *честита*

■ *шеста*

челе

→ *пчеле*

чељад

⊗ *кућа*

чин

▢ *лијепи*

чинити

мјесто млађима

спомен мртвима

част

чистити

обућу

чича

чорба

▢ *длакава*

чувати

веру

закон

☉ *Бог*

◀ *дати*

▶ *плодити*

чудо

Чумић

▢ *дијела*

чути

добар глас

☉ *Бог*

Σ чутура

џана

▢ *Лозница*

Ш

|||||||

Шабан

▢ *патлициани*

шака

☀ *капа*

Σ шамија

шаре

Σ *на дукату*

► *снаје*

Σ *на погачи*

Σ *у овом белом љебу*

► *синови и снахе*

Σ *у чаши*

шаров

ти побеснио

шаруља

шетати

☉ *јунак*

⊗ *по гори*

ширити се

☀ *висити се*

☉ *свако добро*

⊗ *у дому*

шљеме

▢ *високо*

▢ *кућно*

мењати

заменаивати

▢ *бољим*

▢ *срећнијим*

▢ *јако*

▢ *поштено*

променити

☀ *семе*

≈ *слеме*

▢ *тврдо*

шљиве

▢ *Ужице*

⊗ *штала*

штап

Ц

|||||||

цабе

шћети

→ *хтети*

шуба

▢ *до пете*

шубара

⊗ шума

6.2. ИНДЕКС ЛИЧНИХ ИМЕНА

Авакумовић, Г. 52, 55, 71 (72), 73,
92, 94, 104, 124, 126
Агапкина, А. А. 27, 49, 57, 70, 122
Ајдачић, Д. 29, 31, 121
Антиќ, В. 81
Антонијевић, Д. 98
Арнаулов, М. 31, 72, 81, 86, 107,
111, 115
Арутюнова, Н. Д. 106
Афанасьев, А. 106, 144

Байбурин, А. К. 93
Бандић, Д. 128
Бахтин, М. М. 106
Беговић, Н. 60, 64, 84, 92, 95, 104,
108, 110, 112, 113, 121, 140, 141
Бицевски, Т. 123
Бјелетић, М. 95, 96, 114
Боас, Ф. (Boas, F.) 17
Бован, В. 40, 52, 64, 74, 87
Богатирьев, П. 27
Богдановић, Н. 31, 67
Бојанић, М. 102
Бојовић, З. 98
Бокачо, Ђовани (Giovanni
Vosaccio) 44
Бондарь, Н. И. 119
Борели, Р. 67
Босић, М. 86
Бранковић, С. 41
Булыгина, Т. В. 66
Бушетић, Т. 74

Василева, М. 57, 115

Васиљевић, М. А. 118
Ватев, С. 75
Вељић, М. 110
Веселиновић, М. В. 87
Виноградова, Ј. Н. 16, 27, 49, 57,
74, 81, 84, 86, 111
Вишњевац, Ж. 20, 30 (или 29?), 32,
33, 117, 134, 135, 138
Владисављевић, Н. 85, 92
Влајинац, М. 37, 67, 71, 74, 82, 84,
103, 113, 114
Влајић-Поповић, Ј. 68
Влаховић, П. 29, 128
Воденичарова, А. 70
Ворф, Б. Ј. (Whorf, B. L.) 17
Врчевић, В. 40, 41
Вујасић, Ј. 133
Вукановић, Т. П. 64
Вукмановић, Ј. 125
Вуковић, Б. 52, 129
Вукосављевић, М. 40

Геров, Н. 57
Горов, Г. 94
Грбић, С. 107, 123
Гура, А. В. 39, 41, 130

Дабева, М. Е. 31
Даль, В. И. 88, 95, 119
Дебељковић, М. 63
Державин, Н. С. 55, 81
Детелић, М. 83, 91, 106
Динић, Ј. 102
Драгичевић, Т. 34, 119, 120

- Дука, Јован 44
Дукађински 35, 36
Дукова, У. 112, 113, 115
Дучић, С. 35
- Ђенић-Рујански, Љ. 117
Ђорђевић, Д. 57, 74, 80, 114, 124
Ђорђевић, Т. 87
- Елезовић, Г. 102, 115
- Жекулина, В. И. 124
Желязков, И. 81
Живков, П. 123
Живков, Т. 30, 31, 80, 81, 82, 86, 100, 107, 119, 120, 128, 129
Живковић, Н. 102
Жуњић, В. 40
Жуйкова, М. 45
Журавлев, А. Ф. 19, 66, 110
- Захаријев, Й. 23, 58, 75, 77, 78, 108, 114, 115, 119, 133, 134, 135, 138
Зечевић, С. 74, 136
Златановић, М. 36, 56, 57, 128
Златичанин, И. 118
Златковић, Д. 70, 75, 109, 111, 117, 120, 121, 122, 123, 125
- Иванов, В. В. 72, 74
Иванова, Р. 120
Ивић, М. 68, 78, 115
Илиева, А. 82
Илић, С. Ј. 111
- Јашар Настева, О. 102
Јовановић, Б. 30 (или 29?), 34, 71, 77, 98, 99, 107, 108, 109, 113, 116, 122, 136
Јорданова, Ј. 38
- Кабакова, Г. И. 18
- Капетановић, М. 34, 133, 135, 136, 138, 139
Карановић, З. 57
Карановић, М. 84, 86, 87, 88, 89, 96, 98, 104, 110, 121, 128, 129, 143
Караџић, В. С. 34, 35, 36, 37, 38, 41, 44, 47, 48, 56, 59, 64, 65, 68, 69, 72, 75, 79, 82, 83, 92, 98, 117, 125, 126, 134, 138, 139
Кепов, И. 107, 111, 112
Китевски, М. 32 (или 31?), 117
Кнежевић, М. 24, 53, 68, 69, 84, 94, 103, 110, 113, 116, 117, 121, 128, 131, 143, 144
Константинов, Х. П. 57, 111
Коперова, К. Е. 111
Кордунаш, М. Б. 33, 64, 70, 87
Костић, П. 107
- Лазар, српски кнез 43, 79
Лазар, убоги 126
Лазаревић-Големовић, Ј. 98
Лебедева, Н. 106
Левкијевска, Е. (Левкиевская, Е.) 27
Левонтина, И. Б. 106
Лилек, Е. 35, 54, 71 (72), 84, 86, 94, 95, 99, 113, 121, 124, 126, 131
Лома, А. 9, 39, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 58, 60, 61, 63, 78, 79, 82, 83, 92, 93, 97, 105, 110, 127, 136, 139
Лотман, Ю. М. 91, 106
Лука, 126
Лулева, А. 93
- Мајдевац, Р. 9
Маринов, Д. 115
Марко Поло (Marco Polo) 43
Марковић, М. 75, 80
Марковић, Р. 117, 121
Матеј 73, 122
Менцеј, М. в. Mencej, М.
Мештеровић, Н. 71, 112
Мијатовић, С. 74, 80

- Миладиновци, Д. и К. 134
 Милићевић, М. 36
 Милосављевић, С. М. 87
 Милош Обилић 43
 Миодраговић, Ј. 118, 122
 Миронова-Панова, С. 38
 Мићовић, Љ. 78
 Мицић, С. 49
 Мишковић, Ј. 38
 Мороз, А. Б. 27, 107, 111, 112, 118
 Мршевић-Радовић, Д. 9, 35, 36, 127
 Мутић, Ј. П. 53, 63, 72, 78, 82
- Недељковић, М. 23, 25, 30 (или 29?), 49, 52, 54, 55, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 68, 69, 70, 71, 74, 77, 78, 83, 84, 89, 92, 94, 95, 99, 102, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 116, 117, 118, 133, 136, 138, 139, 140, 141, 143
 Невская, Л. Г. 98, 103, 105, 139, 140
 Никетић, М. 117
 Ников, Н. 79, 81
 Николаева, Т. М. 28
 Николај I, руски цар 127
 Николић, И. 111
 Николић, Р. 38
 Н-кић 84
 Новаковић, С. 38, 40, 41, 64, 82, 87
 Номис, М. (Симонов, М.) 37
 Носович, И. И. 102
 Нушић, Б. 23, 44, 48, 59, 77
- Његош, П. П. 127
- Обрадовић, М. 64
 Ожегов, С. И. 46
 Опачић-Ћаница, С. 69, 130
 Отон 93
- Павловић, Ј. 59
 Павловић, С. 32
 Панкова, В. Ю. 80
 Пантић, З. 68, 124, 136, 140
- Пашина, О. А. 83
 Петровић, Ђ. 84, 100, 110, 112, 140
 Петровић, П. Ж. 60
 Петровић, Т. 31, 39, 82
 Пецо, А. 68
 Пипер, П. 27, 51, 60, 62, 106
 Плешакова, В. В. 31
 Плотникова, А. А. 27, 79, 82, 86, 87, 96, 129
 Познановић, Р. 118
 Попвасилева, А. 107
 Попов, М. 34, 54, 64, 85
 Попов, Р. 17, 66
 Поповић, Љубомир 49
 Поповић, Људмила 32
 Потребня, А. А. 120, 134, 135
 Прибислав 43
 Продановић, Ј. 52, 53, 54, 55
- Радан, М. 58, 109
 Раденковић, Љ. 9, 46, 70, 127, 128, 137
 Раденковић, Р. 120
 Радин, А. 137
 Радић, П. 102
 Радовановић, М. 61, 69, 78
 Радовић, Б. 122
 Радовић, М. 42 (или 41?)
 Ралев, Л. 80, 107
 Рачева, И. 82
 Ристовски, Б. 123
 Ровински, П. А. 40, 64
 Розова, А. Н. 124
- Садоводников, Д. Н. 88
 Сапир, Е. (Sapir, E.) 17
 Свентовит 61, 83
 Седакова, И. А. 27, 31
 Сердонати, Франческо 44
 Сикимић, Б. 9, 30, 55, 56, 66, 82, 84, 88, 117, 118, 124, 126, 140
 Сировина, В. 84, 104, 128
 Смиљанић, Р. 42

- Сосир, Ф.** (Saussure, F.) 30
Станковић, Ј. 61, 72, 73, 82, 83, 100, 116, 121, 137
Станојевић, Д. 94
Станојевић, М. 56
Станојчић, Ж. 49
Стевановић, М. 49
Стоилов, А. П. 80
Стойкова, С. 87, 113
Страхов, А. Б. 121
Судник, Т. М. 102
Сумцов, Н. Ф. 74, 80, 100
- Терновская, О. А.** 72
Тешић, М. 34, 38, 61
Тихоницкая, Н. Н. 72
Тодоров, Ц. 57, 80
Толстој, Н. И. (Толстой, Н. И.) 15, 16, 15, 18, 27, 31, 65, 66, 69, 74, 78, 97, 103, 121
Толстој, С. М. (Толстая, С. М.) 7, 17, 19, 25, 27, 33, 51, 54, 65, 66, 74, 109, 110, 132
Томић, П. 69
Топоров, В. Н. 72, 74
Требјешанин, Ж. 95
Требјешанин, Р. 54, 138
Тривковић, С. 49, 58, 74 (75), 94, 124
Тривунац, Р. 102
Тројан 127
Тројановић, С. 74
Трубачев, О. Н. 93, 95
- Ћирић, Јб.** 102
- Усачева, В. В.** 44, 58, 70, 72, 73, 78, 85, 111, 118
Успенский, Б. А. 74
- Фасмер, М.** 45, 105
Филиповић, М. 19, 22, 55, 68, 118, 127
- Хелмолд (Helmold)** 43
Херборд (Herbordus) 93
Христов, Б. 65, 108, 109, 117, 123, 125
Христов, П. 37
- Целакоски, Н.** 87
Цепенков, М. К. 42
Цветановска, Ј. 31
Цивьян, Т. В. 18, 98
Цријевић (Туберон), Лудовик 44
- Чајкановић, В.** 35, 124
Чемерикић, Д. 98
Чойковић, Ч. 134
- Шайкевич, А.** 74
Шейн, П. В. 72
Шишманов, И. Д. 39
Шмелев, А. Д. 66
Шустер-Шевц, Х. 95
- Яшкин, И. Я.** 102
- *
- Adam, B.** 108
Adamowski, J. 103, 104, 106
Anusiewicz, J. 140
Ardalić, V. 63
Austin, G. A. 28
- Balarin, N.** 52, 74 (75), 84, 113
Banović, S. 36, 125
Bartmiński, J. 16, 18, 27, 62
Belaj, V. 58
Beljkašić, Lj. 124
Benveniste, E. 102
Bogišić, V. 48
Brückner, A. 97
Bruner, J. S. 28
- Caraman, P.** 31, 49

- Cercha, S.** 40
- Čolić, J.** 37
- Čubelić, T.** 25, 26, 30 (ili 29?), 32, 40, 67, 69, 70, 71, 85, 89, 94, 103, 111, 113, 115, 121, 127, 128, 134, 135, 137
- Deželić, D. S.** 120
- Ducange** 47
- Dukova, U.** в. Дукова, У.
- Duranti, A.** 17
- Fedorowski, M.** 128
- Fialkova, L.** 106
- Filipović, M.** в. Филоповић, М.
- Francev, F.** 48
- Gawęda, E.** 64
- Gold, J. R.** 91, 106
- Goodnow, J. J.** 28
- Grannes, A.** 81
- Grdić-Bjelokosić, L.** 36, 59
- Grzegorzcykowa, R.** 18, 27
- Hill, J. H.** 18
- Hirtz, M.** 34, 35, 36, 38, 39
- Holub, J.** 82
- Ilić, L.** 25, 46
- Ivanišević, F.** 36, 71, 102, 113, 126, 128
- Ivić, M.** в. Ивић, М.
- Jańčerova, K.** 24, 52
- Jovičević, A.** 25
- Jovović, M.** 125
- Jurišić, B.** 82
- Karstedt, L.** 18
- Katičić, R.** 58, 120, 134, 135
- Kelemina, J.** 104
- Klarić, I.** 66
- Kopečný, F.** 82
- Korenić, S.** 111
- Krek, G.** 47
- Krinenfeld, D. B.** 65
- Križe, M.** 21, 48
- Kulier, A.** 124
- Kurelac, F.** 134
- Kuret, N.** 70
- Lang, M.** 42, 126
- Lavandera, B. R.** 17
- Łega, W.** 104
- Lovretić, F.** 118
- Machek, V.** 144
- Maćkiewicz, J.** 18
- Mannheim, B.** 18
- Marinović, A.** 52, 68, 69, 71, 75, 78, 80, 100, 110, 112, 117, 124, 132, 134, 138, 144
- Matešić, J.** 75, 122, 130
- Mencej, M.** 70, 101, 104, 135
- Meyer, C. H.** 43
- Miklošič, F.** 43
- Milčetić, I.** 48
- Milićević, F.** 22, 26, 52, 63, 67, 88, 117, 130, 132
- Mladenova, O.** 19, 28
- Müller, M.** 65
- Muraj, A.** 93, 107, 119
- Nazor, A.** 37 (ili 36?), 58, 93, 113, 121, 128, 132, 133, 134, 137, 138, 139
- Niewiadomski, D.** 55, 73, 84, 100, 101
- Palmer, G. B.** 17
- Palunko, V.** 21, 26, 71, 74
- Piper, P.** в. Пипер, П.
- Pleteršnik, M.** 82
- Radenković, R.** в. Раденковић, Р.
- Rihtman-Auguštin, D.** 142

- Rihtman-Šotrić, D.** 23, 58, 61, 64, 71, 72, 73, 74, 75, 79, 84, 86, 87, 92, 94, 99, 100, 101, 105, 112, 121, 129, 136, 137
Ritig-Beljak, N. 40
Rožić, V. 42
Rundblad, G. 65
- Simić, Lj.** 68, 71, 73, 96, 99, 110
Skok, P. 46, 47, 48, 53, 54, 56, 59, 65, 68, 72, 78, 80, 82, 87, 116
Sovre, B. A. 127
Stelmachowska, B. 70
Stojanović, M. 37
Stojković, M. 36
- Šajnović, I.** 64, 71, 73, 100, 116, 143
Šarić, I. J. 20, 26, 30 (ili 29?), 142
Šivic-Dular, A. 40, 144
Škaljić, A. 103, 126
Škarić, M. 22, 58, 61, 73, 84, 100, 103, 112, 128, 130
Štrekelj, K. 120
- Terseglav, M.** 55, 96, 107
Todorova, M. 28
Tokarski, R. 18
- Uhlik, R.** 124
- Vennemann, T.** 65
Vlašić, P. 24, 61, 79, 80, 81, 86, 88, 116, 129, 130, 131
Vries, de J. 65
Vuković, M. 38, 87
- Wierzbicka, A.** 19, 27
Wilbur, R. B. 81
- Yelenevskaya, M. N.** 106
- Zerubavel, E.** 108
Zorić, M. 53, 67, 103
Zovko, I. 118, 122, 124
- Žganec, V.** 37, 40
Žuljić, M. 102

6.3. ИНДЕКС ПОЈМОВА

- антонимија** 133
антрополошка лингвистика 17
 америчка 18
 западноевропска 18
апелативни жанрови 31
апотропејон 128, 137
атрибутив 139
- бајка** 125
басма 7, 46, 69, 74, 97, 98, 119, 123, 124, 127, 128, 132, 137
благослов 31, 39, 43, 46, 48, 49, 51, 57, 68, 70, 93, 95, 99, 118, 132, 133, 145
 досадашња проучавања 31
- вантекстуална референција** 57
- делимична редупликација** 81
делови одеће
 магијска и култна функција 128
деритуализација 143
дискурс
 дефиниција 32
 епистоларни 32
дискурсни маркер
 дефиниција 51
- етимолошка магија** 17, 66
етичке норме 144

етнолингвистика

дефиниција 17-18
западна 17
пољска 27
руска 27, 109
словенска 17

здравица

аграрни карактер 145
досадашња проучавања 30-33
и други обредни текстови 33-42
обред 15-16
обредна функција 145
примери текстова 20-25
реторички карактер 25-26
структура текста 51
текст 15-16
шaljива 117, 143

извори

дијалектолошки 30
етимолошки 30
етнографски 30

клетва 31, 33, 39, 40, 43, 48, 49, 51, 68, 69, 70, 75, 93, 109, 111, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 136, 138, 141, 144, 145

досадашња проучавања 31
обредно-магијска функција 31
профилактичка функција 132
у свакодневној комуникацији 31

кбд

акциони 15, 16, 48, 49, 51, 107, 119
антропоморфни 85, 117
зооморфни 117
вербални 15, 16, 49, 51, 57, 58, 62, 67, 79, 106, 107, 119
орнитолошки 41
предметни 15, 16, 50, 51, 57, 58, 60, 61, 66, 67, 79, 88, 107, 129

корелативно поређење 83, 89, 129
културна лингвистика 17

лазаричка песма 98

лексика (у здравици)

општесловенска 142
турска 142
црквенословенска 142

лексичке иновације 142

лингвистика

когнитивна 27
општа 27
текста 27

лингвистичка антропологија 17

магија

вербална 39 (или 38?)
етимолошка 17, 66
репродуктивна 81

мале фолклорне форме 30

метадискурс 58

метатекстуални прилог 62

метатекстуални хронотоп 62, 107

метонимија 61

модел света 17, 18, 19, 27, 28, 42, 90, 91, 113, 137, 140

балкански 98

дефиниција 18-19

митолошки 106

словенски 101, 105, 144-145

традиционални 106

у здравици 15, 144-145

фолклорни 105

молитва 31, 43, 47-48

напитница 48

народна етимологија 16, 17, 39, 65-67, 75, 126

народна полуфразеологија 16

ојконим 129

оптативни текст 48, 51

парна формула 55, 81, 82

повеља 32

полазник 118, 139

положајник в. полазник	социолингвистика 17
поређење 143	
корелативно 83, 89, 129	текст
пословичко 83	сакрални 141
формулаично 129	текстуални хронотоп 59, 61
пословица 133	теорија говорних чинова 32
похвала 31	топоним 132, 143
почашница 29, 48, 98	
псовка 31	хиперболична формула 71, 113, 122
	хронотоп
режисерски сегмент текста 62	текстуални 59, 61
ругалица 111	метатекстуални 62, 107
свадбена песма 103	шаљива здравица 117, 143-144
слика света в. модел света	
соматизам 85, 120	

6.4. ИНДЕКС РАЗМАТРАНИХ ЛЕКСЕМА, ИЗРАЗА И ФОЛКЛОРНИХ ФОРМУЛА

ако бог да / акобогда 78	воштано – коштано 128
амин 64, 65	врата (*vorta) 101
бан 38, 52, 56-57	година 106, 108, 144-145
бар, -а 116	господар 55-56
беле пчеле 114	господство 139
берићет 142	граб – грабити 66
благ, -а 121	
близнити се 69	дај Боже 77-78
бог 77-78	дати/давати 77, 78
бор 97	*dvъri 101-102
бор – бог 96, 100	двор (*dvorъ) 101-102
бор – стол 98	двор – бор 97
брз као зец 130	делити 77
	делити шаком – капом – врећом
вино – винути 66 (67?)	75, 76, 137
висити – мислити 39-40	десни – леви 74
вити 79-80, 81, 82, 110	доба 106
вит-превит 79-80, 81	добар 107
воштан 127-128	добар глас 107
воштано – гвоздено 128	добар гост 107

добар дар 107
 добар час 106
 добар час – бољи час 106-107
 добра срећа 107
 долибаша 26, 53, 63, 142
 домадар 52, 55
 дрен 46

ждрал 39

згнати у рог 127
 здрав (псл. **szdorvъ*) 45, 64
 здравица 43-44, 47
 здравље 45-46
 зекаст 115

издрта врећа 138
 испунити 71

јупъ 79
 јурити као зец 130

каленица 59
 камиш 142
 клас као глас 83
 комадар 55-56
 конац 122
 конац – колац 121
 конац – лонац 121-122
 кост – гост 119
 кост – нос 119
 крив 110, 113
 кртина 41
 крцат 78
 кућа 92-93

лажичка – паничка 75
 Лазар – (п)лазити 126
 лева пчела 114, 115
 леви 112-113
 литургија (летурђија) 142
 лојен 127-128
 лула 121-123

мана – махнути 66, 75
 махати рукама 73-74
 махнути празном врећом 66, 75
 међа 104
 моленије (мољеније) 142
 молитва 47-48
 мост 134
 мост – кост 120
 мотовило – вило 82
 мртва кост 119-120

надвор 102
 напитуница 48
 наплаћивати дугове 92, 104, 144
 напунити 78
 наспорити 72, 78

ове године – догодине 108, 109
 одеснија 63
 омене домене 63
 омладити 77
 омлађије 77, 142
 отанчати као игла 122
 отићи у лугове 104-105, 136

папрад – прасад 99
 параклис 80
 патити се 68
 пис 87
 писан 87-88
 писмо 87, 141, 142
 пити – вити 80
 племе 95
 плот – кост 103
 подупирати се слачком 123
 понадвор 102
 поносити се 129-132, 143
 посладити 77
 послађеније 60, 142
 послађеница 77
 почашница 48
 празан лонац 137
 преждралити 38

- прекрити 71
прекрстити ноге у лули 121, 122, 123
провлачити се кроз иглене уши 122
провлачити се кроз камиш 121
провлачити се кроз чибук 122
пун 78
пуна врећа 138
пут 105, 136
- * *ređъ* 63
* *ređomъ* 63
родити/рађати 67-68
родити – ходити 58
- сатерати у мишју рупу 127
сатерати у орахову љуску 127
сатерати у тикву 127
сачувао те Бог 132, 139, 140
свила – свити 66
седети турски 122-123
семе 94-95
сигуран као врбов клин 135
сито – вито 82
сјеменити 83
слеме – семе 94, 99
слеме – семе – племе 95
смрт 45
сноп као поп 83
сокак 142
споро 72, 78, 141, 142
- спорити 72, 142
стари Бадњак – млади Божић 79
стог – бог 100
стог – бор – бог 100
стојадин 57
- танак као конач 121-122
татица 140, 141
тјемени 83
трс 82
трчати као зец 130
- убио га Бог стрелом кроз плот 103
у двору – на пољу 102
у дому – на путу 105
у јато, кртине 41
у кући – око куће 93
у решето, ждрале 36
у уже, ждрале 34-36, 38
у уривак, ждрале 34-35
уривак 34-35
- хаир 142
хиљадити се 69
- црн као лонац 121-122
- чауш 142
чибук 121-122, 123
- широк пут – узак пут 99, 135-136

The Ritual Toast of Balkan Slavs

Summary

The toast is a form of ritual text that is performed in Slavic traditional culture at all important events, both in the personal life cycle (child's birth, baptism, marriage, even death) and in the annual agrarian cycle (Christmas and other religious holidays). The folklore text of the toast in South Slavic languages is a relatively stable oral form in which the addresser (usually one of the guests) pronounces good wishes and formulae that ought to protect the addressee (usually a householder, his family and property). The folklore text of the ritual toast, which exists in the Serbo-Croatian area, is used as a basis for the analysis of the present study; folklore texts in all Slavic languages that contain the same linguistic elements and folklore formulae are also considered, since the meanings and functions of the toasts' texts are revealed only if analyzed in the broader context of Slavic oral tradition.

The analysis presented consists of two parts; in the first part, formulae constituting the text of the toast, their structure and position in the system of Slavic ritual texts are analyzed. In the second part, the text of the Balkan ritual toast is used as a source of information on the world model common for users of this ritual form. In the first part, where the toast is approached from the perspective **from culture towards text**, particular elements that constitute text of ritual toast receive their complete meaning when observed in the broader cultural context. The analysis conducted in the second part, from the perspective **from text towards culture**, enables us to determine the position of values and beliefs designated by lexica and formulae found in the ritual toast within the broader framework of the Slavic traditional

culture. Shifting the scope from particular lexemes to broader textual level and then to extra-linguistic aspects of rituals and beliefs makes it possible to detect basic ideas contained in the ritual toast which are rooted in folk tradition.

The text of Balkan-Slavic ritual toast has a logical structure – at first, good wishes for fertility and abundance are expressed in the form of blessing, and then potential punishments follow, dedicated to those who could endanger either the addressee of the good wishes, or his family and property. Such reconstruction of the toast's ideal structure indicates that the toast is a text whose roots can be traced back to ancient times. The lexicon found in this text also supports this argument: in the texts of ritual toast one finds lexical items that no longer exist in the contemporary Serbian language, such as the adverb *sporo* 'a lot', or the noun *pismo* 'coloring'. Moreover, some lexical items found in this text represent valuable and rare pieces of evidence for the existence of certain lexical forms in the Serbian language – cf., for example, the derivation *tatica* 'female thief' noted in the text of the toast (Беговић 1887, Недељковић 1991) which was not noted in the pilot volume of the Serbian etymological dictionary (EPCJ (OC) s.v. *mam*).

Along with lexica proving ancientness of the South Slavic ritual toast, there are lexical elements indicating its dynamic nature and adaptability to actual social circumstances, relations and norms. The collection of toasts published at the end of the 19th century by Ivan Josipov Šarić (Šarić [1890] 1994) provides us with a picture of that time's Croatian bourgeois society, highlighting the most important moments in which toasts were pronounced. Apart from key moments in the annual and personal life cycles, engagement, silver and golden anniversaries and birthdays are among these important moments. Toasts collected by Šarić were dedicated to a scientist, a poet, a singer, a soldier, a physician, a bookman, a peasant, a fireman... – which gives us important information about bourgeois social structure of that time (cf. Rihtman-Augustin 1994: 247).

An overview of the toast's lexical inventory suggests its great diversity: there are common Slavic lexica preserved as relicts in this folklore form (such as *sporo*, *sporiti*, *pismo*), then elements belonging to the Church Slavonic lexicon that entered into this folklore text through the Christianization of the ritual of giving a toast (such as *molenije/moljenije*, *omladije*, *poslađenije*, *skončanje*, *liturgija/leturđija*), as well as words of Turkish origin that substituted for Slavic lexical elements. The most important terms referring to the ritual (*dolibaša*, *čauš*) and the most important ideas ex-

pressed by the toast (*hair*, *berićet* ‘plentifulness, abundance’) are borrowed from the Turkish language.

Lexical innovations detected in the ritual toast’s text may be divided into two groups. In the first group, there are lexical borrowings designating objects that became part of the Serbian culture and everyday life recently (such as *kamiš* ‘pipe’); these alloglottic lexemes do not have exact Slavic equivalents. In the second group, there are lexical innovations such as *hair*, *berićet*, *dušman*, *sokak* etc., where alloglottic (most frequently Turkish) lexeme replaced an already existing Slavic word.

Outlined lexical layers indicate the lexical instability of the toast – the lexicon constituting its text is in fact a reflection of the vernacular at a certain period of time. This could be explained by the fact that the ritual toast is performed among people who know each other, as well as by the requirement of the relevance of the text’s content for its hearers. This is the reason why we found many pieces of locally relevant information in this text (see chapter 3.4.2.1.3.).

The fact that the text of a toast is pronounced in a group of people who are familiar with each other has also caused a de-ritualization of some of the texts of toast. Such texts are perceived as parodies having a ludic function, while their ritual function is lost. The parodic effect is accomplished by introducing elements characteristic of the local setting, by using lexicon which is not characteristic of traditional culture, or by replacing the real addressee of the text’s message with an inappropriate one.

The concepts of time, space, and positively and negatively connoted features are part of common world conceptualization in the Slavic traditional culture, but in the Balkan-Slavic toast they are shaped by values defined by the community having this ritual in its cultural repertoire. The nature of the toast, its functions and the ritual context in which the toast is performed constrained certain peculiarities in the model of the world reflected in this ritual text. In the spatial conceptualization reflected in the toast, the space is divided into the familiar and unfamiliar, and the boundary between the two is represented by the border of the addressee’s estate. Categories belonging to terminology of customary law such as *naplaćivati dugove* ‘recover debts’, *kupovati* ‘buy’, *prodavati* ‘sell’ have an important position in the structure of the ritual text.

The familiar space as presented in the toast’s text consists of a householder’s estate; this space is organized in concentric circles. The householder and his family, as well as the land and cattle possessed by him, are situated within this familiar space. They occur in those parts of the

toast's text in which good wishes are pronounced. Curses addressed to a potential enemy usually concern threats directed to enemy's body, which is in accordance with the nature of curses in Slavic traditional culture, where the curse should endanger basic – bodily – existence of an enemy.

The most important function of the ritual toast is ensuring a plentiful harvest and abundance, fertility of cattle in the following agrarian cycle, as well as healthy and numerous offspring in the householder's family. Therefore daughters-in-law, and not daughters, take the privileged position in the text's structure, since the former should ensure the continuity of householder's family, while the latter have this function in the family they go to upon marriage. For the same reason, physical beauty is not among the leading motives in the text, since it is irrelevant for the toast's main function.

The basic temporal unit in the toast's text is the year: That is true both for toasts that follow rituals belonging to the annual cycle, and for those performed during the individual's life cycle. The explanation for this is to be found in the predominantly agrarian character of the ritual toast and its basic functions. Abundance and fertility should not only be ensured, but also maintained. Continuity is therefore one of the main ideas in the temporal conceptualization that can be read from the text of the ritual toast.